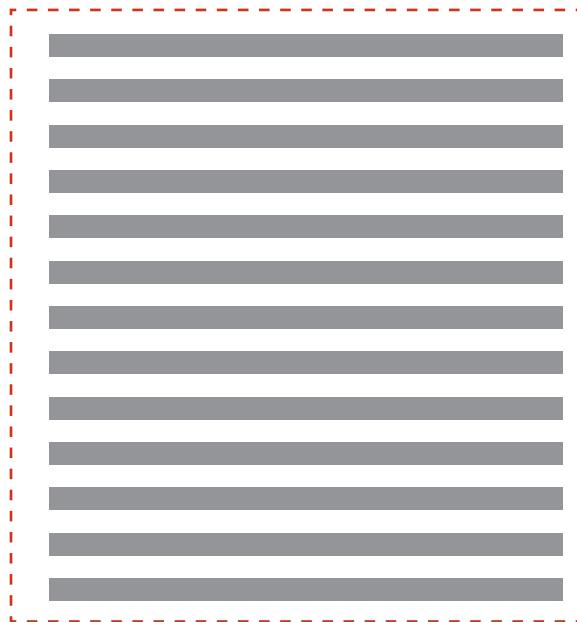

ZATVORENO–OTVORENO

društveni i kulturni kontekst
u Vojvodini 2000–2013.

- zbornik tekstova -

Zatvoreno–otvoreno:

društveni i kulturni kontekst
u Vojvodini 2000–2013.

– zbornik tekstova –

uredila Aleksandra Đurić Bosnić

Novi Sad
2014.

Zatvoreno-otvoreno: društveni i kulturni kontekst u Vojvodini 2000–2013.
– zbornik tekstova –

Izdavač:
Centar za interkulturnu komunikaciju, Petrovaradin

Za izdavača:
Aleksandra Đurić Bosnić

Glavna i odgovorna urednica:
Aleksandra Đurić Bosnić

Autori:
Laslo Vegel
Dušan Marinković
Teofil Pančić
Dinko Gruhonjić
Nedim Sejdinović
Jovan Komšić
Mikloš Biro
Milorad Đurić
Branislava Kostić
Dragana Beleslijin
Miroslav Keveždi

Recenzent:
Žolt Lazar

Dizajn i priprema za štampu:
Dunja Šašić

Štampa:
„Tuli”, Vršac

Tiraž:
300

januar 2014.

Projekat podržala:
Fondacija za otvoreno društvo

FOND ZA OTVORENO DRUŠTVO - SRBIJA
FUND FOR AN OPEN SOCIETY - SERBIA

Sadržaj

Predgovor – Aleksandra Đurić Bosnić	5
Laslo Vegel:	
Sinteza i razlike	9
Dušan Marinković:	
Igre otvaranja i zatvaranja: <i>geografija rasutosti</i>	21
Teofil Pančić:	
Čvarkovljev san, ili: monokulturalni multikulturalizam	29
Dinko Gruhonjić:	
Mediji: interkulturalnost ili multikulturalni nacionalizam?	35
Nedim Sejdinović:	
Interkulturalnost, političke elite i medijska reforma	45
Jovan Komšić:	
Tranzicioni institucionalni inženjering i kapaciteti AP Vojvodine u upravljanju kulturološkim razlikama	59
Mikloš Biro:	
Multietnička Vojvodina – između idealna sinergije i potencijalnog konflikta	79
Milorad Đurić:	
Manjinske nacionalne zajednice u Vojvodini: između građanstva i nacionaliteta	91
Branislava Kostić:	
Da li su društveni konflikti stabilno smešteni u prošlost Srbije, a time i Vojvodine?	107
Dragana Beleslijin:	
Laslo Blašković i Laslo Vegel: tačka gledišta vojvođanskog pisca . . .	141
Miroslav Keveždi:	
O političkoj eshatologiji kulturne raznolikosti	153
O AUTORIMA	169

Predgovor

Kada smo, krajem januara 2013. godine, koncipirali osnovne teze projekta „Zatvoreno-otvoreno: društveni i kulturni kontekst u Vojvodini 2000–2013.”, za nama je bilo trinaest godina od pokušaja uspostavljanja demokratskog i otvorenog društva u Srbiji i Vojvodini. Pitanja otvorenosti ili zatvorenosti društvenog i kulturnog konteksta u Vojvodini, kao i eventualne simbiotičke povezanosti ili kontinuiranog smenjivanja ova dva principa bila su nedvosmislenoinicirana upravo socio-kulturnom realnošću čije smo, protekle decenije, bili protagonisti.

U tom smislu, cilj našeg projekta postavljen je dvostruko: s jedne strane, to je „izveštaj o stanju” i interdisciplinarna analiza vojvođanskog društva (o njegovoj otvorenosti/zatvorenosti) i promena koje su se (ili nisu) dogodile od „petooktobarskih događaja” do danas; s druge strane, to je afirmisanje otvorenog i kosmopolitskog društva uz senzibilisanje javnosti na izbor interkulturalne komunikacije kao komunikacijskog modela u otvorenim demokratskim društvima, kao i jačanje građanskih akcija nezavisno od političkih i ideoloških trendova.

Zbornik tekstova „Zatvoreno-otvoreno”, kao i istoimeni projekat, pokrenut je i koncipiran sa namerom da, upravo putem afirmacije i podsticanja interkulturalne komunikacije kao poželnog kulturnog i

društvenog modela u Vojvodini, Srbiji i regionu, pruži konkretnan doprinos dekonstruisanju rigidnih ideoloških zloupotreba i društvenih modela koji ih prate, pa, samim tim, i dekonstruisanju negativnih etničkih, kulturnih i drugih stereotipa ugrađenih u ideološke matrice, kao jednoznačnih i stigmatizirajućih predstava, neizbežno ugrožavajućih za društveni i kulturni kontekst u kojem nastaju, distribuiraju se ili kultivisu.

Naša polazna pretpostavka bila je da uspostavljanje, konzerviranje ili destruiranje zatvorenih sistema, društava i država nikada nisu jednoznačni i jednostavni procesi. Najčešće su paradoksalni (jer nakon sloma jednog zatvorenog entiteta, kao odgovor na traumu zatvorenosti, nastaje više pojedinačnih, manjih zatvorenih sistema) i gotovo uvek reverzibilni – jednom uspostavljeni zatvoreno društvo uvek je podložno novim zatvaranjima.

Zatvorena društva su zasnovana na principima isključive dominacije kolektiva (nacije, naroda, rase), na samopercepцији koja upućuje na nedeljivost organske zajednice, bazirane na kontinuiranoj praksi očuvanja i konzerviranja identiteta. Mehanizam zatvaranja društva putem principa dominacije kolektivnog, isticanjem nacije ili naroda, homogenizovanih osećanjem neraskidivog etničkog ili nacionalnog jedinstva kao svoje operativne sisteme koristi najčešće jezik i kulturu. Ideja o čistoti i opstanku jezika, kao i otpor prema njegovom menjaju, „slabljenju“ i „ugrožavanju“ u osnovi je osećanja kulturnog i nacionalnog jedinstva, a neretko i kulturne i nacionalne superiornosti. U funkciji zatvaranja razlikovanjem i grupisanjem po principu etničkog ili rasnog jedinstva su i religija, istorija i tradicija pa dakle i insistiranje na zajedničkim sećanjima, zajedničkoj prošlosti, ali i zajedničkim budućim očekivanjima na zajedničkoj (poželjno jedinstvenoj) teritoriji.

U mehanizme zatvaranja društva prirodno spadaju i ideološki, posebno kreirani stavovi prema svetu izvan, prema susedstvu koje je u ovom kontekstu viđeno kao „potencijalno izdajničko“, kao „večiti izvor entropije i iskliznuća“ koga je „potrebno nadgledati gotovo jednakobrižljivo kao i granice“ (Apaduraj).

Svesni činjenice da su iskušenja zatvaranja društava i kultura trajna, pokušali smo da teorijski problematizujemo i istražimo do koje mere su (i da li su) u Vojvodini u prethodnom trinaestogodišnjem periodu ispunjeni neki od osnovnih uslova koji društvo čine otvorenim i demokratskim, a tiču se vladavine zakona umesto vladavine jedne

volje ili samovolje, jednakosti svih građana pred zakonom bez obzira na njihova nacionalna, verska, politička ili polna opredeljenja, postojanja nezavisnih sredstava informisanja i slobodne kritičke javnosti i, u prvom redu, poštovanja ljudskih, građanskih i političkih prava i sloboda, autonomije kulture i obrazovanja, postojanja saglasnosti o osnovnim vrednostima društva i najzad, saglasnosti o načinu rešavanja sporova i sukoba koja počiva na imperativu da je nedopustiva upotreba prinude i sile čak i onda ako su interesi, vrednosni sistemi ili pogledi na svet različiti ili suprotstavljeni dominantnom ideološko-političkom kodu.

Tekstovima priređenim u zborniku istražuje se, interdisciplinarno, i u odnosu na različite društvene, kulturne i medijske segmente, postojanje dva osnovna preduslova za uspostavljanje otvorenog i demokratskog društvenog konteksta: prisustvo – odsustvo „oštih“ nacionalnih, verskih i ideoloških sukoba i umeće vođenja dijaloga ili „trpeljivog sporazumevanja“ kao osnovnih prepostavki „građanske vrline“ (Šušnjić).

Nažalost, samo u poslednjih godinu dana u pojedinim gradovima Vojvodine događali su se uz nemirujući slučajevi ne samo nacionalnih konflikata i nacionalističkih izgreda, već i slučajevi rigidnih političko-ideoloških usurpacija, zloupotreba kulture i kulturnih institucija eksplicitno manifestovanih kroz formu cenzure i progona neistomišljenika. Imajući u vidu kontinuirana kolebanja i tenzije na relaciji zatvoreno–otvoreno, skloni smo da ukažemo upravo na potrebu uspostavljanja interkulturalne senzibilnosti na vrednosti otvorenosti i interakcija različitosti, ali i na neophodnost formiranja građanskog političkog identiteta jer, kako kaže Đuro Šušnjić, „ima pojava koje postoje samo ako u njih verujemo“.

Aleksandra Đurić Bosnić

Laslo Vegel

Sinteza i razlike

Očekivalo se da će nakon 2000. godine u kulturnom životu Vojvodine doći do fundamentalnih promena.

Pao je politički sistem Slobodana Miloševića, koji je digao na državni nivo etničku, zatvorenu kulturu i primenjivao nacionalistički postavljen sistem vrednosti. U čemu se ogledala ta zatvorenost? Pre svega, u sprovođenju protivevropske kulture, u odbijanju modernizacije i zatvaranju u tradiciju, što je imalo za posledicu proglašavanje i žigosanje kao kosmopolitskog svega što nije odgovaralo kanonima uskoshvaćene nacionalne tradicije. Posledice je trpela cela srpska nacionalna kultura. Pored toga, u mnogonacionalnoj Vojvodini prestala je i takozvana unutrašnja komunikacija. To znači da je prestala kulturna komunikacija između većinskog naroda i manjinskih nacionalnih zajedница. Krenuo je proces getoizacije. Posledice su jednako trpeli i većinski narod i manjinski narod. Getoizaciju mnogi stavljavaju samo na račun manjinskih kultura a krive i multikulturalizam koji je proteklih decenija uzeo maha.

Nema sumnje da multikulturalizam krije u sebi takvu opasnost, ali samo ako prati model političkih ili verskih sukoba. U našem slučaju se ne radi o tome. Getoizacija je devedesetih godina prošlog veka bila jednako prisutna i u većinskoj i u manjinskoj kulturi. Većinska kultura se ogradiла od evropskih vrednosti ali se zatvorila i prema manjinskim kulturnim vrednostima, da bi manjine, osećajući nacionalističku opasnost u svakodnevnom životu, zauzele defanzivan stav. To je pokrenulo iste one procese koji su se odvijali u većinskoj kulturi, počev od

zatvaranja u tradiciju pa sve do folklorizacije i straha od modernizacije jer su manjine isto tako branile nacionalni identitet, kao i većinski narod ili hegemonistička kultura.

Otvorena kultura kao kontrakultura

Naravno, ova konstatacija se ne odnosi na kulturu u celini. Neki segmenti su i dalje čuvali ideju otvorene kulture, ali u društvenim institucijama potisnuti su na margine. To znači da je otvorena kultura pravog građanstva dobila pretežno u nevladinim organizacijama. Neki segmenti, nezavisni časopisi, izdavačke kuće, mediji i dalje su pokušavali da budu otvoreni ali ta nastojanja su vremenom gubila značaj jer nisu raspolagali ozbilnjim materijalnim izvorima. Otvorena kultura je postala deo demokratske opozicije ali bez materijalne podrške se svela na odbranu osnovnih principa. A osnovni princip se iscrpeo u privrženosti evropskim vrednostima. Plodna povezanost sa manjinskim kulturama ostala je na nivou deklaracija. Manjinske kulture, delom zbog bespomoćnosti u dатој situaciji, a delom u duhu otvorenosti prema Evropi, sve više su se okretale prema matičnim zemljama, a to je još više dezintegrisalo vojvođanski kulturni prostor. Tako je izgubljena velika šansa jer bi integrisanje manjina u kulturu matičnih zemalja značilo novi kvalitet i novi makroregionalni prostor, kao i šire vidike.

Situaciju je otežavao i centralizam u Srbiji, koji je tokom devedesetih godina podignut na nivo državne ideologije.

U Miloševićovo vreme je Vojvodina izgubila stvarnu autonomiju i one institucionalne okvire koji bi osigurali kulturnu komunikaciju. Devedesete godine su imale ne samo teške političke nego i teške kulturne posledice.

Pokrajina je primorana na kulturnu izolaciju od susednih zemalja i nije imala šansu da osigura spontani uzajamni uticaj kultura i negovanje posebnosti i različitosti. Nacionalna homogenizacija je primala sa rezervom svaku različitost. Centralni mediji su zanemarivali posebnosti Vojvodine, sa objašnjenjem da isticanje istih ne spada u njihove zadatke. Ovo je rezultiralo situacijom u kojoj je kultura koja neguje različitost celoj državi ostala strana, neprijateljska ili u „najboljem slučaju“ nezapažena. U destrukciji kulture bitnu ulogu je igrala globalna ocena kulturne politike socijalističkog perioda.

Ne bez „zadnjih ideoloških misli i namera“ politika bratstva i jedinstva (koja je nesumnjivo imala svoje nedostatke, kao što je ideja kulturnog sažimanja diktirana odozgo, zataškavanje bolnih pitanja ili njihovo proglašavanje za tabu-teme) stavljena je na stub srama. Jasno je i to da su u ime socijalističkih vrednosti zanemarene nacionalne osobenosti nacionalnih kultura. Režim je smatrao da ova kultura po sadržaju jeste socijalistička, a po jeziku nacionalna, no, uprkos tome nesporno je da je podržavao regionalne institucije. Među njima i manjinske. Sa izgovorom da je politika bratstva i jedinstva propala, postitoistički režim razgradio je institucije manjina, koje su samo zahvaljujući podršci matičnih zemalja opstale. Pored eliminisanja manjinskih institucija, veliki je gubitak bio i odlazak intelektualaca tih manjina u matične zemlje, jer posledica toga je bila gubitak ozbiljnog kulturnog kapitala.

2000: nade i neuspesi

Neposredno posle 2000. godine, u Vojvodini se rodila nada da počinje period koji će nadmašiti prethodne.

Međutim, politički zaokret je bio polovičan, i kao takav je odredio i kulturni život. Krivudavi razvojni put političkog života onemogućio je promišljen kulturno-politički dijalog i program. Konfuzna politička situacija je smanjila „državni nacionalizam“ ali je ojačao „društveni nacionalizam“, što je dokaz koliko duboke tragove je ostavio pretходni režim. Pre 2000. godine je država upravljala nacionalizmom, a posle 2000. godine ulica. U Vojvodini se povećao broj etničkih sukoba u tolikoj meri da je Savet Evrope odredio specijalnu komisiju koja je opomenula Srbiju da promeni odnos prema manjinama i da organi gonjenja sprovedu adekvatne mere. Vojvođanska kultura elita većinskog naroda, srpski pisci i umetnici nisu protestovali protiv pojava nacionalnog antagonizma prema manjinama. To ne znači da je simpatisala te pojave. Radi se o tome da se osećala nemoćno. Nije ih simpatisala pošto se nije poistovjećivala sa nacionalističkim idejama ni onda kada je takve ideje podržala sama država. Nije ih podržala ali im se nije ni suprotstavila. Više je to bila nemoćna neutralnost, ostajanje izvan situacije. Model državnog socijalizma se urušio ali umesto njega nije stvoren novi.

Protesta su se prihvatile samo neke civilne organizacije, zatim manjinske i regionalne partije i organizacije ali bez značajanjih rezul-

tata. Ovo stanje je bilo naročito uočljivo za vreme Koštunićine vlade. Posle 2000. godine je nastala neka vrsta vakuum situacije. Bez obzira na to što je politička retorika promenjena, retoriku državnog nacionalizma tj. etničkog nacionalizma je zamenila kontradiktorna retorika demokratskog nacionalizma. Dok je etnički nacionalizam netrpeljiv prema različitostima i ograjuće se od njih, sluti neprijateljski karakter, dotle demokratski nacionalizam, sledeći model nacionalizma 19. veka, iskazuje razumevanje prema njima, raspolaže prijemčivošću visokog stepena, ostavlja širom otvorena vrata asimilaciji. Manjinski nacionalni identitet usmerava u individualnu sferu ili na ograničene terene. Jednom rečju, getoizira. Nacionalnu kulturu državotvorne nacije smatra jedinom merom, a manjinske kulture toleriše. Ovaj ideo-loški sistem ne iziskuje interkulturnu komunikaciju, jer je smatra nepotrebnom ili nebitnom. Iz tog aspekta interesantno je staviti pod lupu duh školskih udžbenika. S jedne strane, obavezna je nastava kulture državotvorne nacije (književnost, umetnost, istorija), međutim, to se ne čini na bazi uzajamnosti. Manjinske vrednosti se ne svrstavaju u „zajedničko blago“. Tipičan primer za to je prikazivanje novovremenske istorije i kulture grada Novog Sada u javnoj komunikaciji i u medijima. „Priča“ o vremenima pre 1918. godine sve je kraća i gubi se u magli, dok se iz istorijata ere posle 1918. gube manjinske vrednosti i stvara se utisak da, mada u ovom gradu žive razne nacije, sve one imaju jednu zajedničku kulturu: onu državotvorne nacije. Ne čini se to iz neprijateljstva prema manjinama jer ih većina toleriše, do izvensog stepena ih materijalno podržava, ali njihovu kulturu ne smatra zajedničkom vrednošću. Najveći paradoks je što se budno motri na to da se manjinske kulture ne getoiziraju a u stvarnosti upravo ideologija demokratskog nacionalizma to čini. Demokratski nacionalizam predstavljaju nacionalne stranke koje se kreću u sferi manje-više populističkih ideja. One su prethodni režim okrivile ne samo za izgubljeni rat nego i za demokratski deficit zato što je deformisao višestranački parlamentarni sistem svojom nadmoćnošću, falsifikovao izborne rezultate i time doveo u krizu srpsku naciju. Ovaj tabor je na svoju zastavu istakao princip demokratskog nacionalizma. To znači da poštuje regularnost izbora i volju većine. No, demokratski nacionalizam gledan iz aspekta interesa nacionalnih manjina i regionalnih interesa ima jako ranjive tačke. Najranjivija tačka je despotizam većine. Volju većine ne ograničavaju kolektivna manjinska prava niti tradicionalni teritorijalni interes. Iz većinskog despotizma, naravno, ne proizilazi

brutalna manjinska politika jer deluje u parlamentarnim okvirima, ali ovaj mehanizam se stara o tome da posebnosti dođu do izražaja samo onoliko koliko to većina dozvoljava. O nacionalnim manjinama govori tolerantnim tonom, nastoji da sklopi sporazum sa njenom elitom, međutim, istovremeno sklapa sporazum i sa ekstremnim nacionalizmom i u toj delikatnoj ravnoteži, definiše svoju politiku prema manjinama. Drugi tabor čine srpski liberali koje podržava nekoliko manjih stranaka, a čine ih mahom intelektualci koji imaju moć da formiraju javno mnjenje i deluju pretežno u civilnim organizacijama. Njihovi predstavnici se često vezuju za vrednosti intelektualaca zemalja u tranziciji srednjoistočne Evrope, koji nasuprot autoritarnom režimu na svoju zastavu stavlju liberalne principe, a i od njih prvenstveno individualna prava, slobodno tržište i minimalno prisustvo države. Njihovi članovi su se istrajno, ponekad i u nemogućim okolnostima, protstavljali etničkom i demokratskom nacionalizmu i nepokolebljivo su podržavali evropski sistem vrednosti. Međutim, istovremeno, bili su skeptični u odnosu na kolektivna manjinska prava. Imali su rezervu i prema autonomiji Vojvodine, podržavajući centralizam – naravno, sa potpuno suprotnim argumentima od nacionalista. Dok se demokratski nacionalisti plaše za jedinstvo nacije, liberali štite jedinstvene pravne vrednosti. Postojeći centralizam bi popravili tako da prihvataju i sprovode princip subsidiariteta i propagiraju veću samostalnost lokalnih samouprava, i to jedinstveno, na celoj teritoriji Srbije. Iz istih razloga su skeptični i prema manjinskoj personalnoj i prema teritorijalnoj autonomiji. Mislim na vojvođansku autonomiju. Smatraju da svim građanima pripadaju ista prava i ne mogu se stvarati razlike. Izgubili su iz vida ono što su već i utemeljivači liberalizma zapazili: liberalizam je u svojoj čistoj formi moguć samo u nacionalno homogenim državama.

„Jednaka prava“ manjine i većine rađaju nejednakost, koja se samo primenom kolektivnih manjinskih prava može eliminisati. Ova dva sistema ideja su suprotstavljena ali se i dopunjaju. Demokratski nacionalisti vide prvenstveno političko pitanje u manjinama, uzimaju u obzir političku volju manjina, nastoje da se dogovore, pokušavaju da se sporazumeju sa demokratski izabranom manjinskom političkom elitom. Voljni su da učine simbolične i s vremena na vreme i praktične ustupke, sa namerom da manjinska elita osigura u okviru manjinskih zajednica sprovođenje pravila u skladu sa dogovorenim, da pred Međunarodnom zajednicom dâ legitimitet manjinskoj politici Srbije, da

ni slučajno ne internacionalizuje ovo pitanje. Zauzvrat dobijaju ovlašćenje da unutar manjinskih zajednica raspolažu podelom funkcija. Taj broj nije veliki ali za partijsku elitu manjine često je odlučujuće da raspolaže upravljanjem medija, da sačini nomenklaturu jer time može svoju vlast učiniti trajnom. Da se ovaj dogovor potvrđuje kao uspešan, najbolje dokazuje to što u političkom životu manjina ne dolazi do promena. Dok se u većinskom narodu menjaju partije na vlasti, u manjinama je politička hijerarhija zabetonirana. Liberali nisu tolike pristalice kolektivnih prava. Pored bezuslovne garancije individualnih prava, posebni afinitet pokazuju prema individualnim, kulturnim, umetničkim i literarnim vrednostima čiji značaj ne vezuju za nacionalnu pripadnost.

Ne sude po ključu nego po vrednostima. Daleko je od njih nacionalna pristrasnost u kulturi ili bilo koja vrsta zatvaranja. Zahvaljujući njima su u srpski kulturni prostor dospele brojne manjinske vrednosti. Ovaj ideološki sistem je pristalica otvorene kulture. Bez obzira na to, kulturna, ali pre svega politička elita manjina prihvatala je sa skepsom i odbijanjem otvorenost liberala, prvenstveno zbog nepoverenja prema primeni kolektivnih prava. Ta rezerva je opravdana, ali dešava se da manjinska politička elita odbacuje kritički dijalog sa liberalima tvrdeći da se oni mešaju u unutrašnje stvari manjina. Ovu skepsu je povećala i činjenica da je nakon smene režima talas liberalizma zamnila oseka istog: naime, u srednjoistočnim evropskim državama, na račun liberala i levice se pripisala neoliberalna ekonomija, koju su u zapadnom svetu prvenstveno forsirale desničarske i konzervativne partije a koje su srednjoistočnoevropske levičarske i liberalne partije bile primorane da prihvate zbog priključivanja Evropskoj uniji. Posle 2000., pod uticajem ova dva suprotstavljenja, a ponekad na perfidan način dopunjajuća idejna sistema, rodio se Zakon o manjinskim nacionalnim savetima. Ovo je, naravno, napredak u odnosu na eru državnog nacionalizma. U duhu demokratskog nacionalizma ograničena manjinska autonomija je dobila prava građanstva.

Početkom 2000. prvo posredno, a nakon toga, sedam godina od neposrednih izbora, osnovani su nacionalni saveti koji su raspolagali prvenstveno savetodavnim pravima. Država ih je ovlastila da postave vođe institucija za očuvanje nacionalnog identiteta ili da delegiraju članove u upravne odbore institucija od nacionalnog interesa. U sferu očuvanja identiteta spadaju kultura, pravo na korišćenje maternjeg jezika, školstvo, mediji, znači kulturna sfera u širem smislu.

Tako je rođen postmiloševičevski dogovor između većinske i manjinske elite. Pošto srpski zakoni nisu sinhronizovani, došlo je do rasprava o ingerenciji nacionalnih saveta. Po nekim, kompetencije nacionalnih saveta su vrlo skromne, a po mišljenju drugih, pojave nacionalnih saveta doprinosi zatvaranju nacionalnih manjina, njihovom getoiziranju.

U sistemu i van njega

Osnivanje nacionalnih saveta svakako je napredak. Višepartijski sistem, parlamentarna demokratija i slobodno tržište stvorili su novu situaciju u kojoj su socijalistički kulturni modeli izgubili svoju efikasnost. Ne mogu se više primenjivati ni oni mehanizmi koji su se nekad pokazali kao uspešni. U socijalističkom sistemu brižna država je kontrolisala većinske i manjinske kulture. Obezbeđivala je ravnopravnu raspodelu resursa, snažno je podržavala interkulturalna nastojanja. U to vreme su nastala nesumnjivo vredna dela koja su čuvala ljudsko dostojanstvo i ideal slobode. U višepartijskom parlamentarizmu, u okvirima slobodnog tržišta, u kapitalističkom sistemu, prestala je svemoćna uloga monopolističke partije. U prvi plan je izbio pluralistički milje, konkurenca, permanentni dijalog i partokratska podela vlasti. U novonastaloj situaciji, sve one institucije koje bi podržavale ili sprovodile interkulturalna nastojanja dospele bi u vakuum situaciju ili bi se ugasile. U doba socijalizma, interkulturalnost je bila ideološka vrednost, ali posle 2000. nije postala kulturna vrednost. Objašnjenje je u tome što je kultura izgubila svoj društveni status. Natupio je višepartijski sistem, a ne postoji srednja, građanska klasa, koja bi bila nezavisni nosilac kulture. Na brzinu skupljena politička elita jasno je rekla da za nju nije važna kultura već broj osvojenih glasova. Kultura je doživela isto ono što i privreda, politika. Tačnije – partijska politika je preuzeila upravljanje. Međutim, jedna razlika je odlučujuća: partijsko upravljanje privredom donosi materijalnu korist pa je partijsku klasu za nju vezao konkretan interes. Kultura nije profitabilna jer, eventualno, na čelo neke institucije može pozicionirati nekog privrženog partijskog aktivistu. Ako je i došlo do rasprave, ona se ticala ovakvih partijskih postavljanja. Kada neka partija pobedi na izborima, prva stvar koju uradi je da odmah postavi nove direktore. Oni, međutim, ne iniciraju stvaranje uslova za rađanje novih kulturnih vrednosti, već isključivo vode računa o tome da onaj „drugi tabor“ ili neko ko

drugačije misli ne bi slučajno došao do izražaja. Otvorena kultura je ponovo marginalizovana, kao i u vreme Miloševića, ali sada ne zbog ideoloških doktrina nego zbog ravnodušnosti. Novi politički sloj ne interesuje elitna kultura, a to znači i to da je potpuno nezainteresovan za interkulturalne komunikacije, iz jednostavnog razloga što su nestali zajednički kulturni prostori. Najveća zasluga nacionalnih saveta je u tome što pripadnici nacionalnih zajednica imaju osećaj da sprovode svoju volju prilikom definisanja svojih interesa. U sadašnjim okolnostima, došli su u paradoksalnu situaciju. Glavni zadatak im je politički, ali polje delovanja im je kultura. Politička prava su im veoma skromna, nemaju ni snage ni kompetencije da realizuju kolektivna prava manjina: recimo, realizovanje i sprovođenje manjinskih zakona, pa im se delatnost ograničava na kulturu, obrazovanje, medije i upotrebu maternjeg jezika. To je delom logično jer je kultura teren za očuvanje identiteta ali njihov značaj je više simboličan čim se odvoje od svakodnevnog života, prvenstveno od sveta rada, pravdne raspodele resursa. Postavljanje glavnog urednika dnevnog lista na mađarskom jeziku država je poverila Nacionalnom savetu i niko na tu odluku ne utiče. Predlog ličnosti predviđene na mesto direktora Novosadskog pozorišta nadležni forumi u Novom Sadu prihvataju bez pogovora. Ali nacionalni saveti ne mogu obezbediti sprovođenje onoga što je za običnog građanina bitno; kao što su dvojezične table sa nazivima ulica, dvojezičnost na sudovima, u policiji, u javnim preduzećima, u javnoj upravi. Srazmerna raspodela radnih mesta nije ni došla na dnevni red.

To znači da se moć nacionalnih saveta svodi na simboličnu sferu kulture. Recimo, na manjinsku kadrovsku politiku u kulturi. To prosečnog građanina iz redova manjina najčešće ne interesuje. Objasnjenje leži u činjenici da nacionalni saveti nemaju svoje nadležnosti unutar političkog sistema Srbije. Čak im je i status nedefinisan. Koliko su deo političkog sistema, a u kojoj meri su civilne organizacije? U nekim oblastima imaju previše ingerencija a u drugim, za zajednicu mnogo bitnijim sferama, nemoći su. Zato im je nesigurna nadležnost u pitanjima koja određuju sudbinu i status manjinske zajednice. Ovu svoju nemoć nastoje da kompenzuju u sferi moći u oblasti kulture. Tako su ove manjinske organizacije, koje su prvenstveno prihvatile političke zadatke, postale glavni upravljači kulture. One su korisne dok straže nad kolektivnim pravima manjine, ali se deformišu u organe partijske politike onog trenutka kada zađu u stručne sfere. Posle 2000.

godine, doneta su nepotpuna i delimična rešenja, koja nisu u stanju da premoste krizu u odnosima interkulturalnosti i multikulturalnosti. Vojvođanske kulture, pod uticajem partijskih politika, sve više se izoluju jedna od druge. Kultura je postala kopija političke podele vlasti. Političke elite mehanički, između sebe, dele interesne sfere. Podelu i među većinskim partijama određuje koja partija i u kojoj meri usvaja nacionalne, odnosno patriotske interese. Isto se dešava i u manjinskim partijama te zbog toga ne možemo kritikovati samo njih. Nepriznati tragovi etničkih podela, neformalno, mogli su se otkriti i u Savezu komunista Vojvodine (naravno, ne samo tu nego i u celoj socijalističkoj Jugoslaviji). Višepartijski sistem je tu pojavu samo formalizovao i institucionalizovao.

Razlike nas povezuju

Problem je u tome što podelu po partijskoj politici kopira i trenutna kulturna politika. Nesporno je da se kulturne tradicije i sistemi mera vrednosti razlikuju od nacije do nacije. Istovremeno su i univerzalne i nacionalne. U demokratskim društvima političke podele se dešavaju tragom interesa, na polju kulture se to dešava tragom vrednosti. Političke kaste svoje interesne sfere usklađuju putem kompromisa, rešenje traže u parlamentu. U suprotnom, javlja se opasnost etničkog sukoba, ili se manjine podvrgavaju gruboj represiji. U kulturi različite vrednosti egzistiraju paralelno, a u slučaju da neka od tih kultura oseti potrebu, mogu se uzajamno oplođavajuće povezivati. To znači da u kulturi različitosti povezuju. Ovo bi trebalo da bude polazna tačka multikulturalizma. Kod nas ideju multikulturalizma primaju sa podozrenjem jer u njemu vide ideologiju zatvaranja, ili pak u njemu slute produžetak nadašnje politike „bratstva i jedinstva“.

Nikad veće zablude! Socijalistička kulturna politika je bila *a priori* protiv multikulturalnosti. Po njoj, razlike su zanemarljive jer se bazuju na istoj idejnosti. Nacionalistička politika je protiv multikulturalizma jer apsolutizira sistem vrednosti svoje kulture. Po multikulturalizmu, svaka je kultura autonomna. Poseduje svoj sistem vrednosti, koji se razlikuje od svih drugih. Da nije tako, pojам „drugih“ bi ostao bez smisla. „Drugi“ postoji samo onda ako postoji i razlika. Onaj drugi može da se definiše samo ako on postoji na drugi način.

Multikulturalizam stavlja naglasak na razlike, a interkulturalnost stavlja u prvi plan sistem vezu među tim razlikama. Bila bi gre-

ška u ime ovog potonjeg odbaciti multikulturalizam, jer bi bez njega interkulturalizam bio nezamisliv. U ovom sistemu odnosa nije potreban politički dogovor. Kultura se politički ne dogovara. Ne možemo poštovati raznolikost a da istovremeno drugom vrednosnom sistemu namećemo svoje kanone. To znači da je metod kontrasta isto toliko važan koliko i metod komparacije. Istovremena primena oba metoda otkriva da nas razlike povezuju. Šta to znači? Na primer, to da udžbenik književnosti vojvođanskog učenika (Mađara, Hrvata, Slovaka, Rusina, Rumuna...) postavi svoj sistem vrednosti vojvođanske književnosti (mađarske, slovačke, hrvatske, rusinske, rumunske...) i istovremeno iz svog ugla posmatranja prikaže i srpsku književnost. Taj prikaz, međutim, ne mora mehanički da odslikava kanone srpskih udžbenika književnosti (oni se s vremena na vreme i menjaju). Istovremeno se mogu otkriti izvesne razlike ali i sličnosti između ova dva kanona. Pisac mađarskog udžbenika možda drukčije vidi Nušića od pisca srpskog udžbenika. Međutim, može da se desi da se ti stavovi podudaraju, npr. u slučaju Danila Kiša. Zašto ne bi mogao udžbenik na mađarskom jeziku da tumači istoriju srpske književnosti u duhu mađarskih književnih tradicija? Isto to važi *vice versa*. Pisac udžbenika na srpskom jeziku drugačije tumači vrednost nekog vojvođanskog mađarskog pisca, nego vojvođanski mađarski pisac udžbenika. Isto se to odnosi na prevodilačku literaturu. Ima književnih vrednosti koje su unutar jedne kulture veoma značajne, ali posmatrano kroz prizmu druge kulture gube od svoje vrednosti pa su nepogodne za prevođenje. Vremenom se i vrednosti i kanoni menjaju. Jasno je da je jedan od generatora tih promena upravo to kako nas drugi vide.

To bi bio aktivni interkulturalizam koji bi korigovao eventualnu zatvorenost multikulturalizma. U kulturi svakodnevice vojvođanskih etničkih zajednica, za sve ovo ima bezbroj primera. U istoriji nekoliko proteklih vekova nacionalne zajednice su negovale svoje sisteme vrednosti ali su i uticale jedna na drugu. Ako taj uticaj nije obostran, ne možemo govoriti o interkulturalnosti već o multikulturalnosti, o paralelnom postojanju dvaju kultura.

I to se može prihvati ako te kulture ne žele da utiču jedna na drugu. Kulture se ne mogu političkim sredstvima naterati da se uzajamno prihvate niti da se izoluju jedna od druge. Najgora ideološka varijanta je jednostrani „krnji“ interkulturalizam, koji deklarativno priznaje „multinacionalnu Vojvodinu“ ali to ostaje pusti politički slogan, a zapravo se rukovodi merilom koliko manjinske kulture prihvata-

taju kulturu većinskog naroda. Srećom, ona stvarno vredna dela su u stanju da predstave kompleksan svet Vojvodine. Uočljivo je to i u uzajamnom uticaju govornih jezika, u arhitekturi, i u preuzimanju običaja... „Šapski“ sindrom je i danas prisutan iako oni već dugo ne žive među nama. Sve ovo ne može da se tumači samo u uskim vojvođanskim okvirima, jer otvorena kultura se ne može zatvoriti među državne granice.

Vojvodinu njeno mnogonacionalno biće čini sposobnom da bude poštovana i bitna tačka susretanja kultura Istočne Evrope. Otvorenost manjinskih kultura u novije vreme prepostavlja susretanje kultura Srednje Evrope, Balkana i Mediterana. Njihov dijalog i njihovo sučeljavanje osigurava Vojvodini šansu, što se i u Evropi retko gde i retko kome pruža. Srpski politički sistem, ustavni položaj pokrajine i njene kompetencije ne omogućavaju da se ovoj duhovnoj šansi obezbede institucionalni okviri. Nadajmo se da će traganje za putem Srbije u Evropsku uniju aktivirati i ovo pitanje.

Sa mađarskog preveo Tibor Vajda

Dušan Marinković

Igre otvaranja i zatvaranja: *geografija rasutosti*

Uvod

Od mnoštva društveno proizvedenih kategorija, *otvoreno* i *zatvoreno* zaslužuju poseban status. Priroda ih ne poznaje. Zaista, ima li nečeg *otvorenog*; ima li nečeg *zatvorenog* u prirodi – kao datih poredaka? Postoji li prirodna granica između *otvorenog* i *zatvorenog*? Ovi relacioni pojmovi upućuju jedan na drugog, ne mogu jedan bez drugog, iako su suprotstavljeni. Otvoreno je spoljašnje; zatvoreno je unutrašnje. Nešto se zatvara u odnosu na spoljašnje – otvoreno – bez obzira na to da li je ta spoljašnjost nedefinisani, heterogeni prostor ili je to prostor koji sadrži mnoštva *drugih zatvorenih* definisanih entiteta kao delova spoljašnjeg okruženja. No nije li to upravo društvena a ne prirodna odlika? Naša kolektivna istorija je istorija naših zajedničkih zatvaranja i otvaranja; to je naše, društveno iskustvo koje pripisujemo svetu oko nas.

Ove kategorije okružuje izvesna *geografija*. Otvoreni su ili zatvoreni prostori, mesta, polja, regioni. Otvorena su ili zatvorena mora. Otvaraju se prostranstva. Otvaraju se ili zatvaraju pogledi. Sa visoravni, sa uzvišica vidi se više, dalje. Otvaraju se ili zatvaraju granice, „prirodne“ ili veštačke, naše, ljudske. Zatvaraju se vodeni tokovi: u korita rekâ, u bazene jezerâ. Otvaraju se u meandre, u veće slivove, u mora. No ipak, *otvori* li se Brodelov *Mediteran* (2001a), ne nailazi se na za-

tvoreno i otvoreno kao prirodno. Tamo su, na početku, jedino visine, dubine, razmere. Ta duga istorija geografskog trajanja visina, dubina, širina mora da sačeka konjunkturu – *igru razmene* (Braudel 1992) – jednu novu vrstu dinamike i kretanja (Brodel 2001b) koju u postojeću strukturu nepokretnosti date geografije unose ljudska društva. Ta dinamika društvenog, konačno, unosi u geografsko ono istorijsko kao stalnu igru otvaranja i zatvaranja – društava, kultura, politika, privreda, država, naroda, nacija.

Kada stoje jedno nasuprot drugom – otvoreno i zatvoreno su oposredovani jednom od *najčudnijih i najapstraktnijih pojava* (Zaneti 2002: 15) – granicom: „iscrtavanje određene granice tako postaje način da se od drugih nešto dobije: sopstveni prostor gde je moguće postaviti svoja pravila, autonomiju koja je i spolja vidljiva, priznanje različitosti“ (isto: 17). Ta stalna istorijska igra zatvaranja i otvaranja, sužavanja i širenja, parohijalnosti i kosmopolitizma, lokalnog i globalnog, identiteta i identifikacija, govora i tištine, autonomije i zavisnosti stvorila je posebna iskustva ljudi na granici. Nikada samozadovoljno zatvoreni i nikada naivno otvoreni, naučiti igru otvaranja i zatvaranja prema *drugima* i *drugačijem* značilo je stalno učiti igru preživljavanja i znati da sopstveni identiteti nikada nisu samonikli. Oni su odnekud došli, preoblikovani su, ugrađeni u zajedničko „autentično“ iskustvo i vrednosti. Građeni su u igri otvaranja i čuvani u igri zatvaranja.

Otvore li se *Pitanja Mišelu Fukou o geografiji* videće se mnoštvo prostornih metafora. Tu su: *pozicija, premeštanje, mesto, polje, teritorija, oblast, tlo, horizont, arhipelag, region, pejzaž* (Fuko 2005a: 94). Tu je, svakako i – granica. Ali šta je to toliko značajno uradio Fuko sa ovim geografskim odrednicama što nisu pre njega uradili oni na koje se poziva: Fernan Brodel, Lisjen Fevr ili La Roa Ladiri – istoričari koji su pokušali „da pokrenu dijalog sa geografijom, odnosno da obnove neku geoistoriju, ili neku antropogeografiju“ (isto: 92). Fuko je ove pojmove oslobođio njihove naivnosti, njihove nevinosti. To više nisu pojmovi prostora kao onog *mrvog, zaledenog, nedijalektičkog, nepokretnog*, nasuprot dotadašnjoj istoriji u kojoj je vreme bogato, *plodno, živo, dijalektičko* (isto: 96). Kod Brodela je još uvek prisutna ona stara matrica podvojenosti strukture i konjunkture. Kod Fukoa je geografija prepuna moći – „sukobi moći prolaze kroz geografiju“ (isto: 96). Time je u statičnost geografskih pojmoveva, pa i u pojmove otvorenog i zatvorenog, uneta dinamika, ali ne bilo kakva. To je dinamika sve-prožimajuće moći koja više nije uobličena, sažeta, ispoljena kao vlast.

Moć je pre rasuta, razuđena – po prostorima. U dinamičkom procesu posredovanja otvorenog i zatvorenog, centralizacije i decentralizacije, skupljanja i širenja, koji zadobija svoju prostornost, radi se o „transmisiji i proizvođenju moći“ (Berkhout 2005: 319).

Posredovanje granicom i svim ovim oivičenim prostorima i mestima u odnosima *drugih* i *moći* uvek je posredovanje isključivanjem, razgraničenjem, ogradijanjem, izdvajanjem. Tako granica u posredovanim odnosima postaje *međa*, mesto moći, politike i vlasti, pri čemu nije bitno da li je to vidljivo kao jasna politika teritorijalno ograničenih nacionalnih država ili se radi o uređenoj rasutosti regionalnih tipova gde granice poprimaju nestabilnu, fluktuirajuću i kapilarnu strukturu (rasute) moći (Marinković 2012). No kada je jednom, sa Fukoom, prostor oživeo u svojim otvaranjima i zatvaranjima kao igrama moći, proizvod tih igara bio je *drugi*. Jer kad god se povlači granica bilo koje vrste neko ostaje s jedne, a neko s druge strane. Granice povučene u zatvaranjima uvek su međe drugih i nas. Granice proširene otvaranji ma suočavaju nas sa *novim drugima* koji su ranije bili udaljeni i daleki. Tako se u zatvaranjima proizvodi drugi isto kao što se proizvodi i u otvaranjima. Pri tome, u igri otvaranja nije zagarantovano neutralisanje postojanja drugog. Taj drugi sada može da pripada jednom novostvorenom prostoru, samo dopola integriran, samo dopola *naš*. U igri otvaranja drugi je nalik Zimelovom *strancu* koji, kao i kod Fukoa, ne može bez prostora, bez jedne regionalne geografije rasutosti. Ovim se pokazuje, kaže Zimel, „da odnos prema prostoru nije samo uslov, nego je i simbol odnosa prema ljudima. Stranac se ovde ne podrazumeva u smislu koji je do sada više puta naznačen: kao onaj koji luta, koji danas dolazi i sutra odlazi, već kao onaj koji danas dolazi i sutra ostaje“ (Zimel 2008: 154).

Sva ova geografija, sociologija otvaranja i zatvaranja, istorija je same Evrope, njenog trajanja i njenog identiteta. To je naša, manje ili više zajednička, stvarnost koja nas oblikuje. Njena je aktuelnost, isto koliko i njena istorija, dovoljan poziv za istraživanje otvaranja i zatvaranja, jer bez tog uvida ne bi bilo moguće razumeti i objasniti evropsku mnogolikost; njenu etničku, kulturnu, jezičku, društvenu, političku, ekonomsku, religijsku heterogenost; i, svakako, njenu davanju i nikada do kraja izvedenu potragu za sopstvenim granicama – geografskim isto koliko i kulturnim, političkim i društvenim – koje će je odrediti prema samoj sebi, a preko njenih velikih i značajnih drugih sa kojima vodi neprekidni milenijumski dijalog (Marinković 2012).

Vojvodina, Balkan i Evropa: igre na granici

Putnik je, još juče, bivao zarobljenik ravnica... Istoričar je pomoćao kao i ovaj putnik. On se zadržava u ravnici, na pozornici po kojoj se kreću nosioci glavnih uloga, i čini se da nema ni najmanje znatiželje da krene u visoke i bliske planine.

Fernan Brodel (2001: 31)

Zaista, opozicija ravnice i planine pripada začetku zapadne kulture...

Farineli (2012: 62)

Posebno u kontekstu Vojvodine, igre otvaranja i zatvaranja ispoljiliće svoju značajnost i posebnost. Razvijana uvek u evropskom duhu *otvorenosti*, Vojvodina se već duže vreme suočava sa onim istorijskim, političkim i društvenim silama koje nastoje da proizvedu društvenost po staroj matrici *zatvaranja*. Uvek na razmeđi *Mitteleurope* i Balkana, Vojvodina je ponajviše naučila da je sržna strategija civilizacijskog opstanka i razvoja spremnost na otvaranje – za novo i drugačije – a da je suočavanje sa *zatvaranjem* nužnost iz koje je ona vekovima učila. Njena istorija, čak i ona vojna, bila je iskustvo života na granici; i njena je geografija iskustvo granice. Smeštena na višestrukim razmeđima; između Mediterana na jugu i Srednje Evrope na severu; na drevnom, ali očigledno još ne i do kraja izbledelom rimske limesu koji deliistočne i zapadne kulture, politike i religije; ispresecana rekama čiji su tokovi više etnički nego hidrografska – pre etničko-migratorično geografski – jer Dunavom se kao tokom služe Nemci; Tisom Mađari; Savom Hrvati. Mnogi drugi narodi služe se drugačijom geografijom. No ta je geografija i manje pristupačna. Dugo vremena ona je močvarna. Teško se pronalaze, a još teže utabavaju migratorični putevi sa juga.

Mnogo puta u njenoj istoriji, možda upravo zbog geografije mnogostruktih granica i međa, ona je razumevana kroz značenja fukoovskih geografskih pojmove, kao polje, oblast, tlo, region, provincija. Polje je *ekonomsko-pravni pojam*; uz njega često ide i *promeštanje* kao vojni pojam (*promešta se armija, trupe se premeštaju, narod*); oblast je *pravno-politički pojam*; tlo je *istorijsko-geografski* (i ideološko-politički) pojam; region je *poreski, administrativni, vojni pojam* (*regere* znači komandovati; regimen-

tacija je vojna raspodela trupa, snaga, a politički – regimentacija je uspostavljanje *apsolutističke dominacije* [Mumford 1986: 81], provincija je osvojena teritorija [*vincere* – pobediti]; horizont je *slikarski, ali i strateški pojam* [Fuko 2005a: 94]). Značenja ovih pojmovima, ugrađena u kolektivno iskustvo ljudi koji žive u Vojvodini, spajala su ovaj ravničarski prostor sa iskustvima balkanskih naroda koji su naučili da granice često poprimaju nestabilnu, fluktuirajuću i kapilarnu strukturu rasute moći. Ali ukloniti među nije isto što i ukinuti granicu, „već znači iskidati, iscepkti što je moguće više među, granicu koju ona obeležava, da bi se pretvorila u što prostraniju marginu u kojoj se otvara prostor različitosti. Stanovati na pragu u tom bi slučaju značilo izgraditi i nastaniti ovo treće mesto, čiji centar prolazi i kroz njega i kroz nas, značilo bi da mi sami postanemo pogranični narod“ (Zanini 2002: 24).

Živeti u pograničju, na granicama, na razmeđima, onim istorijskim, isto koliko i kulturnim i političkim, značilo je naučiti da nema samo jedne vrste otvaranja i samo jedne vrste zatvaranja. Kako igrati igru etničkog zatvaranja na prostoru koji ne poznaje etničku homogenost? Kako igrati igru političkog otvaranja kada rasutu moć uvek mogu da pretvore u vlast drugi, bliži i dalji susedi? Konačno, da li se igre političkih i kulturnih otvaranja i zatvaranja isto igraju prema Balkanu, čiji se planinski nabori smiruju na putu prema vojvođanskoj ravnici i prema Srednjoj Evropi, kojoj ravnica više služi kao „prazan prostor“ između nje i Balkana – možda čak, u geopolitičkom smislu reči, kao „praznina“ prema Orijentu? Upravo je ta geopolitička pozicija, ispresecana raznorodnim istorijskim i kulturnim granicama nestalnog karaktera, od Vojvodine učinila i srednjoevropskog i balkanskog *drugog*; i *Mitteleurope*, isto koliko i Balkan, prema Vojvodini se odnosi kao prema *drugom*; to je njihov istorijski i politički *drugi*. Dakle, nije to samo prostor koji je u svojim strategijama otvaranja primao druge kao strance, da bi ih – nekad pre ili kasnije, neke manje ili više – u igri zatvaranja učinio *svojima*. Živeti na granicama znači pristati na to da budemo nečiji drugi, u većitoj potrazi za sopstvenom autentičnošću; u dugoj potrazi za identitetom. Onog trenutka kada se na ovim prostorima poseže za izvorima – za izvorima neke autentičnosti, identiteta – često se prelaze te porozne granice koje nas dele od *Mitteleurope* i Balkana. Često se ide upravo tamo, u prostore koji i sami imaju nerazrešene dileme sa identitetima. U pravu je Kiš: „Bez jasnih granica, bez Centra ili sa više centara, ‘Srednja Evropa’ danas sve više liči na onog Zmaja iz Alke iz druge knjige Anatola Fransa... niko od

onih koji su tvrdili da su ga videli nije znao da kaže kako izgleda... Govoriti danas o Srednjoj Evropi kao jedinstvenom geopolitičkom ili kulturnom fenomenu, nije bez rizika. Pa čak i tako, gledano iz istorijske perspektive, teško je govoriti o 'srednjoevropskoj kulturi' kao nekom nadnacionalnom entitetu i celini. Razlike među nacionalnim kulturama u ovom regionu veće su nego sličnosti, antagonizmi življi nego suglasja i homogenost..." (Kiš 2007: 33–34; Nojman 2011: 164; Neumann 1999: 144).

Verovatno je upravo zbog toga u Vojvodini svako zatvaranje nosilo veće rizike nego otvaranje, ali to ne znači da se otvaranje – prema (Srednjoj) Evropi i Balkanu – uvek činilo spasonosnim i lakim. Da li se Balkan, u ovom Kišovom opisu, više razlikuje od *Mitteleurope*? Da li oni koji su ga videli mogu tačno da kažu gde su mu granice, gde on počinje a gde završava? Balkan se spušta u Sredozemlje, zaseca Mediteran, njegove planine ponekad su više nalik moru u kojem završava, a „teško je odrediti dokle se naše more pruža i gde prestaje... nisu ucrtane (jasne granice, D. M.) ni u prostoru ni u vremenu”, kaže Matvejević (2007: 15).

Mogu li se saglasiti pogledi na Balkan svih onih koji ga nastanjuju, koji su ga nastanjivali, koji su dolazili i odlazili; onih koji su na njegovim prostorima bili zvani i nezvani, koji su otišli ili su protezani? Postoji li neka homogena balkanska kultura? A antagonizmi!? Jesu li manje živi nego na prostorima Centralne Evrope? Pa čime je to onda Vojvodina okružena? Zmajevima o kojima priča Frans? Sa juga vladaju prostori istorije; sa severa prostori budućnosti. Nije li Zapad uvek posezao za Istokom kada su mu bili potrebni mitovi? Nije li Istok od Zapada pažljivo krijumčario osobenu racionalnost o kojoj govori Maks Veber (2011)?

Vojvodina se prema jugu otvarala kao Evropa prema Istoku, prema mitologiji. Prema Srednjoj Evropi ona se otvarala u potrazi za racionalnošću. No više nego zmajevi, ovi su geopolitički prostori za Vojvodinu više nalik fukoovskim heterotopijama (Fuko 2005b) – heterotopijama racionalnosti isto koliko heterotopijama mitologija. To su za Vojvodinu *druga mesta*, isto koliko je i Vojvodina njihovo *drugo mesto* – jedan etnički, kulturno, jezički, religijski, politički rasut prostor. Kako se onda zatvoriti? Kako se skupiti i sažeti? U pokušajima njenih zatvaranja ona je uvek stizala do podnožja kulturnih i istorijskih fragmenata njenih *drugih*: do fragmenata danas već isprane kulture *Mitteleurope*, do njene racionalnosti koja se iza njenih leđa preobrazila.

Stizala je do fragmenata balkanske istorije i mitologije, do njene nekoherentne tradicionalnosti i do fragmenata većinskog etniciteta koji se odavno izmešao sa drugima tokom istorijskog hoda vekovnih migracija.

No sve što je na ove prostore stizalo kao relativno homogeno u periodima istorijskih otvaranja bilo je, pre ili kasnije, rasuto snagom interkulturnih praksi sedimentiranih u svakodnevnom životu, a koje nadilaze etničke, političke i matično-kulturne pojedinačnosti. Govoreći o političkoj prirodi diskursa o centralnoevropskom identitetu, Skopflin će primetiti da „ovaj identitet ne samo što nudi izlaz iz homogenizacije [...]” tako što ističe evropske osobine lokalnih kultura, pre svega pluralizma i demokratije, nego pojedincu nudi i drugi, viši nivo identiteta, pomaže mu da izbegne opasnost redukcionizma koji je u srži političkog nacionalizma“ (Džordž Skopflin, prema: Nojman 2011: 167). Ali čini se da iza ove pogranične geografije rasutosti Vojvodine koja se prema severu otvara ka Centralnoj Evropi a na jugu ka Balkanu žive mnogo veći i stariji „svetovi“ – možda i opasniji? Postoje mnogo veći drugi nego oni koje Vojvodina zatiče kao svoje *značajne druge* – bez kojih ne bi mogla sebi da dopusti igru rasutosti. Ne radi li se ovde o geografiji i geopolitici višestrukih membrana, slojeva, međuprostora koji dele panonsku ravnicu od velikog azijsko-orientalnog sveta na jugoistoku i onog evropskog sveta na Zapadu koji monopolиše ideju Evrope? Ne čine li Centralna Evropa i Balkan ona mesta na kojima uticaji ovih velikih svetova slabe, jenjavaju, preobražavaju se, da bi do ravnice stigli kao fragmenti ili talasi već odavno i daleko oslabljenih bura? Kada su već te bure udaljenog i velikog drugog stišane, u geografiji ravnicaarske rasutosti ne mora više da se pita „kako je moguće biti Persijanac“ – to je ono pitanje kojim je u svojoj „neznačajnosti“ opsednuta (zapadna) Evropa (Lorenso 2012: 47) kada susreće svoje druge.

U geografiji ravnicaarske rasutosti, koja je okružena svojim bliskim drugima, ono što dolazi iz udaljenijih velikih svetova Istoka i Zapada, a preko Balkana i *Mitteleurope* može da se smesti – kroz igru otvaranja i zatvaranja (nikada do kraja otvaranja i nikada do kraja zatvaranja) – kao tiha svakodnevica suživota mnogih drugih.

---

1 Na ovom mestu Skopflin govori o izlazu iz „homogenizacije sovjetskog tipa“; međutim, može se govoriti o izlazu iz homogenizacije bilo kog etničkog, kulturnog ili političkog tipa.

Literatura:

- Berkhout, S. J. (2005). The Decentralisation Debate: Thinking about Power. *International Review of Education / Internationale Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 51 (4): 313–327.
- Braudel, F. (1992). *Igra razmjene*. Zagreb: August Cesarec.
- Brodel, F. (2001a). *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II. Uloga sredine*. Beograd: Geopoetika.
- Brodel, F. (2001b). *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II. Kolektivna soubina i opšta kretanja*. Beograd: Geopoetika.
- Farineli, F. (2012). *Geografija: jedan uvod u modele sveta*. Novi Sad: Akadem-ska knjiga.
- Fuko, M. (2005a). Pitanja Mišelu Fukou o geografiji. U: Milenković, P. i Marinković, D. (ur.). *Mišel Fuko: 1926–1984–2004*. Novi Sad: VSA.
- Fuko, M. (2005b). Druga mesta. U: Milenković, P. i Marinković, D. (ur.). *Mišel Fuko: 1926–1984–2004*. Novi Sad: VSA.
- Kiš, D. (2007). *Život, literatura*. Beograd: Prosveta.
- Lorenso, E. (2012). *Razočarana Evropa: prilozi za jednu evropsku mitologiju*. Novi Sad: Meditarran Publishing.
- Marinković, D. (2012). Regionalni drugi. U: Sokolovska, V. i Marinković, D. (ur.). *Regioni i regionalizacija*. Novi Sad: Meditarran Publishing.
- Matvejević, P. (2007). *Mediteranski brevijar*. Zagreb: VBZ.
- Mumford, L. (1986). *Mit o mašini. Pentagon moći*. Zagreb: GZH.
- Neumann, I. B. (1999). *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Nojman, I. B. (2011). *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*. Beograd: Službeni glasnik.
- Veber, M. (2011). *Protestantska etika i duh kapitalizma*. Novi Sad: Meditarran Publishing.
- Zanini, P. (2002). *Značenja granice*. Beograd: Clio.
- Zimel, G. (2008). Stranac. U: Marinković, D. (ur.). *Georg Zimel: 1858–2008*. Novi Sad: Meditarran Publishing.

Teofil Pančić

Čvarkovljev san, ili: monokulturalni multikulturalizam

Baš nekako u danima kada nastaje ovaj tekst, u nekim školama u Sandžaku đaci bošnjačke nacionalnosti na časovima srpskog jezika demonstrativno – čute. Razlog? Traže da pohađaju nastavu na bosanskom jeziku. Slučaj je zanimljiv jer nam govorи ponešto važno – a što se načeće prečutkuje – o vrlo kurentnoj „multikulturalističkoj“ doktrini i njenim konsekvcencama.

Iza đačkih postupaka stoje neke političke partije, verske organizacije i deo „civilnog društva“, sve sa neizbežnim intelektualnim guruima. Forma đačkog protesta je vrlo mirna, kultivisana, moglo bi se reći trendi i fensi: svojevrsni *pasivni otpor imperijalnom zavojevaču*; reklo bi se da ni duh Mahatme Gandija ne bi smeо da bude nezadovoljan. Sadržaj, pak, samog protesta takođe je savršeno politički korekstan, nije „nacionalistički“, nije ni uvredljiv niti se njime traži da se nekome drugom ukine neko pravo nego se, naprotiv, samo traži ono što „svakome prirodno pripada“: pravo na obrazovanje na svom jeziku.

U čemu je onda problem sa tim protestom? Samo u jednom: ti đaci već uveliko uživaju pravo na nastavu na svom maternjem jeziku. Naime, to pravo bi im bilo uskraćeno kada bi se nastava odvijala na turskom ili albanskom, na engleskom ili estonskom, no kako se nastava odvija „na srpskom“, to znači da se odvija na njihovom maternjem jeziku, samo pod imenom koje glavnom toku bošnjačke političko-intelektualne scene više nije prihvatljivo.

Kako bi se, dakle, ovaj *nedostatak* mogao otkloniti tako da svi budu srećni? Pa, tako da se nastava praktično identičnog sadržaja i oblika preformuliše u nastavu na bosanskom jeziku, jer je to u međuvremenu postalo (u osnovi nije ni važno kako i zašto) svojevrsnom političkom potrebom. U redu, svaki jezikoslovac sa tri grama pameti zna da su „srpski” i „bosanski” jezik (baš kao i „hrvatski” i „crnogorski”) zapravo *jedan te isti policentrični jezik* novoštokavske osnovice, kako god ko nazivao njegove varijante, međusobno inače udaljene manje nego što je to nemački jezik u Nemačkoj od nemačkog jezika u Austriji (o onom u Švajcarskoj da i ne govorimo).

Drugim rečima, nešto što nam na prvi pogled izgleda kao ogromna i fundamentalna uskraćenost prava na jezik zapravo se svodi na pravo na *ime* jezika. Hm, šta ćemo s tim, s obzirom na gore navedenu jezičku takoreći istovetnost, tj. „jedninu”? Da li imena jezika može da ima onoliko koliko ima i jezika (kao što imena ljudi ima onoliko koliko ima i ljudi), ili ih može biti i više? I kakve to posledice u praktičnom životu podrazumeva?

Pa dobro, možda to „objektivno” i nije tako važno, i možda nekome izgleda pomalo iracionalno, ali, na kraju krajeva, zašto ne bi i toj potrebi za imenovanjem bilo udovoljeno? Načelno, zaista, zašto da ne? U konkretnoj situaciji, ima samo jedan problem: tu se složenost terenskog „multikulti” problema ne završava, nego prava „zabava” tek počinje. Ako bošnjački đaci traže pravo na nastavu „na bosanskom”, budite sigurni da srpskim đacima ne pada na pamet da im se pridruže u tome, nego oni žele – po toj istoj doktrini „neotuđivog prava na jezik” – da pohađaju nastavu „na srpskom”.

Da ne bude zabune: đaci Srbi i đaci Bošnjaci sede u istim klupama i zajedno pohađaju nastavu, što je savršeno racionalno i savršeno pravedno u isto vreme, jer ionako govore i pišu istim jezikom (ma kako ga ko zvao), a u takvim se slučajevima bilo gde u slobodnom svetu čini isto tako. Međutim, ako se sproveده – a teško da se na kraju neće sprovesti – multikulti načelo „neotuđivog prava na jezik i identitet” čak i po cenu čeonog sudara sa zdravom pameću i elementarnim činjenicama, logična posledica toga biće formiranje zasebnih bošnjačkih odnosno srpskih odeljenja, u kojima će svako učiti „svoje”, na ekskluzivno „svom” jeziku. Biće to, po prirodi stvari, male „fabrike nacionalizma” čak i ako to nije inicijalna namera njihovih inicijatora. Nema veze, psovke, pretnje i uvrede će im ostati zajedničke, i moći će da ih upražnjavaju jedni na drugima bilo po hodnicima i toaletima za vreme odmora, bilo po internet forumima i društvenim mrežama...

Nije li ovakva segregacija bazično istojezične dece svetla multi-kulturalistička budućnost u koju se valja pouzdati? Naravno da jeste, a kako ona izgleda možemo već i sada da se uverimo – recimo u Vukovaru. Tamo još od vremena „mirne reintegracije“ srpska deca po-hađaju nastavu „na srpskom“ a hrvatska „na hrvatskom“, kao što je i štošta drugo u Vukovaru podeljeno na „srpsko“ i „hrvatsko“. I, koji je ishod tog eksperimenta, deceniju i po kasnije? Ishod gledamo na svim vestima, i od njega bride uši.

Šta nam ovi primeri govore, a što bi moglo biti primenjivo i poučno za Vojvodinu? Za razliku od Sandžaka ili Vukovara, u Vojvodini imamo stvarnu, a ne iskonstruisanu multijezičnu situaciju, i to je nesporno – osim tamo gde se pomodarski imitira veštačko razdvajanje zajedničkog novoštakavskog jezika na zaseban „srpski“, „hrvatski“, „crnogorski“, i čak „bunjevački“ (zašto ne i šokački, lički, torlački?). Rekao bih, međutim, da nam nedostaje nešto drugo, i to vrlo fundamentalno... Ubrzo ćemo videti šta.

Moj dragi prijatelj, veoma ugledni vojvođanski pisac, često sa nekovrsnim ushićenjem piše o „multikulturalizmu“, smatrujući da je to odlična stvar generalno, i još odličnija stvar za Vojvodinu. On i ja ponajčešće o „javnim stvarima“ razmišljamo vrlo sroдno, ali kad dođe do multikulturalizma, tu uvek nastane teška rasprava... Razmišljajući kako dolazi do tog perpetuirajućeg nesporazuma, došao sam do zaključka da temeljno različito definišemo multikulturalizam: za njega, rekao bih, to je naprsto situacija ne samo „legalizovane“ nego i zaštićene multietničnosti i multijezičnosti. Za to dižem obe ruke. Međutim, najblaže rečeno, nisam siguran da je to isto što i multikulturalizam. Ovo nije prilika za detaljnije elaboriranje tog pojma i njegovih značenja, o tome uostalom postoji već vrlo obimna literatura. Ključno je uzeti u obzir sledeće: multikulturalizam, bar u ovom delu sveta, i *nije situacija nego doktrina*. „Situacija“ su multilingualnost i multietničnost, ali unutar bazično jedne te iste „kulture“, u kojoj se mešaju bliski srednjoevropski i balkanski nanosi. Osim ako ne nalazimo neku posebnu sreću u tome da provincialno prenaduvavamo živopisne – i gle, napola već izumrle ili naprsto izmeшane – folklorne osobenosti ovog ili onog etnosa i onda od njih pravimo pompeznu okaminu „multikulturalne“ sredine? Može i to, ali je neotklonjivo smešno, kao i uvek kada provincialac glumi „svetskog čoveka“, što je jedan od viševekovnih lajtmotiva pozorišnog humora.

Kada se u „velikom svetu” govorи o multikulturalnim društвima, najčešće se misli na civilizacijske sudare i međusobna nerazumevanja starosedelaca i došljaka pre svega na zapadu i severu Evrope ili Amerike; i zaista, kada neko dođe s drugog kraja sveta u za njega sasvim novo okruženje, uistinu bitno različito od onog u kojem se formirao, nije baš jako neobično da se njegove navike i shvatanja veoma razlikuju; to valja nekako uskladiti tako da u društvu opstane atmosfera snošljivosti, a da niko, je li, ne gubi svoj „identitet”. Multikulturalistička doktrina je jedan od načina da se tom izazovu odgovori, po meni ne baš najbolji, jer u njegovoj osnovi preovladava kulturno-vrednosni relativizam (duboko prožet levo-postmodernističkim opsesivnim strahom od „imperijalno” univerzalizujućeg potencijala postavke jednakih građanskih prava i dužnosti za sve ljudе, bez obzira na njihov kulturološki *background*) koji prečesto legitimizuje svakovrsno nasilje i potčinjanje (recimo, devojaka i žena) kao „legitimno kulturno nasleđe”, kao „identitet Drugog koji treba poštovati”.

Ništa od toga, bar ne u ozbiljnoj meri koja bi „prirodno” stvarala realne probleme, u Vojvodini ne postoji. Njeno stanovništvo jeste izrazito „mešano”, ali od kojih se tačno sastojaka sastoji ta mešavina? Od ljudi bele rase (i Roma, koji su odavno „stari” Evropljani, nažalost i dalje socijalno deprivilegovani, što je tema za sebe) koji u ogromnoj većini pripadaju judeohrišćanskom civilizacijskom nasleđu; od ljudi koji možda ne slave Božić ili Uskrs baš *istog dana*, ali ta razlika je realno dosta jadna, tj. provincijalna ako je uporedimo sa stvarnim, realneposledice-stvarajućim razlikama u „velikom svetu” oko kojih se vodi dijalog glede (ne)svrshodnosti multikulturalističke doktrine; od ljudi koji imaju slične i srodne prehrambene i ostale navike – koje, uostalom, rado i često „kradu” jedni od drugih i fuzionišu u zanosni panonski čušpajz – i slične verske tabue, ili pak izostanak istih. Ukratko, od ljudi koji na različitim jezicima i sa različitim naglascima pripadaju bazično zajedničkoj kulturi srednjoistočne Evrope. Bilo koji londonski kvart *neuporedivo* je kulturološki šareniji od cele Vojvodine đuture, sve sa „kulturno-umetničkim društвima”, starim predanjima nepismenih nam čukunbabama i ostalim prtljagom...

Na koncu, šta je poenta ove priče? Kao što vam za stvarnu multijezičnost treba više od jednog jezika, pa je groteskno i na koncu potencijalno štetno da je na silu konstruišete tamo gde toga naprostо nema (primer Sandžaka, Bosne, Slavonije), tako vam za bilo kakav suvisli razgovor o „multikulturalnosti” za početak treba više *kultura*,

što u Vojvodini ne postoji u nekom iole ozbilnjom smislu, osim ako ne mislite da svaki maleni balkansko-srednjoevropski etnos ili subetnos (mikroregija) ima nekavu zasebnu „kulturnu” vrednu posebnog tretmana. Ukratko, vojvođanski bi se multikulturalizam, ako bismo se i dalje pravili da postoji, sveo na večite rasprave glavnog arhivatora Čvarkov Đorđa i Torbica Jova Dragana, i ne bi bio ništa multikulturalniji ni da im pridodate nekog Laciku, Jana ili Stipana da im terciraju.

Dinko Gruhonjić

Mediji: interkulturalnost ili multikulturalni nacionalizam?

Političari u Vojvodini veoma često vole da se „prave važni“ i da kažu kako je ova pokrajina „Evropa u malom“, u kojoj je u zvaničnoj upotrebi čak šest jezika. I da je Skupština Vojvodine, nakon Evropskog parlamenta, najmnogojezičniji parlament u Evropi. Pokrajina, nastavljaju oni, ima i Radio-televiziju Vojvodine, koja emituje program na čak deset jezika, što je bez presedana u Evropi, kada su u pitanju regionalni javni servisi toga kalibra... Ima i medije na manjinskim jezicima, čija se tradicija meri desetlećima pa i poluvekovima. Vojvodina je sazdana od tridesetak nacija koje u njoj žive, uglavnom u skladu, vele domaći političari. Vojvodina je i kolevka tolerancije, velika šansa Srbije na putu ka Evropskoj uniji, poručuju i evropski političari koji se razumeju u ovdašnje prilike. Najčešća, pak, politička mantra je ona o 4M, odnosno o vojvođanskoj: **multietničnosti, multikonfesionalnosti, multikulturalnosti, multijezičnosti**. Mogli bismo tome dodati i peto „M“ koje u značajnoj meri obeležava pokrajinu u kojom živimo: **multizavičajnost**, odnosno tradicionalna „vickasta“ podela na dođoše i starašedeoce u ovoj odvajkada imigrantskoj sredini.

Političari pričaju jedno a većina medija i novinara priča to isto, verno reproducuje njihove reči, bez ikakvog kritičkog otklona, u lošem maniru „izjavnog“ novinarstva. Poenta takve vrste „novinarstva“ jeste upravo izjednačavanje medija sa megafonima imalaca moći, izjednačavanje medija sa reliktom socijalističke i jednopartijske prošlosti – sa „sredstvima javnog informisanja“. Onomad, u doba so-

cijalizma, novinari, pogotovo oni iz informativno-političkih rubrika, bili su poistovećivani sa društveno-političkim radnicima, sa jasnom misijom da publici verno prenose „zapovesti“ Partije. Da li su se, u današnjem višepartijskom a suštinski partokratskom, društvenom uređenju stvari suštinski promenile? Drugim rečima, da li je uloga jednog novinara zaista da se pretvori u „držača mikrofona“ čiji je zadatak da, bez ikakve korekcije, verno prenosi ono što imaoci moći izvole reći? I da tako – slepo i verno – doprinosi orvelovskoj stvarnosti, koja suštinski ne postoji ili se uglavnom ne podudara sa stvarnošću koju publika živi?

Mediji, dakle, veoma retko imaju „hrabrosti“ da političarima postave vrlo jednostavno pitanje: lepo je to što Vojvodina ima tih četiri ili pet „M“ u svom identitetu. To nije sporno, dapače. No, da li je to i dovoljno? Jer pojam multikulturalizma podrazumeva pluralitet kultura na istom prostoru, koje žive jedne *pored* drugih. On je, dakle, kvantitativni pojam, statistički broj pripadnika – recimo – različitih etnosa koji žive u jednom regionu, državi itd. Multikulturalizam, sam po sebi, kao ni multikonfesionalnost ili multietničnost, ne podrazumeva kvalitet. Kao Bosanac po rođenju i odrastanju, znam o čemu pričam. Drugim rečima, multikulturalizam/multietničnost/multikonfesionalnost ne samo da sami po sebi ne moraju biti kvalitet, nego su i potencijalna opasnost, ako ćemo pravo. Uostalom, pogledajmo današnju Bosnu i Hercegovinu: ona je i multikulturalna, i multietnična, i multikonfesionalna, ali je upravo to izvor njenih problema. Nećemo sada ovde otvarati dublju raspravu o tome zašto je u Bosni baš tako kako jeste i koliko je to stanje proizvedeno ili nije. No, ono što Bosnu i Hercegovinu svakako najviše tišti jeste izostanak *interkulturalizma*, *interetničnosti*, *interkonfesionalnosti*. Ljudi jednostavno žive jedni *pored* drugih, a ne jedni sa drugima.

Drugim rečima, da li mi novinari ikada postavljamo te probleme pred sebe, publiku i pred političare? Odnosno, da li smo spremni da realno sagledamo stvari, istražimo ih i otvorimo debatu o tome koliko Vojvodina zaista jeste interkulturalna, interetnička, interkonfesionalna, interjezička, pa – zašto da ne i – interzavičajna? Koliko su i da li su ratovi iz devedesetih godina 20. veka ostavili posledice po suživot u Vojvodini? Da li se tolerancija u ovoj pokrajini pretvorila tek u svoj puki prevod, koji znači da trpimo jedni druge, i to baš kad moramo? Gde je nestao jezik društvene sredine koji se makar fakultativno izučavao još od osnovne škole? Pa zašto da ne postavimo i teža pitanja:

koliko je i sama vojvođanska multikulturalnost oštećena „tihim etničkim čisćenjem“ Hrvata i Mađara iz Vojvodine početkom poslednje decenije prošlog veka? Ili različitim vrstama uništavanja vojvođanske pravoslavne baštine, poput jedinstvenog pravoslavnog baroka, umesto kojeg se nameće raško-vizantijski stil u građenju sve brojnijih pravoslavnih crkava? Koliko je Vojvodina pak urušena nacionalnim demografskim potresima koji su izazvani ratovima? Kolika je etnička distanca danas u Vojvodini? Kakvi i koliki su tabui i danas prisutni, ne samo kada je u pitanju odnos prema poslednjim jugoslovenskim ratovima, već i prema Drugom i Prvom svetskom ratu, pa i ranije, otako Vojvodina postoji ovakva kakvu je znamo? Kako se osećamo ako znamo da oko nas još uvek ima masovnih grobnica iz Drugog svetskog rata, da su u nekim vojvođanskim gradovima devedesetih godina bili logori za nesrbe? I tako dalje, i tako dalje. Odnosno, hoće li demoni prošlosti i tabui zaista nestati ako se pravimo da ne postoje i ako unisono ponavljamo mantru o 4 ili 5 M? Ili će problem samo eskalirati? To je, naravno, retoričko pitanje.

Predsednik Vlade Vojvodine Bojan Pajtić, kao i mnogi drugi pokrajinski zvaničnici, u više navrata su izjavljivali da se u Vojvodini primenjuje zaštita prava nacionalnih manjina po standardima koji su „viši od najviših evropskih“. To je verovatno tačno. Iz Radio-televizije Vojvodine često poručuju da je višejezičnost velika šansa za tu medijsku kuću u Evropi i u regionu, čak toliko da može postati, prema rečima predsednika pokrajinskog parlamenta Ištvana Pastora, i javni servis Dunavskog regiona. I to je dobra ideja.

Skupština Vojvodine je odlukom od 2004. godine prenela osnovnačka prava nad štampanim medijima na jezicima etničkih manjina na nacionalne savete nacionalnih manjina. Ta odluka pokrajinskog parlamenta potvrđena je i 2009. usvojenim Zakonom o savetima nacionalnih manjina. Prema tumačenju predstavnika pokrajinskih i republičkih vlasti, ali i predstavnika saveta manjinskih nacionalnih zajednica, činjenica da saveti mogu da budu osnivači medija na manjinskim jezicima predstavlja najbolju garanciju da će ti mediji opstatiti. Cinici bi rekli da ta činjenica ujedno znači i da saveti mogu do besvesti da utiču na uređivačku politiku tih medija (videti slučaj smene glavnog urednika lista *Magyar Szó Čabe Presburgera* iz 2011. godine).

Zakonska regulativa, dakle, prema mišljenju predstavnika vlasti i predstavnika manjinskih nacionalnih saveta, pruža idealne uslove za garantovanje stečenih prava nacionalnih zajednica na informisa-

nje na maternjem jeziku. Prema ne baš ažurnim podacima, u Vojvodini danas postoji 114 manjinskih medija i manjinskih medijskih proizvoda, na ukupno 11 jezika, bilo da su u pitanju štampa, radio ili televizija.

Medijska ekspertkinja Žužana Serenčeš, međutim, u jednoj analizi ocenila je da se u medijima na jezicima manjinskih nacionalnih zajednica već duže vreme uočava trend zatvaranja tih listova u etničke okvire, kao i nedostatak interkulturalnosti. Drugim rečima, kako je objasnila, listovi na mađarskom jeziku tretiraju problematiku koja se tiče vojvođanskih Mađara, listovi na slovačkom problematiku Slovaka, i tako dalje. Slična je situacija, smatra Žužana Serenčeš, i kada su u pitanju programi na jezicima manjina na Radio-televiziji Vojvodine. U svim tim primerima, uređivačka politika postavljena je tako da u sadržajima tih medija ne može da se uoči značajnija komunikacija pre svega sa događanjima u korpusu drugih manjinskih nacionalnih zajednica, ali često i sa većinskim narodom.

Više analitičara medija u više navrata zbog toga je konstatovalo da, *kvantitativno gledajući*, u vojvođanskim medijima postoji višejezičnost. S druge strane, konstatacija je da u kvalitativnom i programskom smislu, u medijima ne postoji interkulturalnost. Odnosno, da nacionalne zajednice u Vojvodini žive više jedne pored drugih nego jedne s drugima. I da mediji u potpunosti podražavaju takav model, odnosno da činjenica da ima relativno mnogo medija na manjinskim jezicima, ujedno ne znači i da se na taj način uvećava interkulturalnost.

Ilustrujući loš kvalitet programa na Drugom kanalu Radio-televizije Vojvodine, književnik Laslo Vegel je svojevremeno rekao da gledajući taj program, „imate osećaj da manjine u Vojvodini samo igraju i pevaju.“ I Žužana Serenčeš je u analizi kritikovala Radio-televiziju Vojvodine, za koju je kazala da udovoljava zakonskoj obavezi emitovanja programa na jezicima nacionalnih manjina, na svom Drugom programu, ali je ocenila da je taj program veoma niskog kvaliteta.

Od onih koji duže pamte čuli smo kako je u Vojvodini, u kojoj je pre Prvog svetskog rata živila po trećina Nemaca, Mađara i Srba, bilo savršeno normalno da se, pored maternjeg, poznaće barem još jedan jezik. I posle Drugog svetskog rata učio se u vojvođanskim školama jezik društvene sredine, odnosno jezik one nacionalne manjine koja je u određenoj opštini bila najzastupljenija. U Vojvodini danas slabo da ima takvih poliglota, a jezik društvene sredine ukinuo je režim Slobobranstva.

dana Miloševića. Umesto toga, sve je više sredina u kojima, na primer, mladi Mađari imaju svoje diskoteke a mladi Srbi svoje. Sve je više getoizacije po nacionalnom ključu, što je pre svega posledica krvavog raspada Jugoslavije koji je išao upravo po etničkom šavu.

Zbog svega toga, možda je u pravu novinski pisac Teofil Pančić kada kaže da nam se nameće model *multikulturalnog nacionalizma*, prema kojem svi treba da živimo u svojim malim etno-rezervatima, etno-parkovima, kao nekoj vrsti paralelnih kosmosa koji se međusobno ne dodiruju a kamoli prožimaju. U takav model savršeno se uklapa i većina medija, čime neminovno doprinose uvećanju etničke distance među nacionalnim zajednicama u pokrajini.

Bivši vojvođanski sekretar za informacije Milorad Đurić izjavio je još 2006. godine, povodom pokretanja novinske agencije na rusinskom jeziku „Ruten pres“ (Ruthenpress), koju je pokrenuo nedeljnik na rusinskom jeziku *Ruske slovo*, da bi bilo dobro da ta agencija emituje i izbor vesti na srpskom jeziku, kako bi se izbegla „getoizacija“ nacionalnih manjina. „Pored multikulturalizma, Vojvodini je potreban i interkulturalizam. Ranije su svi u Vojvodini govorili više jezika i to se jednostavno podrazumevalo“, kazao je tada Đurić, dodajući da bi trebalo razmisliti i o titovanju emisija na jezicima nacionalnih manjina na Televiziji Novi Sad. „Pogledajte samo sindrom španskih serija, koje su vrlo gledane u Srbiji i zahvaljujući kojima je dosta ljudi naučilo bar malo španskog“, kazao je tada Đurić.

Iz moje novinarske prakse mogu posvedočiti o malo takvih primera. Jedno vreme je jedini dnevni list na mađarskom u Srbiji (i uopšte na manjinskim jezicima), *Magyar Szó* emitovao izbor vesti i članaka na srpskom jeziku. Meni je to u značajnoj meri pomagalo da ostanem u toku sa dešavanjima u mađarskoj nacionalnoj zajednici u Vojvodini. Prenoseći izabrane članke i na servis Novinske agencije Beta, za koju radim, ja sam praktično besplatno reklamirao *Magyar Szó*. Dakle, logički gledajući, a i mereći to spram povećanja uticaja pa time i tiraža, to je moglo samo da prija uredništvu i poslovodstvu tog dnevnika na mađarskom jeziku, sem što je svakako meni značilo mnogo. Ali, ova kva praksa prevodenja nije dugo potrajala. Opravданje za obustavljanje takve prakse bila je naravno – besparica. Ne želim biti paranoičan, ali možda za paranoju i ima mesta. Ili, ako ništa drugo, bar za pitanje kome nije u interesu da se zna šta se dešava u mađarskoj nacionalnoj zajednici? I da li zaista misle da je to način da se protok informacija zaustavi, računajući na nepoznavanje mađarskog jezika?

Nedavno sam držao interaktivnu radionicu sa kolegama iz redakcija nedeljnika na rusinskom jeziku *Ruske slovo* i njihove Novinske agencije *Ruthenpress*. Jedan od rezultata te radionice bio je kolegijalni dogovor da mi prevedu poneku informaciju i pošalju, a ja da je plasiram na servis Novinske agencije Beta. Za sada se ovaj „projekat“ odvija dobro i na bazi dobre volje. Jer, verujte, ne iziskuje prevelike napore da prevedete nekoliko vesti mesečno sa rusinskog na srpski jezik. Kad već ja ne govorim nijedan jezik, sem srpsko/hrvatsko/bosansko/crno-gorskog i engleskog.

Isto tako, osim svetlih primera u lokalnim listovima u Vojvodini, retki su slučajevi kada se tiražniji mediji koji izlaze na srpskom jeziku odlučuju na „poduhvat“ da prevedu nekoliko stranica na jezik nacionalne manjine. List *Blic* imao je taj pokušaj, ali se ispostavilo da je specijalni dodatak na mađarskom jeziku koji je izlazio subotom poslužio samo dok je trajala predizborna kampanja za opšte izbore 2012. godine. Posle toga, dodatak se „spontano“ ugasio, iako je bio veoma kvalitetan pa je mogao mirne duše parirati u dobroj meri provincijalizovanom *Magyar Szó*-u. Pogađate, i za *Blic* je razlog bio – besparica.

Složićemo se, dakle, da uloga medija može biti ključna u izveštavanju o nacionalnim zajednicima. Mediji ne treba samo da obezbede prostor gde će prezentovati priče o multikulturalnosti i interkulturalnosti, nego i da sami edukuju i sebe i publiku o njima.

Ali, imajući sve napred rečeno u vidu, a pozivajući se i na autoritete različitih dubinskih istraživanja u ovoj oblasti, nažalost možemo konstatovati da je vojvođanska interkulturalnost u dubokoj krizi. Na prvom mestu, ona je u krizi zbog posledica etničkih ratnih sukoba. Na drugom mestu, ona je u krizi zbog etničke kulturne feudalizacije Vojvodine. To je koncept koji, umesto interkulturalnosti, nudi multikulturalni nacionalizam.

Mediji podražavaju zatečeno stanje u međunacionalnim i međukulturalnim odnosima u pokrajini te ga potom i produkuju. U takvom svetu, interkulturalni sadržaji, odnosno komunikacija između različitih kultura, stavljeni su u potpuno drugi plan. Sve je to posledica činjenice da je militantni nacionalizam iz devedesetih godina prošlog veka na prostoru bivše Jugoslavije, pa tako i na prostoru Vojvodine, ostavio teške posledice i u medijskoj sferi, i činjenice da je nacionalizam i danas veoma živa i dominantna, *mainstream* ideologija. A poznata je stvar da se nacionalisti oko svega lako i brzo dogovore, naročito oko podele „plena“ i teritorija.

Mada u svojevrsnoj ignoranciji u pogledu interkulturalnosti prednjače mediji na većinskom jeziku, može se reći da se i manjinski mediji i elite drže kursa da se zapravo javnost gotovo isključivo informiše o dešavanjima unutar sopstvene nacionalne zajednice. Tu onda nije reč o promociji multikulturalnosti, već o promociji jednog jedinog kulturnog modela, koji ne pokazuje ama baš nikakav interes za kulturne modele zajednica pored kojih živi.

Potrebno je, dakle, ohrabriti proces povratka interkulturalizma u vojvođanske medije, kao važnog činioca i pokretača drugih interkulturnih komunikacija. Opšta je ocena, međutim, da nosioci vlasti u pokrajini, kao i predstavnici saveta manjinskih nacionalnih zajednica u javnom diskursu veoma retko upotrebljavaju termin „interkulturalnost“. Iz Vlade Vojvodine čuli smo još pre pet godina da je Komitet regiona Evropske unije kandidovao Vojvodinu za titulu šampiona interkulturalnog dijaloga, zajedno sa još tri regije iz Italije, Velike Britanije i sa Malte, jer su prepoznata zalaganja Vojvodine da se nacionalnim zajednicama koje žive na ovom prostoru obezbede najviši evropski standardi u ostvarivanju njihovih ljudskih i manjinskih prava. Nikada nakon toga nije saopšteno kako je Vojvodina prošla u trci za „šampiona interkulturalnog dijaloga“. Iako se pokrajinske institucije zaklinju u to da im je promocija tolerancije na prvom mestu, pa samim tim i interkulturalizma, veoma su usamljeni primeri konkursa koji se raspisuju na temu interkulturalizma.

Nije za utehu, svakako, ali ima i gorih primera. Novi Sad, tako-zvana srpska Atina, u smislu promocije interkulturnih vrednosti pretvorio se u pravu pravcatu karikaturu. Počev od „cirilizacije“ gradskih autobusa, smene direktora Kulturnog centra zbog toga što je naziv institucije istakao na latinici, raspodele sredstava iz gradskog budžeta namenjenih medijskim i kulturnim projektima, zabrane umetničkih izložbi, manifestacija vulgarnog šovinizma na svakom koraku, slavljenja pravoslavnih gradskih slava, simfonije Bačke eparhije Srpske pravoslavne crkve i gradskih vlasti... Ruku na srce, ima i medija koji kritički pišu i izveštavaju o ovim poražavajućim pojавama. Ali, ako ćemo iskreno, više je onih koji to ne samo da ne kritikuju već u najboljem slučaju prečutkuju, a uglavnom otvoreno podržavaju.

Čitava ova moja kritika medija ima jednu veoma ozbiljnu „faliniku“. Naime, ona polazi od prepostavke da se novinarstvom bave osobe širokog opšteg obrazovanja, koje su uz to specijalizovane da izveštavaju o određenim oblastima. Pa onda, eto, na perfidan način okolo poturaju kukavičja jaja. Međutim, stvari ne stoje baš tako.

U velikoj većini slučajeva, radi se o potpuno banalizovanom izveštavanju, kroz na početku teksta pomenuto izjavno novinarstvo ili pak kroz crnu hroniku. Jer ako se dublje zagledate u, na primer, izveštavanje medija na srpskom jeziku o nacionalnim manjinama, videćete da je reč o klasičnom crnohroničarskom maniru: manjine su vest ukoliko ima nekih međunarodnih incidenata. A i ako već nema incidenata, onda ćemo ih izmisliti tako što ćemo u svakoj kafanskoj tući u svakom čošku Vojvodine brojati nacionalna krvna zrnca učesnicima tuče. Po starom tabloidnom principu: „Ne dozvolimo činjenicama da nam upropaste priču“. Potom će vas ubedljivati da je upravo crna hronika ono što „prodaje novine“.

Doduše, ostaće pomalo zatečeni ukoliko kažete da se slažete sa tom neproverenom tvrdnjom (jer ko je od njih „sondirao javno mnjenje“ pa da znaju šta to publiku zanima?), ali uz to dodate i pitanje: A zašto se ne bavite temama koje se tiču ratnih zločina iz devedesetih godina prošlog veka? Jer zaista je teško zamisliti više materijala za crnu hroniku, imamo li u vidu 130.000 mrtvih i milione raseljenih i fizički i duševno osakaćenih na prostoru bivše Jugoslavije. Kad već publika voli to da čita/gleda, eto im onoliko materijala u arhivama Haškog tribunala i domaćih i regionalnih sudova za ratne zločine.

Vele i da novine prodaju dobre, provokativne izjave političara i uopšte izjave kao takve. Pa, teško je zamisliti provokativnije izjave nego što su svedočenja žrtava koje su preživele ratne zločine i ne-pojamna stradanja u ratovima devedesetih godina. Tih izjava, kao ni sudske ratne hronike, nema na stranicama naših novina, niti na programima naših televizija. Umesto toga, na delu je parola „zagledajmo se u budućnost, pustimo prošlost neka počiva u miru“.

Takvu parolu diktiraju imaoči političke i ekonomske moći, pre svega. Što je i za razumeti, jer procesi suočavanja s prošlošću nimalo nisu laki, čak i da vam je prošlost čista a kamoli ovako prljava kao kod naših tajkunsko-političkih „selebritija“. I to je s njihove strane potpuno razumljivo i očekivano. Ali, zašto mediji podražavaju takvu sliku stvarnosti? Prvo, zato što i danas postoji dovoljan broj urednika, novinara, vlasnika medija, predstavnika novinarskih udruženja koji imaju razloga da se stide svoje prošlosti ili da je barem gurnu pod tepih. Drugo, zato što uređivačku politiku medija kreiraju njihovi vlasnici, koji su veoma često tajkuni, domaći ili strani, u bliskoj i prebliskoj vezi sa domaćim političarima. Treće, zato što ne mogu bolje i zato što je tako najlakše, ne zahteva mnogo truda i znanja.

Zbog toga imamo medijski *perpetuum mobile* pomoću kojeg se nastavlja sa beskonačnim ponavljanjem stalno istih predrasuda prema drugima ali i prema sebi samima. Predrasuda i negativnih stereotipa koji su proizvedeni kasnih osamdesetih i ratnih devedesetih godina 20. veka, a koji su se veoma uspešno održali i do dana današnjeg, ulazeći ne samo u politički, kulturni, već i u medijski i obrazovni mainstream, uz koji odrastaju nove generacije građana ove države. Te su generacije, međutim, odavno stupile na društvenu pa i na medijsku scenu, a da im u školi niti kod kuće nisu baš često pričali ni o toleranciji a kamoli o interkulturalnosti. U takvom jednom, u sopstveni pupak zagledanom, društvu teško je promovisati ovakve ideje.

Međutim, mediji, koliko god su učinili da unište zajednički život, mogu da doprinesu povećanju stepena tolerancije i doprinesu da građani Vojvodine ne žive jedni pored drugih, već jedni sa drugima. Interkulturalna edukacija teži tome da upozna i promeni stereotipe i predrasude koje imaju o raznim manjinama; da doprinese upoznavanju, pozitivnom ali i kritičkom vrednovanju; da podstakne stavove, ponašanja i društvene promene koje idu ka ukidanju diskriminacije.

Ali, kako dosegnuti do medija i pružiti im takav nivo edukacije? Da li to njih uopšte zanima i da li je moguće razbiti zid zatvorenog društva koji se uzdiže do u nebesa? Kakva je uloga medija u društvu? Kakav je moral u medijima i u društvu? Da li mediji zaista reflektuju sliku društva ili je pak orvelizuju? Konačno, da li su naši mediji kompetentni da se nose sa atributima kao što su „četvrti stub demokratije”, „Watch dog”, „Gatekeepers”, i tako dalje, i tako dalje?

I tu problem kompetencije stupa na scenu u svojoj golotinji. Ne, većina novinara i urednika naprosto nije kompetentna da se bavi pitanjima koja su par ekselans od javnog interesa, kao što su pitanja tolerancije i interkulturalizma u Vojvodini. Ne, većina novinara i urednika naprosto nije senzibilisana za takve, „teške teme”. Ne, većina novinara i urednika nije specijalizovana za izveštavanje o drugome i drugačijem. Da, većina novinara i urednika je „zaražena” crno-beđlim predrasudama o „našima” i „njihovima”. Iako to nije u skladu sa Kodeksom novinara Srbije. Ali, ne, većina novinara nije pročitala taj *code of ethics* vlastite profesije. Stoga je nemoguća misija od nekompetentnih novinara tražiti da se preko noći „osveste”. Baš kao što je nemoguće to isto tražiti i od dobrog dela prosvetnih, obrazovnih, kul-

turnih i inih intelektualnih radnika, čiji bi zadatak trebalo da bude da neguju kritičku svest i misao o društvu u kojem žive, umesto jeftinog podilaženja nacionalističkom *mainstreamu*.

Drugim rečima, nisu mediji nekakav izolovani centar moći i nemoci, koji preko noći, samo sopstvenim angažmanom i uticajem, može da izmeni zatrovanu svest jednog duboko zapuštenog društva. Nema tu pomoći bez sinergije brojnih društvenih faktora, počev od porodice, preko obrazovanja i kulture, pa sve do ekonomije i politike. A tu opet dolazimo do pitanja da li postoji volja da se počne – postepeno jer drugačije i ne može – raditi na promeni svesti. Da li postoji volja da se prizna da živimo u društvu raspadnutih vrednosti i da tu nikakve 4 ili 5 M mantre neće biti od pomoći... Za sada je odgovor vrlo nedvosmislen: ne postoji, osim na marginama društva!

Nedim Sejdinović

Interkulturalnost, političke elite i medijska reforma

Informisanje na jezicima nacionalnih manjina jedna je od brojnih neuralgičnih tačaka medijskog sistema Srbije i Vojvodine, a i na ovom polju se ukrštaju i sukobljavaju različite političke silnice koje svedoče o „nedovršenoj državi” i razorenom društvu. Sa jedne strane, sasvim je opravdan vapaj predstavnika nacionalnih zajednica, kao i zagovarača manjinskih prava, da država ima obavezu da obezbedi medije i medijske sadržaje na manjinskim jezicima, te da oni imaju važnu ulogu ne samo u informisanju nego i u očuvanju identiteta, kulture i jezika. Naravno, reč je i o dostignutim pravima i brojnim konvencijama i poveljama koje tretiraju prava manjina a koje je Srbija potpisala, čime su postali deo njenog pravnog sistema. Osim toga, manjinski mediji poseban značaj imaju u sredini kakva je Srbija, pa i Vojvodina uz sve svoje specifičnosti, u kojoj dominira nacionalistička politika većine i u kojoj se „glorifikuju one vrednosti, norme i načela koji se pripisuju predstavnicima većine”.¹ Dakle, u kontekstu medijskog mejnstrima u kojem je sveprisutna zatvorenost i strah od Drugoga i Drugačijeg.

Sa druge je međutim strane potpuno nerazumljivo to što pojedine manjinske elite, koje katkad ukazuju na neslobodarski većinski medijski diskurs, uspostavljaju iste mehanizme kontrole medija i medijskih sadržaja u svojoj zajednici. Mnogi teoretičari i praktičari interkulturalnosti ukazuju da autonomije imaju budućnost i smisao

---

1 Andrea Ratković, *Multikulturalnost i nacionalna politika*, Interkulturalnost, br. 05, str. 64.

samo ako otvaraju nove horizonte slobode, a da bivaju ranjive, i iznutra i spolja, ukoliko se zatvaraju u sebe i iskazuju autoritarnost i slabosti koje iz njega proističu. Nerazumljivo je i to što se u medijima manjina, na drugom nivou, počesto propagiraju iste one vrednosti koje su dominante većinskih medija – nekomunikativni medijski sadržaji bez kritičkih kompetencija koji služe ne kao korektiv političkih i društvenih procesa već kao poluga za ostvarivanje moći i umrtvljivanje alternative. Manjinski mediji na taj način pospešuju samogetoizaciju, sputavanjem alternativa pospešuju i – zabrinjavajući i izgleda nezaustavljen – proces krunjenja multikulturalnog identiteta Vojvodine.

Možda je prežestoko reći da su se nacionalne (nacionalističke) elite Srbije ujedinile u likvidaciji alternative zarad nekontrolisane vlasti, a možda i nije. Iskustvo ukazuje da ujedinjenje nacionalista nikada nije principijelno već uvek lukrativno, nikada nije rešenje već odlaganje rešavanja problema, cementiranje ogromnog rezervoara nacionalnih frustracija koji u jednom trenutku može da izlije nekontrolisano nasilje.²

U ovom tekstu pokušaću da ukažem na moguća zakonska rešenja koja bi mogla da unaprede medijsku ponudu u Srbiji i Vojvodini, i na većinskom i na manjinskim jezicima, a koja bi pospešila interkulturnost, pravilno je definisišući kao značajnu društvenu vrednost i javni interes. Takođe, ukazaću i na osnovne probleme u funkcionisanju medija u Srbiji, naročito u Vojvodini, posebno onih u javnoj svojini i na jezicima nacionalnih manjina, pokušavajući da dam odgovor na pitanje zašto oni danas nisu u funkciji interkulturnosti.

Tokom dugog, traumatičnog i još neokončanog procesa izrade nove medijske legislative, Nezavisno društvo novinara Vojvodine, za sebno ili u okviru Medijske koalicije³, insistiralo je, posebno, na interkulturnosti u medijima. U trenutku nastajanja ovog teksta, mi još ne znamo kako će izgledati medijski zakoni koji se nalaze pred usvaja-

---

2 Setimo se šta je svojevremeno rekao Karl Kraus: „Ono što je u nacionalizmu toliko antipatično i odvratno nije toliko mržnja prema drugoj naciji, koliko ljubav prema vlastitoj. Jer, koji je smisao javnog oglašavanja ljubavi prema svojoj naciji, ako ne diskvalifikacija onih koji u sebi takve osećaje ne nalaze.“

3 Medijska koalicija je neformalna koalicija novinarskih i medijskih asocijacija – Nezavisnog udruženja novinara Srbije (NUNS), Udruženja novinara Srbije (UNS), Nezavisnog društva novinara Vojvodine (NDNV), Asocijacije nezavisnih elektronskih medija (ANEM) i Lokal presa – čiji je cilj donošenje novog zakonskog okvira za funkcionisanje medija u Srbiji.

njem (Zakon o javnom informisanju i medijima, Zakon o elektronskim medijima i Zakon o javnim servisima). Čavo se krije u detaljima i još uvek je nejasno da li će po usvajanju ovih zakona u Narodnoj skupštini Srbije (posle dugog kašnjenja, očekuje se da će zakoni biti izglasani tokom prve polovine naredne godine) doći do „resetovanja“ ukupne medijske scene, smanjenja direktnog političkog uticaja na uređivačku politiku medija, pa i onih manjinskih, da li će se otvoriti nove mogućnosti za samoodrživost medija i kvalitetne i profesionalne medijske sadržaje, da li će država napustiti medijsku sferu, da li će interkulturnalnost u medijima biti pospešena, da li će, na kraju, građani, imati raznovrsnije profesionalne medijske sadržaje nego sada – ili će se desiti upravo obrnuto. Ovaj tekst može da se shvati i kao prilog raspravi o medijskim reformama, bez obzira na činjenicu da su formalne javne rasprave o zakonskim nacrtima privedene kraju.

Dijagnoza i moguća rešenja

Mediji u Srbiji i Vojvodini nalaze se u dubokoj krizi, i to nije fraza već nešto što je vidljivo svim građanima, svakodnevno. Mediji su sredstvo za obračun političkih elita i učvršćivanje vlasti – to je, takođe na dnevnom nivou, lako proverljiva činjenica. Mediji služe za diseminaciju stereotipa i arhaičnog pogleda na savremeni svet, uz dominaciju izjavnog i tabloidnog novinarstva i zabrinjavajuće odsustvo istraživačkog i profesionalnog sadržaja.

Ali, zašto je to tako? Koji su duboki uzroci ovog stanja? Zašto mediji u Srbiji decenijama funkcionišu kao alatka kojom se društvo razara po svim šavovima? Bez uvida u uzroke, mi ne možemo da damo ni valjanu dijagnozu, a kamoli da ponudimo neka rešenja.

Svakako da je tragično odsustvo suočavanja sa prošlošću u medijskom, ali i drugim segmentima društva, jedan od najdubljih uzroka. Nasleđe ratnohuškačkog i šovinističkog novinarstva je živo, bez obzira na formalno ogradijanje vladajućih političkih struktura od ratne politike Slobodana Miloševića, u čijoj su vlasti učestvovali. Ta živost ne treba da čudi, jer su u velikoj meri upravo kreatori takvog novinarstva i danas aktivni, i to na visokim uredničkim položajima. Temelji Miloševićeve politike su nedirnuti i u kulturi i u medijima, kao i drugde... Odluka stranih donatora da posle 2000. godine drastično smanje, ili čak ukinu finansiranje nezavisnih medija, te da ih upute u pravcu tržista i famozne samoodrživosti, pokazalo se odveć optimističkim

pogledom na mogućnost unutrašnje demokratizacije našeg društva, pogotovo u kontekstu nepostojanja regularnog medijskog tržišta.

Kada govorimo o neregularnom medijskom tržištu, govorimo o neusklađenosti zakona koji definišu medijski sektor, nepoštovanju medijskih zakona donetih s početka dve hiljaditih, netransparentnosti finansiranja medija od strane države, postojanju nelojalne konkurenčije s obzirom na opstajanje mnogih medija u javnom vlasništvu, suprotno slovu medijskih zakona... Kada pak govorimo o netransparentnosti finansiranja, mi govorimo o raširenoj korupciji u medijskoj sferi, koju je istražio i javno obelodanio Savet za borbu protiv korupcije 2011. godine⁴.

Pored toga, Srbija nikada nije izašla na kraj sa „gomilanjem medija“ tokom devedesetih godina („inflacija medija“ je bila osmišljena državna strategija sa ciljem da se smanji uticaj nezavisnih medija). Trenutno Srbija ima najviše registrovanih medija po glavi stanovnika u Evropi, što takođe svedoči o haosu u medijskoj sferi. Ekomska kriza je medije pogodila čak i više nego ostale privredne i društvene delatnosti, a nove tehnologije su ugrozile tradicionalne medijske platforme, pogotovo one medije koji nisu spremno dočekali tzv. novo medijsko doba. Posebno su ugroženi lokalni i regionalni mediji, koji ne mogu da se izbore sa beogradskim, u jednom izrazito centralističkom političkom i društvenom sistemu. Mediji na jezicima nacionalnih manjina se pritom suočavaju sa, po *difoltu*, smanjenim brojem potencijalnih korisnika, odnosno kupaca. Na kraju, ne najmanje važno, razna istraživanja ukazuju da građani nisu spremni da izdvoje novac za kvalitetne i profesionalne medijske sadržaje.

U čitavoj toj mračnoj i pesimističnoj slici postoji jedan podatak koji se može čitati dvojako, a to je da država Srbija na raznim nivoima izdvaja značajna sredstva za medije. Po nepotpunim podacima iz 2011. godine, u pitanju je iznos od najmanje 25 miliona evra, koji na različite načine odlazi u medijsku sferu. Procenjuje se međutim da je taj iznos značajno veći, jer država nema jedinstvenu evidenciju utrošenih sredstava. Zašto kažem da se ovo može dvojako tumačiti? Pozitivno je to što u državi postoje sredstva za medije i medijske sadržaje, a negativno je to što su se ta sredstva dodeljivala na način koji ne obezbeđuje uvećanje kvaliteta medijskog sadržaja, nema efikasnog

---

⁴ Izveštaj o pritiscima i kontroli medija u Srbiji, Savet za borbu protiv korupcije, 19. septembar 2011. godine.

praćenja realizacije pomoći i njenih efekata, a pogotovo nisu jasni kriterijumi na osnovu kojih se taj novac dodeljuje. Treba reći i to da je veći deo ovih novaca usmeren medijima u javnom vlasništvu.⁵

Medijska strategija (skraćeni naziv za Strategiju razvoja sistema javnog informisanja u Republici Srbiji do 2016. godine, usvojenu u septembru 2011. godine na telefonskoj sednici Vlade Srbije), u čijoj su traumatično dugoj izradi učestvovali i predstavnici novinarskih i medijskih udruženja, predviđala je „kopernikanski obrt“ u finansiranju medijskog sektora u Srbiji, koji bi mogao značajno da unapredi kvalitet medija i medijskih sadržaja. Radi se o tome da se više ne finansiraju mediji nego medijski sadržaji, preciznije rečeno da se, uz pomoć nezavisnih komisija, finansira javni interes u medijskoj sferi, koji je ovim strateškim dokumentom definisan. Medijska strategija predviđa i izlazak države iz medija, odnosno vlasničku transformaciju medija u javnom vlasništvu. U to se javni servisi naravno ne računaju.⁶

Medijska koalicija se tokom javne rasprave zalagala i za osnivanje medijskih fondova na nivou Srbije i Vojvodine, kojom bi upravljali eksperti, a koji bi imao tri budžetske linije: jednu opštu, koja bi se odnosila za finansiranje medijskih sadržaja od javnog interesa, jednu koja bi pomagala izradu medijskih sadržaja na jezicima nacionalnih manjina, i jednu koja bi dodatno osnažila raznolikost medijskih sadržaja, odnosno bila posvećena aktivnostima organizacija civilnog društva, zaštiti neprivilegovanih grupa i manjina i, što je jako važno – promociji interkulturalnosti. Nažalost, predlog o medijskim fondovima naišao je na oštro protivljenje države, ali se mora reći da i neke članice Medijske koalicije nisu bili zadovoljne ovim rešenjima mada su ih načelno podržale.

---

5 Strategija razvoja sistema javnog informisanja u Republici Srbiji do 2016. godine, Sl. glasnik RS, br. 75/2011.

6 Javni servisi Srbije i Vojvodine nisu predmet ove analize. Treba međutim naglasiti da, kada se govori o programu na manjinskim jezicima, Radio-televizija Srbije praktično nema takav program, što je protivzakonito. Sa druge strane, Radio-televizija Vojvodine emituje program na deset jezika nacionalnih manjina. Na manjinske redakcije u ovoj medijskoj kući mogu se, bar delimično, primeniti mnogi zaključci izvedeni u ovom tekstu kada se radi o manjinskom informisanju. Treba naglasiti da već dugo postoji napetost između nacionalnih saveta i urednika na RTV-u zbog količine uticaja ovih institucija na uredištačku politiku manjinskih programa. Dok nacionalni saveti tvrde da su onemogućeni da ostvare onaj uticaj koji im zakon omogućava, dotele zaposleni na RTV-u tvrde suprotno. Program na većinskom jeziku je u proteklih par godina una pređen i u pravcu interkulturalnosti, ali nedovoljno.

Javni interes u Nacrtu Zakona o javnom informisanju i medijima⁷ dosta je široko i, u principu, zadovoljavajuće definisan. U njemu se spominje informisanje nacionalnih i drugih manjina i neprivilegovanih grupa, uvažavaju se ljudska prava, podstiče medijska pismenost... Može se reći da se u njima naziru i elementi interkulturalnosti, ali nedovoljno jasno. Tokom javne rasprave Nezavisno društvo novinara Vojvodine je u nekoliko navrata zahtevalo da se kao javni interes definiše i „međuetnička komunikacija“ i „unapređivanje interkulturnosti u društvu“. Mada su neki naši drugi predlozi usvojeni, ovi verovatno nisu bili dovoljno razumljivi za one koji su posle javne rasprave tumačili i vrednovali amandmane, pa su jednostavno izostavljeni. Interkulturalnost je još uvek strana reč u Srbiji.⁸ Nezavisno društvo novinara Vojvodine međutim od definisanja interkulturalnosti kao javnog interesa nije odustalo.

Mediji u javnom vlasništvu i mediji manjina

Pojedina istraživanja medija pokušala su da ocrtaju kako oni funkcionišu u svetu očekivanja vlasnika/elita/osnivača, građana i samih novinara. Javna preduzeća i mediji nacionalnih saveta forme su kroz koje je Srbija pokušala da reši pitanje manjinskog informisanja. Tako je, recimo, 2007. godine obustavljena vlasnička transformacija medija u Srbiji pod izlikom da ona može da ugrozi manjinsko informisanje. Jasno je međutim da je u pitanju bio samo izgovor, jer je zahvaljujući ovom potezu zaustavljena privatizacija i onih medija koji nisu imala manjinski program, ili onih koji su ga preko noći uvodili.

Pripadnici manjinskih zajednica bi, logično, od manjinskih medija očekivali profesionalno informisanje, prostor za javnu debatu

---

7 Nacrt zakona o javnom informisanju i medijima, Član 15.

8 Kao neko ko je, otpočetka, kao predstavnik Nezavisnog društva novinara Vojvodine, učestvovaо u dugogodišnjem procesu javnog zagovaranja medijskih reformi, sarađujući sa mnogim tzv. *stejkholderima*, mogu sa priličnom sigurnošću da tvrdim da zabrinjavajuće visok procenat medijskih i kulturnih poslenika u Beogradu – čak i oni koji se trude da razumeju položaj i probleme pripadnika nacionalnih manjina i, uopšte, neprivilegovanih grupa – nažalost ne razume niti značenje pojma interkulturalnost, niti njegov društveni značaj. To se, nažalost, odnosi i na pojedine predstavnike međunarodnih organizacija. Bez obzira na to što interkulturalnost nije dominantan princip na vojvodanskoj društvenoj sceni, realno bi bilo prepostaviti da bi se pitanje legislativne podrške interkulturalnosti u medijima u Vojvodini bilo lakše rešiti da ona ima značajne nadležnosti u ovoj sferi. Ali, to je već rasprava tipa „šta bi bilo kad bi bilo“, pa ćemo se sada zaustaviti u elaboriranju.

o bitnim pitanjima za zajednicu, korektiv javnog mnjenja i sredstvo za očuvanje identiteta, jezika, kulture i tradicije. Sublimisana istraživanja, međutim, kazuju da pripadnici manjinskih elita, dakle oni koji donose odluke i manje-više određuju uređivačku politiku, u medijima pre svega prepoznaju sredstva za vlastitu promociju, ali i očuvanje identiteta, jezika i kulture. Naravno, njima su posebno važna „radna mesta“ koja dolaze sa ovim medijima. Često se, naime, prava nacionalnih manjina poistovećuju sa pravom na zaposlenje u državnoj službi! I na kraju, šta novinari očekuju od manjinskih medija? Nažalost, oni očekuju samo sigurna radna mesta, odnosno siguran posao.

Ovaj model očekivanja manje-više je isti i kada se govori o drugim medijima koji funkcionišu u javnom vlasništvu. Osnivači, odnosno vlast od tih medija očekuje nekritičnost, promociju i „radna mesta“ na koje će zaposliti svoje „kadrove“. Skoro da je pravilo da u medijima u javnom vlasništvu po pravilu postoji višak zaposlenih i manjak novinara, zabrinutih za svoju egzistenciju u kontekstu deprimirajuće ekonomske krize i velike nezaposlenosti.

Kako se izboriti za profesionalno novinarstvo u tom slučaju? Teško, čak nemoguće. Između sigurnog zaposlenja i profesionalnog novinarstva novinari biraju ovo prvo. Predstavnici elita neće dobrovoljno odustati od uticaja na uređivačku politiku, a građani nisu ni bitni, jer ovi mediji ne funkcionišu na tržištu. Zaključak je jednostavan: mediji kao javna preduzeća ne mogu da vrše ulogu koju bi mediji u jednom društu/sredini morali da imaju.

Da ni nacionalni saveti nisu dobri „vlasnici“ medija, pokazuje smena Čabe Presburgera sa mesta glavnog i odgovornog urednika dnevnika *Mađar so*. On je 2011. godine smenjen jer njegov list nije „dovoljno izveštavao sa konferencija za novinare Saveza vojvođanskih Mađara“. Koji mesec kasnije, smenjen je i direktor RTV *Panón* Rudolf Mihok. Suosnivač i ovog medija je Nacionalni savet mađarske zajednice, a razlozi za smenu u osnovi su bili slični kao u slučaju sмене Presburgera.

Nezavisno društvo novinara Vojvodine je tada apelovalo na donosioce Medijske strategije da „naročitu pažnju obrate na ulogu nacionalnih saveta nacionalnih manjina u medijima čiji su osnivači i da se strategijom predvide i izmene Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, kako bi se ograničila samovolja nacionalnih saveta u donošenju odluka u medijima čiji su osnivači“. Javnosti

se obratila i grupa nezavisnih mađarskih intelektualaca⁹ koji su, u periodu pre usvajanja Medijske strategije upozorili da „događaji na medijskoj sceni, na jezicima nacionalnih manjina, ukazuju na to da nacionalni saveti drže monopol nad manjinskim medijima i da oni u velikom broju slučajeva predstavljaju tek glasilo manjinskih političkih partija ili elita”.

Odluka Skupštine AP Vojvodine iz 2004. godine da osnivačka prava nad listovima na jezicima manjina prebace na nacionalne savete pokazala se dobra za opstanak ovih medija, ali je istovremeno pokazala mnogobrojne slabosti u sferi medijskih sloboda. Nacionalni saveti su zakonom dobili velika ovlašćenja u medijima kojima upravljaju, a uređivačka autonomija tih redakcija nikako nije zaštićena i obezbeđena, odnosno garantovana. Tokom medijske reforme, Medijska koalicija je zahtevala da se pronađu mehanizmi kojima će se obezbediti nezavisnost uređivačke politike ovih medija, predlažući da telo koje upravlja fondacijama i ustanovama koji su izdavači medija, a koje osnivaju nacionalni saveti, imaju tripartitne upravne odbore. Dakle, upravni odbori bi trebalo da budu sastavljeni od predstavnika nacionalnih saveta, ali i od predstavnika redakcije i predstavnika građanskog društva. Naravno da ovaj mehanizam može da se „izvrda”, ali ipak obezbeđuje proceduralni otpor samovolji. U nacrtu zakona međutim ovo rešenje je svedeno na jedan stav iz člana 16. u kojem se kazuje da „dve trećine članova upravnog odbora ustanove, odnosno fondacije” (misli se i na medije na jezicima manjina) čine nezavisni članovi.

Što se tiče medija-javnih preduzeća koji imaju program (i) na manjinskim jezicima, predviđena je njihova vlasnička transformacija koju će pratiti obaveza države na svim nivoima da sufinansira javni interes u sferi medija, među kojima se na značajnom mestu nalazi informisanje na jezicima manjina. Ovo rešenje može biti problematično ukoliko se država, opet na svim nivoima – posebno lokalne samouprave – ne obaveže da i dalje značajna sredstva opredeljuje za informisanje uopšte i na jezicima nacionalnih manjina posebno.

---

9 Potpisnici pisma su advokat Antal Bozoki (Mgr. Bozóki Antal), univerzitetski profesor u penziji Laslo Gerold (Dr. Gerold László), Eva Harkai Vaš (Dr. Harkai Vass Éva), takođe univerzitetski profesor, potom publicista Bela J. Garai (J. Garai Béla), profesor Alpar Lošonc (Dr. Losoncz Alpár), politički komentator Deže Ereg (Öreg Dezső), novinari Čaba Presburger (Pressburger Csaba) i Žužana Serenčeš (Szerencsés Zsuzsanna), te kniževnik Laslo Vegel (Végel László).

Ponovimo, međutim, da ove zakonske odredbe i njihova tumačenja treba uzeti sa rezervom jer su moguće značajnije promene. Na kraju, oni tek treba da uđu u skupštinsku proceduru, gde su mogući razni uticaji. A najjači uticaj, kada se govori o medijima na jezicima manjina, moguć je kao rezultat pregovora između predstavnika vladajuće političke garniture u Beogradu i predstavnika manjinskih elita. Podsetiti treba da su, recimo, predstavnici nekih bošnjačkih partija deo vladajuće većine u Republici, a da su primetno poboljšani odnosi između predstavnika Saveza vojvođanskih Mađara i Srpske napredne stranke, što može rezultirati aranžmanima koje će imati reperkusije i na medijske zakone. Na kraju, još uvek nije jasno u koljoj će meri informisanje na jezicima nacionalnih manjina biti određivano zakonima koji definišu prava nacionalnih manjina, a koliko medijskim.

O čemu govorimo kada govorimo o interkulturnosti u medijima

A zašto je sve ovo bitno kada govorimo o interkulturnosti u medijima? Zašto su za interkulturnost bitni profesionalni mediji, koliko-toliko nezavisni od političkog uticaja? Zašto je bitno prepoznavanje javnog interesa u medijskoj sferi?

Jasno je da sâm rast profesionalnog nivoa i dinamike u manjinskim medijima doprinosi interkulturnosti, povećavajući nivo kritičkih kompetencija i podižući komunikativnu moć tih medija. Otklon od direktnog političkog uticaja omogućava da se izveštava u skladu sa profesionalnim normama i etičkim standardima, a ne recimo „u mađarskom duhu“ (tako stoji u medijskoj strategiji Nacionalnog saveta mađarske nacionalne zajednice), da se preskaču granice zadatih okvira, granice geta. Reforme bi omogućile i veću pokretljivost sadržaja na manjinskim jezicima. Manjinski političari recimo šalju jednu vrstu poruke kroz manjinske, a drugu kroz većinske medije. Svedoci smo da pojedine prevedene izjave tih političara date manjinskim medijima izazovu veliku pažnju šire javnosti, jer odudaraju od većinskog horizonta očekivanja. Interkulturnost je, po definiciji, dinamičan pojam i on računa na razmenu, na razvijanje odnosa, na skup dinamičkih tokova, koje bi ozbiljna reforma medijskog zakonodavstva i napuštanje koncepta medija kao „državnog posla“ – omogućila. Naravno, to se ne može preko noći desiti, ali i put od hiljadu milja počinje prvim korakom.

Interkulturalnost se ne sme ograničiti samo na poštovanje različitog, na toleranciju, već ono računa na razvoj ove različitosti i na uzajamnu otvorenost, a mediji bi po definiciji trebalo da budu mesto za njihovu komunikaciju. Ne radi se tu samo o simpatiji i empatiji, već i o potrebi da kroz upoznavanje drugoga upoznamo sami sebe. Dakle, interkulturalizam znači shvatiti Drugog i biti u interaktivnom odnosu s njim, a gde bi to trebalo prвobitno ostvariti nego u samim medijima. Pritom shvatiti ne znači akumulirati informacije, govoriti o drugima, već govoriti s drugima, slušati i odgovarati. E to je nešto što hronično nedostaje našim medijima, pre svega većinskim, a potom i manjinskim. I opet pitanje: koje je pogodnije mesto od medija za tu vrstu komunikacije? I šta je to ako ne javni interes?

Ovde se naravno ne otvara samo pitanje odnosa većina-manjina, već i manjina-manjina, koje je jako važno s obzirom na činjenicu da je savremeno društvo – društvo manjina. Razvoj kritičkih kompetencija i interkulturalnosti u medijima omogуava i poboljšanje interakcije manjina sa drugim manjinama i marginalizovanim grupama, što se takođe u istraživanju manjinskih medijskih sadržaja karakteriše kao nedostajući faktor. A to se takođe može podvesti pod javni interes.

Kao što bi većinski mediji morali stvarati prostor za manjine, tako i manjinski mediji moraju imati aktivan odnos prema svim pitanjima koja se tiču „шире zajednice“. Manjinski mediji ne samo da imaju pravo već i obavezu prema svojim читаocima, slušaocima i gledaocima da se određuju prema „већinskim pitanjima“, jer ona direktno utiču na život svih građana ove zemlje. Pre nekoliko godina jedan vojvođanski manjinski list je, povodom svog jubileja, htio da napravi intervju sa predsednikom Srbije Borisom Tadićem. Jedno od pitanja koje je u pripremi dostavljeno njegovom kabinetu odnosilo se na genocid u Srebrenici. Iz kabineta je izraženo nezadovoljstvo što se ovaj medij bavi ovim pitanjem umesto isključivo pitanjima položaja nacionalnih manjina. Ovo je istovremeno i primer dobre prakse u manjinskom mediju, ali i indikativan odnos predstavnika vlasti prema manjinskim medijima i manjinama uopšte. Nulta komunikacija.

Finansiranje javnog interesa može omogуiti i da većinski mediji, u većoj meri, imaju sadržaje na manjinskim jezicima. Višejezični mediji u Vojvodini postoje već decenijama, a među njima se nalaze i mediji koji su u privatnom vlasništvu, odnosno koji nisu pod kontro-

lom nacionalnih saveta ili lokalnih samouprava. Takvi sadržaji imaju veću šansu u reformisanom medijskom okruženju, imaju šansu da se razvijaju. Oni su i zamajac pluralizma na medijskoj sceni manjina, ali i većine. Možda se opet može ponoviti i slučaj kakav se desio sa *Blicom* prošle godine, kada je pokrenut dodatak na mađarskom jeziku, koji nije bio puki prevod sadržaja na srpskom jeziku. Sve je moguće dovesti u pitanje i u pravu su možda oni koji smatraju da se ovaj *Blicov* „izdavački poduhvat“ može dovesti u vezu sa predizbornim i postizbornim procesom, ali je činjenica i to da je ovaj dodatak profesionalno uređivan i da je doprinosiso pluralizmu na manjinskoj medijskoj sceni. Svakako, i interkulturalnosti. I ključno pitanje nije zašto je on postojao već zašto nije opstao.

Konstruktivni partneri i zavera čutanja

Predstavnici nacionalnih manjina su se u Srbiji, pogotovo posle 2000. godine, nudili kao dobri, konstruktivni partneri svakoj vlasti u Beogradu, a zauzvrat su dobijali feud svoje nacije i jezika i nekontrolisani moći u njemu. Mnogobrojni su primeri nedemokratskih načela i sputavanja kritičke misli unutar manjinskih zajednica. Zahtevi za pravima nacionalnih manjina nije pratila demokratičnost unutar manjinskih autonomija, pa je takva politika u velikoj meri morala da bude osuđena na dvoličnost. Jedna vrsta poruka šalje se svojim potencijalnim biračima, a druga ostalim građanima. Jeden diskurs je prisutan u zajednici, a drugi izvan nje. Delimično se to može opravdati većinskim agresivnim nacionalizmom, ali se ipak ona u većoj meri može objasniti premisom da se manjine oko većine okreću kao sateliti, odnosno istim nazorima većinske i manjinske elite.

Većinski mediji, nesenzibilisani za manjinske zajednice i njene potrebe, uglavnom stvaraju sliku manjina kao nekog egzotičnog priveska, ili kao (potencijalnu) opasnost po većinu. Ponekad su instrumentalizovani i svesno ili nesvesno učestvuju u obračunu unutar manjinskih zajednica. U medijskoj sferi, manjine i većina, kao i manjine međusobno, komuniciraju nekomunikativnim sadržajem – folkloristickom, mitskim predstavama, vicevima i oveštalm tradicionalizmom. Takva vrsta „komunikacije“ je dvostruko opasna – ona ne omogućava većini da, čak i kada hoće, spozna probleme manjinskih zajednica iz manjinskog ugla, razvijajući osećaj empatije koje je neophodno ukoliko se želi graditi društvo srećnih i svesnih pojedinaca. Još opasnije

je to što ovakva komunikacija utiče na porast etničke distance i dehumanizuje pripadnike manjina, što u pojedinim kriznim momentima može da bude veoma opasno.¹⁰

Ovaj mehanizam je opasan i kada se radi o drugim manjinskim i marginalizovanim grupama. Društvo koje počiva na licemerju očekuje da se licemerje poštuje, da se o problemima čuti. Potom se oni razmatraju tek kada eskaliraju. Pripadnici LGBT zajednice u Srbiji otvorili su „Pandorinu kutiju” i naišli na najveće probleme upravo onda kada su počeli javno da govore o svom položaju i problemima sa kojim se suočavaju, upravo onda kada su se opredelili, u skladu sa savremenim svetskim trendovima, da se „autuju”, da javno zahtevaju svoja prava. U konzervativnim društvima kakvo je naše opšte je mesto – a s tim se slažu i naoko liberalniji krugovi – da odijum prema ovoj zajednici ne bi bio tako velik da pripadnici LGBT pokreta nisu počeli javno da se zalažu za svoja prava, da nisu postali vidljivi. I za druge probleme u ovom društvu šalje se slična poruka: nije vreme za to. Recimo, i neki načelni borci za viši stepen vojvođanske autonomije reći će da nije vreme da se sada poteže ovo pitanje. Da treba čekati da se nacionalistička zver pripitomi, ne shvatajući da se upravom tom čutnjom ona i hrani.

Što se tiče prava nacionalnih manjina, i tu je čutnja prisutna: nije potrebna javna rasprava već će se sve postići pregovorima i trgovinom između političkih elita, između partija ili unutar njih. Time se propušta mogućnost da se ova pitanja izvuku iz podruma nerazumevanja i da se prava manjina prezentuju ne kao opasnost za većinu, ne kao nametnuta pravila, već da se mogu prepoznati i kao investicija za bolju i srećniju budućnost svih. Konačno, politika čutnje i zakulisnih pregovora stvara srećne manjinske elite uljuljkane u ministarskim ili foteljama manjinskih prava, i „obične” pripadnike manjina izložene potencijalnom nasilju i svakodnevnoj nesigurnosti. Kada se kaže da manjine u Vojvodini imaju velika prava, to u praksi znači da postoji ozbiljna disharmonija između prava samih manjinskih elita i „običnih” pripadnika tih zajednica.

---

¹⁰ Primeri iz nedavnih ratova trebalo bi da budu poučni. Celom bivšom zemljom su kružili vicevi o Muju i Hasu, i na kraju su oni, u datom trenutku, „nadrljali”. Uopšte nije bitno gde su nastajali ti vicevi, oni su definitivno odigrali svoju ulogu u dehumanizatorskom procesu na koji su se nastavili beogradski mediji, a koji praktično traje do danas. Još je drastičniji primer albanske nacionalne zajednice u bivšoj SFRJ, prema kojoj su skoro sve ostale zajednice unutar kompleksne države imali kultur-rasistički otklon.

LGBT populacija širom sveta jedno je shvatila: „glasnost“ je potrebna ne samo zbog slanja poruke nego je ona suština – prisutnost, vidljivost, participacija. „Glasnost“ stvara turbulencije, probleme, počesto su ugroženi i životi onih koji se bore za svoja prava, ali ona nema alternativu. Nema ni interkulturalnosti bez „glasnosti“.

U preraspodeli moći, pripadnici većinskih i manjinskih elita, kada su u pitanju prava nacionalnih manjina, stavljaju akcenat na nevidljivost. I jedni i drugi su neprijatelji interkulturalnosti koji razara tarabe okruga kojim vladaju begovi. A mediji? Potrebni su im upravo mediji ovakve kakve imamo – nikakvi! Nekomunikativni mediji...

Za kraj, jedna koliko ozbiljna toliko i komična koincidencija. Naime, predstavnici nacionalnih manjina počesto ne razumeju zašto se njihova prava upoređuju sa pravima pojedinih marginalizovanih grupa, među njima i LGBT zajednice. Ponekad se i ljute zbog tog poređenja. Referendum u Hrvatskoj, kojeg su izdejstvovalle desničarske grupacije a koji je rezultirao ustavnom definicijom braka kao zajednice muškarca i žene, ušavši u osetljivo polje ljudskih prava, odnosno diskriminišući LGBT populaciju – otvorio je mogućnost da se, takođe na referendumu, građani ove zemlje negativno izjasne o službenoj upotrebi cirilice. Vodeći hrvatski političari izjavljuju da to neće dozvoliti, ali je ovaj slučaj pokazao da su sve manjine podložne istom mehanizmu diskriminacije, da sve imaju iste protivnike. I da ih tišina i zatvaranje u uske krugove neće spasiti.

Iz ovog hrvatskog slučaja mnogi bi mogli da izvuku interesantnu pouku, ali nisam siguran da će se to desiti.

Jovan Komšić

Tranzicioni institucionalni inženjering i kapaciteti AP Vojvodine u upravljanju kulturološkim razlikama

– O kakvom modelu demokratije je reč? –

U procesu suživota, prožimanja i istovremenog očuvanja etno-nacionalne identitetske granice segmenata pluralnog društvenog bica Vojvodine, sa političkim rascepima koji se poklapaju sa linijama kulturoloških podela (Lijphart 1992: 11–12, 24; Lajphart 2003: 96), leži u stvari najdelikatnije mesto autorske, kako individualne, tako i kolektivne, ekspozicije specifičnih varijacija jednog velikog pitanja moderne demokratije (Komšić 2012a: 69–90). Reč je o krajnje složenim, interaktivnim posredovanjima kulture i strukture (Lajphart 2003: 287), u ambijentu permanentnog takmičenja političkih aktera za vlast i maksimizaciju kontrole nad društvenim resursima.

Kako bilo, izgleda da je najmanje sporno kazati da Vojvodina predstavlja jedan plemenit i, u osnovi, uspešan višedecenijski eksperiment institucionalno obezbeđenog kulturnog pluralizma. Štaviše, ako uzmemo u obzir nasleđe konsensualne političke kulture (Lajphart 2003: 286) i „za život sposobnog usklađivanja etničkih identiteta“ (Varadi 1999: 72), stabilizovano počev od 60-tih, sve do kraja 80-tih godina prošlog veka, u uslovima konsocijacijske oligarhije (Lijphart 1992: 226) ili jednopartijske „mešavine kulture i partijske discipline“

(Varadi 1999: 73), odnosno, ako ne zanemarimo i ne potcenimo civilizacijski pozitivne zalihe poverenja (Dal 1997: 161–173), naznake interkulturalnosti, pluralizacije identiteta i specifičnih, regionalnih kulturoloških osobenosti multikulturalnog građanstva, koje jeste neka vrsta opšteg dobra Vojvodine (Komšić 1997: 39–40), što se još od početka devedesetih godina prošlog veka snažno opire intenzivnim atacima nacionalista, etnocentrista i neprijatelja autonomije, moguće je zapaziti da i sam termin „eksperiment” možda deluje previše oprezno i skeptično.

Dakle, zbog njene istorije – a Vojvodina je kao što znamo evropski projekat, kao i zbog razlike u odnosu na većinu drugih evropskih regija u državama tzv. stare (Zapadne) Evrope, koje institucionalnom autonomijom štite pre svega većinski identitet i interes monokulturne istorijske (starosedelačke) zajednice (Katalonija, Baskija, Škotska, Vels, Flandrija, Valonija....), i te kako je za društvenu teoriju i za evropsku kulturu i politiku zanimljiv projekat očuvanja i demokratskog unapređenja vojvođanske multikulturalne zajednice i regionalne autonomije u uslovima postkomunističke izgradnje srpske nacionalne države.

Naročito je takva orijentacija delikatna ako je, kao u našem slučaju, sučeljena sa vrlo jakim, etnocentričkim determinacijama, počev od uverenja „elita društva”, preko svesti širokih masa, do karaktera političkih institucija. Počinjem, stoga, prvi segment analize upravo ilustracijom konzervativnih uverenja političkih i kulturnih elita (Dal 1997: 137–198) i tome sledstvenim ambicijama „silovitog kulturnog inženjeringu” (Gelner 1997: 144).

Potom, shodno poimanju demokratije, kao ploda svojevrsne „ideokratije”, u smislu vladavine dobrih ideja, razuma i (samo)refleksije (Sartori 2001: 128, 263; Gidens 1996: 54–55), slede podsećanja na neke potisnute, po današnje nacionaliste vrlo „subverzivne”, ideje iz korpusa srpske liberalne misli 19. veka, da bi se aktuelne kontroverze situirale u širi kontekst velikih teorijskih debata i inicijativa. Dakako, budući da vojvođansku scenu bitno određuju trendovi i parametri državnog okvira Srbije, biće nužno sintetički izložiti ključne odlike društvenog bića tranzicione Srbije, kako bi se, na kraju ogleda, poentirala ključna dilema institucionalnih politika u bližoj i srednjoročnoj perspektivi.

Etnocentrička osporavanja institucionalnih garancija vojvođanskog kulturnog pluralizma u okvirima regionalne autonomije političkog tipa¹

Budući da Sidni Verba (*Sidney Verba*) političku kulturu definiše kao „sistem empirijskih uverenja, izražajnih simbola i vrednosti koji definišu situaciju u kojoj se događa politička akcija”, dodajući tome da „ona određuje subjektivnu orientaciju u politici” (*Sidney Verba*) (Prema: Dal 1997: 177), navešću nekoliko primera koji pokazuju kako etnocentrički pristup svrhamu i karakteru države, nacije i političke identiteta utiče na tumačenje pravnih normi i socijalno-političkih svrha autonomije Vojvodine. Takvi primeri uverenja kulturnih elita i političkih aktivista, kao „ključnog stadijuma u složenom procesu”, posredstvom kojeg „istorijski redosledi, ili potkulturni rascepi, na primer, prelaze u podršku jednoj ili drugoj vrsti režima” (Dal 1997: 137) uzeti su iz „intelektualne radionice” Koste Čavoškog, člana SANU, univerzitetskog nastavnika, uticajnog promotera unitarne nacionalne države i aktiviste niza stranaka i pokreta za političko objedinjavanje vaskolikog srpstva.

U jednom autorskom tekstu iz juna 2002. godine, u kome kritikuje predloge iz Radne verzije prednacrta osnovnog zakona Autonomne pokrajine Vojvodine, profesor Čavoški žestoko se protivi promenama ustavnog statusa Vojvodine, definisanog tzv. Miloševićevim ustavom, iz 1990. godine. Njegova ocena je da „autonomaši” žele „... da radikalno promene ustavni status Vojvodine i naprave od nje državu u državi, a da ih pri tom nimalo nije briga šta će biti s Kosmetom...” (Čavoški 2005: 210). Za uporište navedenoj tezi o vojvođanskim zahtevima za „sveobuhvatnom, suverenom vlasti”, Čavoški uzima odredbu pomenutog nacrta, kojom se predviđa „samostalno uređivanje zakonodavne i izvršne vlasti, kao i sudske vlasti iz svoje nadležnosti” (član 3).

Profesor, međutim, ne pominje manje obaveštenom čitaocu, a takvi preovlađuju ne samo u ukupnoj populaciji Srbije, već, nažalost, i u redovima tzv. kulturnih elita, da komparativna ustavnost i te kako poznaje klauzulu supsidijarnosti i ustrojstvo vertikalne podele moći u jednom broju višenacionalnih evropskih država, sa regijama (autonomnim zajednicama) u kojima je „sa stanovišta materijalnih nadležnosti”

---

¹ Vidi objašnjenje različitih tipova regionalizma i regionalne autonomije u: Jovan Komšić ur., *Principi evropskog regionalizma*, Novi Sad, PHILIA, 2007., str. 130–140.

žnosti zakonodavna i upravna autonomija organa zajednica (je) pot-puna” (Lovo 1999: 510–511). Pritom, kao što je slučaj sa Španijom, državnoj hijerarhiji pravnih normi uopšte ne protivreči postojanje „... visokog suda za sporove u kojima se primenjuje isključivo pravo te zajednice” (Lovo 1999: 511; Komšić 2006: 438–457).

Možda nam o strukturi konzervativnih uverenja koja, ako imaju moćnu podršku ideoloških i vladavinskih aparata, uticajno oblikuju „... naše pretpostavke o realnosti, o karakteristikama prošlosti i sadašnjosti, naša očekivanja od budućnosti, naše razumevanje načina i razloga delovanja; ukratko, naše 'znanje'" (Dal 1997: 138), najbolje govori sledeći stav Čavoškog: „Do sada su se na ovom tlu sučeljavale dve zamisli države: nacionalna država srpskog naroda i takozvana država svih građana, odnosno naroda i narodnosti koji u njoj žive. Ukoliko se uspostavi ovim nacrtom osnovnog zakona, Vojvodina će zaista biti jedinstvena u svetu. To će prvi put u istoriji biti država nacionalnih manjina.... koliko je to nama poznato – nije bilo nijedne države u kojoj je više nacionalnih manjina vladalo jednom etničkom većinom. Upravo takva biće vojvođanska država ukoliko se – ne daj Bože! – usvoji pomenuti nacrt osnovnog zakona” (Čavoški 2005: 212).

Poznato je da pomenuti nacrt (u verziji formulisanoj u radnom telu prvog post-miloševičevskog mandata Skupštine AP Vojvodine) nije usvojen, kao što je činjenica i da se najviši pravni akt Pokrajine ne zove „Osnovni zakon”, već Statut AP Vojvodine, potvrđen krajem 2009. godine u Skupštini Srbije. Niz peripetija i blokada, i to ne od strane političkih istomišljenika Koste Čavoškog (Srpske radikalne stranke i Demokratske stranke Srbije), već od strane rukovodstva Demokratske stranke (DS), stožera vladajuće koalicije u Parlamentu Srbije, uticali su da Zakon o utvrđivanju nadležnosti i Statut APV budu usvojeni sa dve godine zakašnjenja u odnosu na obavezu iz Ustavnog zakona za sprovođenje Ustava Republike Srbije (2006).

Nakon usvajanja najvišeg akta pokrajinske autonomije, Demokratska stranka Srbije (DSS) podnosi inicijativu Ustavnom суду Republike Srbije, kojom se osporavaju ona statutarna rešenja koja su primerena konsocijalnom tipu „vladavine naroda”. Podsećam, Lijphart (*Arend Lijphart*) ovaj tip vlasti naziva „blagonaklonijom i plenumitijom” demokratijom (Lajphart 2003: 265–282), a Keating (*Michael Keating*) „novim regionalizmom” (Keating 2007: 18–19, 38).

U kontekstu rasprava o pravednosti u ko-nacionalnoj državi, János Kiš (*Kis Janos*) se, recimo, opredeljuje „naspram političke nacije

za multikulturalnu političku zajednicu... naspram sistema suverenih država... za Evropsku uniju" (Kiš 1997/98: 907; Vidi i: Kiš 2002: 199–216), a Vil Kimlika (*Will Kymlicka*) kaže za takve političke sisteme da „... nisu federacije u tehničkom smislu, ali sve one otelovljuju model države u kojoj su nacionalne manjine udružene u državu kroz neki oblik teritorijalne autonomije, i u kojoj su unutrašnje granice povučene, a moć raspodeljena na takav način da se osigura da svaka nacionalna zajednica može da se očuva kao različita socijetalna kultura sa sopstvenom samoupravom" (Kimlika 2002a: 44).

Dakle, istovremeno sa iskustvima zapadnih demokratija, koje su od osamdesetih godina prošlog veka do danas, uspele da ukrote violentne energije nacionalizma (većinskog i manjinskih) i očuvaju stabilnost višenacionalnih država posredstvom navedenih institucionalnih aranžmana, mi se danas u Srbiji suočavamo sa eksplicitnim ili implicitnim prezriom prema civilizacijski dragocenom vojvođanskom konsociacionizmu. Sve je to artikulisano posredstvom nekakvih varijacija devetnaestovekovnog poimanja („opravdanja“) unitarne nacije-države, „slepih“ i „gluvih“, kako za realnost multikulturalnosti, tako i za velike debate i superiorne argumente u prilog konsocijalne demokratije.

Da bih izložio još neke elemente takve „bajate“ argumentacije protiv multikulturalnog principa vojvođanske autonomije,² opet ću uputiti na akademika SANU. „Ključni pojam koji otkriva prirodu zamišljene vojvođanske države jeste pojam nacionalne zajednice... nema nikakve sumnje da je, po ovom nacrtu, srpski narod samo jedna od većeg broja nacionalnih zajednica“, piše Čavoški 2002. godine, da bi primetio i sledeće: „... velika novina po kojoj će sastavljači ovog nacrta ostati zabeleženi u istoriji svetske ustavnosti jeste personalna autonomija nacionalnih (etničkih) zajednica i njihovo pravo na svojevrsni javni subjektivitet“ (Čavoški 2005: 212–213). Najzad, isti autor izdvaja „institucionalno svođenje srpske etničke većine na status nacionalne manjine“, kao „najveću novinu po kojoj će ovaj nacrt osnovnog zakona za svagda ostati zapamćen. Taj hokus-pokus-preparandus izведен je uvođenjem drugog doma u Skupštinu Vojvodine u kojem će kao takve biti predstavljene nacionalne zajednice“ (Čavoški 2005: 213).

² Dakako, razlozi za autonomiju ne leže samo u činjenici multikulturalnosti populacije Pokrajine. Oni su kompleksnije naravi, istorijske, ekonomski, ekološke...

Znamo da Statut AP Vojvodine nije akceptirao ideju o dvodomnoj strukturi pokrajinske skupštine, što bi se moglo okarakterisati kako dozom institucionalne racionalnosti, tako i nekom vrstom ustupka radikalnim kritičarima ideja „naših mondijalista i drugih belosvetskih internacionalista” (Čavoški 2005: 213) o uključenju nacionalnih zajednica u procese odlučivanja o opšteobavezujućim pravilima igre u Pokrajini. Ali, činjenica je i to da su se Skupština Republike Srbije, usvajajući zakon o nadležnostima (30. 11. 2009), kao i Skupština AP Vojvodine, usvajajući Statut Pokrajine (14. 12. 2009),³ afirmativno opredelile za korekciju većinskog modela demokratije inkorporiranjem nekih ključnih vrednosti etnokulture pravde (Kimlika, Opalski 2002), multikulturalnog građanstva (Kimlika 2002b) i konsocijacije (Lijphart 1992: 59–107) u institucionalni aranžman regionalne autonomije.

Principijelni oslonac takvog, reformskog projekta čini stav da je „Vojvodina regija u kojoj se tradicionalno neguju višekulturalnost, višekonfesionalnost i drugi evropski principi i vrednosti”.⁴ Na tom tragu, ne samo da se iz ranije pomenutog nacrta (iz 2002. godine) zadržava termin „nacionalna zajednica”, nego se prava tih grupa podrobniјe regulišu odredbama o zaštiti stečenih prava, srazmernoj zaštitljenošti, autonomiji nacionalnih zajednica, službenim jezicima i pismima (članovi 22–26. Statuta APV).

Naročito je karakteristično rešenje kojim se, u skladu sa odredbom člana 40. Statuta AP Vojvodine, u okviru sastava pokrajinske skupštine formira posebno telo – *Savet nacionalnih zajednica*.⁵ Odredbom istog člana Statuta predviđeno je da predstavničko telo građanki i građana Vojvodine obavezno pribavlja mišljenje Saveta kada se odlučuje o pitanjima iz sfere očuvanja i unapređenja identiteta manjinskih zajednica (naročito u oblasti kulture, obrazovanja, javnog informisanja, službene upotrebe jezika i pisama).

Ovo i niz drugih rešenja zaštite i unapređenja vojvođanske multikulturalnosti, ocenjeno je na završnoj, majskoj raspravi 2013. godi-

---

3 <http://www.dnv.co.rs/03NavigacijaV/Dokumenti/Zakon/STATUT%20AUTONOMNE%20POKRAJINE%20VOJVODINE.pdf>, pristupio 30. 10. 2013.

4 Član 1. Statuta AP Vojvodine; stav 2.

5 Njega sačinjava 30 članova iz poslaničkog sastava Skupštine APV. Polovina članova ovog tela „... bira se iz reda poslanika koji se izjašnjavaju kao pripadnici nacionalne zajednice koja čini brojčanu većinu u ukupnom stanovništvu Vojvodine”. Druga „polovina članova saveta bira se iz reda poslanika koji se izjašnjavaju kao pripadnici nacionalnih zajednica koje čine brojčanu manjinu u ukupnom stanovništvu AP Vojvodine”; <http://www.dnv.co.rs/03NavigacijaV/Dokumenti/Zakon/STATUT%20AUTONOMNE%20POKRAJINE%20VOJVODINE.pdf>, pristupio 30. 10. 2013.

ne, u Ustavnom суду Republike Srbije, od strane Koste Čavoškog, u svojstvu predstavnika podnosioca predloga za ocenu ustavnosti (Demokratske stranke Srbije), kao „pokušaj da se protivno Ustavu uredi čitav niz stvari koje imaju status ustavne materije”.⁶ Čavoški je, u tom smislu, podvukao da: „srpski narod nikako ne može biti određen kao nacionalna zajednica, kako je to određeno Statutom Vojvodine, jer Ustav Srbije poznaće isključivo srpski narod i nacionalne manjine”.⁷

S obzirom da su ključna stanovišta „legalista”, protagonista nacionalne države, dovoljno ilustrovana za obim teksta, kao što je ovaj, red je da sada pokažem šta naši zagovornici tzv. demokratije istosti (*democracy of sameness*) (Komšić 2012a: 76–77) brišu iz liberalnog nasleđa srpske nacije na ovim, srednjeevropskim prostorima, da bih, potom, naznačio šta pišu najuglednija „pera” savremene svetske teorije o strategijama demokratizacije i institucionalnom inženjeringu u postkomunističkim državama.

Demokratsko upravljanje razlikama i kontroverze multikulturalizma

– *Pitanje narodnosti i (ne)uspeh političke nacije u srednjoj Evropi* (Mil; Miletić)

Paralelno sa čuvenom principijelnom rezervom u pogledu mogućnosti demokratije u kulturno-pluralnim društвима, upravo na primeru zajednice, koju u mnogo čemu preslikava društvena struktura današnje Vojvodine, britanski klasik slobode, Džon Stjuart Mil (*John Stuart Mill*), u *Razmatranjima o predstavničkoj vlasti* (1861), formuliše zaključak koji predstavlja ishodište savremene teorije o održivoj demokratskoj multikulturalnosti, u okviru „jednakih prava i zakona”. To čuveno mesto glasi ovako: „Postoje čak i delovi Evrope u kojima su različite nacije toliko međusobno isprepletene da im nije praktično da budu pod različitim vlastima... i za njih ne postoji drugi način nego da nužnost učine vrlinom...” (Mill 2009: 144; kurziv J. K.).⁸

---

6 http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=05&dd=21&nav_category=11&nav_id=715622, pristupio 10. 09. 2013.

7 Isto

8 „Stanovništvo Mađarske čine Slovaci, Hrvati, Srbi, Rumuni, a u pojedinim oblastima i Nemci, koji su toliko izmešani kako ne bi mogli da se lokalno odvajaju; i za njih ne postoji drugi način nego da nužnost učine vrlinom i pomire se sa zajedničkim životom u skladu sa jednakim pravima i zakonima”; *Representative government by John Stuart Mill*, web edition published by eBooks@Adelaide 2009., str. 144. (nezvanični prevod); http://ebooks.adelaide.edu.au/m/mill/john_stuart/m645r/, preuzeto 18. 01. 2012.

Samo sedam godina nakon objavljivanja Milovih razmatranja, na Ugarskom saboru o pitanju narodnosti, 1868. godine, Svetozar Miletić, zemaljski zastupnik u Saboru, upućuje na značaj Etvešovog (*Eotvos Jozsef*)⁹ upozorenja kako „... od srećnog rešenja ovog pitanja (narodnosti – prim. J. K.) budućnost naša zavisi” (Miletić 2001: 208). Miletić, u tom kontekstu, upozorava: „Teorija o jednoj političkoj narodnosti, i o jednom političnom narodu u državi pogrešna je” (Miletić 2001: 213). Zatim, na pitanje: „Šta je zadatak Ugarske u tom položaju („Gordijevog čvora Evrope, koji Dunav na pole preseca“ – prim. J. K.)”, ovaj velikan srpske nacije 19. veka odgovara: „Biti štit manji naroda protiv veliki naroda. Čim se to postići može? Istinitim izmirenjem sviju naroda i narodnosti u Ugarskoj, a to se samo tako postići može, ako jedan narod, jedna narodnost ne bude išla na to, da druge narode i narodnosti proguta, u sebe prelije, nego kad svima narodima, svima narodnostima bude narodnost na političkom polju osigurana. U to ime mi kažemo: dajte svakoj narodnosti život, a državna sveza neka je pretežno u vašim rukama. Šta vi odgovarate? Vi odgovarate: mi ne znamo za više naroda, za više narodnosti kao takovi u Ugarskoj, mi poznajemo samo jedan politični narod, jednu političnu narodnost, i to mađarsku;...” (Miletić 2001: 230).

Bez podrobnjeg komentara, primetiću da savremeni protagonisti jedne, ovom prilikom, srpske političke nacije, „zatiru pod tepih“ ovaj i dan-danas izuzetno značajan Miletićev pledoaje za institucionalno priznanje „zajedničnosti u koje se veruje“ (Veber 1976: 323–37, 1) i političku konsocijaciju naroda i narodnosti (izmirenje; toleranciju; međusobno priznanje; ravnopravnost; uključenje u sistem vlasti; pregovaranje; konsenzus...).

Ako Miletićeve ideje i incijative možemo podvesti i pod tzv. *istočni* način poimanja nacije, koji insistira na askriptivnim, „organским“ zajednicama, čiji žig pojedinci zauvek nose (Smit 1998: 23–29; Gelner 1997: 142–44; Šnaper 1997: 224–30) i koje nam može pomoći da objasnimo „neuspeh nacije u srednjoj Evropi“ (Šnaper 1996: 219–46; Komšić 2006: 259–68), onda ga valja imati na umu i kad su posredi aktuelne dileme izgradnje nacije.

---

9 *Eotvos Jozsef*, član ugarske vlade, 1865.

Koliko god se činilo da su to dva lica istog procesa, postkomunistička „histerija identiteta“ (Konrad 1995),¹⁰ na prostorima bivše SFRJ, vrlo brutalno i belodano potvrdila je da izgradnja države (*state building*) i formiranje nacije (*nation building*), ustvari, predstavljaju dva različita procesa i u koncepcijskom i istorijskom smislu. Kako se sve to odvija na srpskoj i vojvođanskoj inter-etničkoj sceni, moguće je sagledati kroz vrlo instruktivnu četvoročlanu tipološku perspektivu, koju nam nude Huan Linc i Alfred Stepan (*Juan J. Linz and Alfred Stepan*), tragajući za odgovorom na pitanje: „... kada su logike nacionalne države i demokratije komplementarne a kada suprostavljene, kao i šta se može učiniti da bi se izgradila demokratija ukoliko su te dve logike u sukobu“? (Linc i Stepan 1998: 32)

S obzirom na to da analitička shema navedenih autora počiva na dve osnovne dimenzije: 1) strategiji izgradnje nacije i ideologiji u odnosu na *demos* i 2) strategiji izgradnje države i politike prema manjinama, primetiću da prva mogućnost u okviru dimenzije: nacija/*demos*, određena stanovištem kako *demos i nacija treba da budu jedno te isto*, idealno-tipski adekvatno upućuje na merila inicijalnih faza tranzicije i imperativne „divljeg nacionalizma“. Efektivna (pisana ili nepisana) kulturološko-politička premlsa da „prvo moraš biti u-rođen u dominantnu ‘zajednicu subbine’ kako bi (p)ostao čovek i građanin“ rezultira, dakle, dvema opcijama izgradnje države i politike prema manjinama. Tip I je strategija isključenja, što, faktički znači *proterivanje* ili, u blažem vidu, stimulisanoje odlaska manjina. Tip III je strategija uključenja zasnovana na snažnom naporu u pravcu *asimilacije* manjina (Linc i Stepan 1998: 538).

Priznanje da *demos i nacija mogu biti različiti* takođe ima dva moguća ishoda: a) strategiju izgradnje države putem isključenja manjina (Tip II) - izolovanja iz političkog procesa *davanjem građanskih sloboda, ali ne i političkih prava*, čime se, faktički, obeshrabruje opcija davanja „glasa“ manjinama; ili, pak: b) strategiju uključenja. Ova druga, inkluzivna opcija, pripada Tipu IV i odlikuje je *snažan napor u pravcu priлагodavanja*, uz primenu niza političkih i civilnih mera za priznavanje prava manjina (Linc i Stepan 1998: 537–43).

¹⁰ „Identitet je mamač pred ulazom u noćni lokal, u kojem će te očerupati... Političari, sveštenici, novinari, duhovni karijeristi teraju nas u zamišljena stada, torove... što si više progutao mamač identiteta, utoliko si više u rukama političara“; Đerdž Konrad, *Identitet i hysterija*, Apostrof, Novi Sad, 1995, str. 9.

Shodno rečenom, moguće je primetiti da je politika u Srbiji, u vreme Miloševića, predstavljala naoko paradoksalnu mešavinu elemenata oba vida isključenja – Tip I i Tip II, kao i strategije asimilovanja, primerene Tipu III.

Ako je tako izgledala decenija pseudodemokratske tranzicije Srbije (Komšić 2006: 42–58), odgovor na pitanje: da li se, nakon demokratskog prevrata 2000-te, desilo nešto kvalitetno novo u Srbiji, potražićemo tragom dijagnoze prirode društva i njegove političke infrastrukture. Ključna dilema je: da li su devedesete godine prošlog veka (suverenizacije, ratovi, secesije, preseljenja...) rezultirale takvim demografskim i kulturološkim promenama, da se danas može govoriti o skoro dovršenoj homogenizaciji kulturološkog supstrata države Srbije?

Srbija: kakvo društvo – homogeno ili pluralno?

Popis stanovništva iz 2002. godine, pokazao je da 82,86% populacije Srbije (bez Kosova i Metohije) čine Srbi (6.212.838). U preostalom, manjinskom korpusu od dvadesetak nacija i etničkih grupa uočljivija je zastupljenost Mađara (3,91%). Slede Bošnjaci, Romi i Jugosloveni, čija se brojnost kreće između 1% i 2%, da bi sve ostale manjine bile ispod 1% (Hrvati; Crnogorci; Albanci; Slovaci; Vlasi; Rumuni...). Izloženi podaci bi mogli da posluže zaključku da se konsolidovalo jedno homogeno društveno tkivo, budući da je ispunjen kolokvijalni teorijski kriterijum 80-toprocentne zastupljenosti pripadnika titularne nacionalne zajednice u populaciji jedne države.

Ipak, ima puno razloga koji ne dozvoljavaju da se, u našem slučaju, bezrezervno govorи о homogenoj društvenoj strukturi, a kamoli o političkoj naciji, kao zajednici utemeljenoj na neproblematičnom, konsensualno prihvaćenom prisustvu jedne „kolektivne dimenzije – koja prevazilazi horizonte etniciteta“ (Semprini 2004: 120). Da ovu nadetničku dimenziju „zajedničkog građanskog identiteta“, sa takvim „nivoom uzajamne brige, pomoći i žrtve, koje zahteva demokratija“ (Kimlika 2002b: 203)¹¹, nije moguće očekivati u Srbiji sve dok se insi-

¹¹ Ernest Gelner (*Ernest Gellner*), u tom smislu, govorи о „nacionalističkom imperativu kongurenције političke jedinice i kulture“, a Andrea Semprini (*Andrea Semprini*) о „granicama sistema moći“, koje se „zasnivaju samo na socio-kulturološkim faktorima: činjenica sudjelovanja u istom projektu, deljenju istog viđenja, posedovanju zajedničkih referenci, usvajanju vrednosti stvorenih u centru sistema“; E. Gelner, *Nacije i nacionalizam*, Matica srpska, Novi Sad, 1997, str. 170; A. Semprini, *Multikulturalizam*, Clio, Beograd, 2004, str. 100–101,

stira na klasičnom političkom liberalnom modelu centralne kreacije i transmisije monokulturalnih obrazaca (Semprini 2004: 98–122), pokušaću da objasnim sledećom argumentacijom.

Već činjenica da postoje istorijske regije i lokalne zajednice, u kojima Srbi ne prelaze Liphartov prag homogenosti (80%), kao i da negde ne čine ni absolutnu ni relativnu većinu,¹² potvrđuje objektivno prisutnu multikulturalnost. A, kad je reč o Vojvodini, uz sve promene strukture stanovništva, u toku poslednje dve decenije (smanjenje manjinskog korpusa i povećanje učešća Srba, do dvotrećinskog iznosa),¹³ primetiću da ona ipak ostaje i dalje pluralna, u smislu „smeše naroda koji se mešaju, ali ne stapaju“ (Farnival; Prema: Liphart 1992: 24). Štaviše, kompleksnost obrazaca političke kulture na prostorima Vojvodine dodatno uvećavaju i vrednosni rascepi unutar većinskog (srpskog) nacionalnog korpusa u Pokrajini. Takve, unutarnacionalne podele su naročito vidljive u odnosu prema sadržaju autonomnih nadležnosti Vojvodine, politikama identiteta, preferencijama tradicionalnog ili modernog karaktera države, kulture i slično (Golubović 1995: 350; Komšić 2006: 429–35; Puzigaća 2011: 20–21).

Sve u svemu, budući da je ovaj tekst deo šire rasprave o integracijskim i dezintegracijskim komponentama društvenog i kulturnog konteksta u Vojvodini, od 2000. do 2013. godine, kao i da je sve to neodvojivo od dominantnih političkih trendova u Srbiji, držim da će biti koristan sledeći sintetički sumar ključnih odlika političke mobilizacije i hibridizacije obrazaca zajednice (*Gemeinschaft*) i društva (*Gesellschaft*) (Tenies 1969: 184–194) u tkivu tranzicione Srbije:

Prvo. Pluralnost društvenog tkiva Srbije u uslovima odložene i deformisane tranzicije (Komšić 2006: 42–84), u formativnoj, vrlo dramatičnoj fazi izgradnje nacije i države, nije bila statičnog karaktera. Kretala se i preobražavala na skali između izraženog intenziteta, ka umerenom i obratno, sve u zavisnosti od tzv. stanja nacije, mira ili rata, spoljnopolitičkog kursa države i njenih odnosa sa regionalnim i širim okruženjem, zatim, zavisno od programa i ekonomsko socijalnih rezultata političkih i ekonomskih reformi, karaktera demokratizacije i slično.

---

12 U pojedinim opštinama Vojvodine, kao i u Raškoj (Sandžaku) i Preševskoj dolini, Srbi predstavljaju manjinsku populaciju.

13 http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Knjiga4_Veroispovest.pdf, pristupio 24. 10. 2013.

Naš, kao i drugi istorijski primeri, pokazuju u tom smislu da se u graničnim, ekstremno konfliktnim situacijama, sa smanjenjem potrošnje u „Drugog“ i uvećanjem strahova, zajednice zatvaraju u sebe i, time, usložnjavaju „gramatiku sapričanja“ (Sloterdijk 2001: 20, 44). S druge strane, u mirnim i bezbednim vremenima, kapaciteti tolerancije se uvećavaju, identiteti prevladavaju tribalističke isključivosti, otvaraju se ka drugima i pluralizuju. To relaksirajuće deluje na racionalizaciju političkog polja. Jer, kako primećuju neki ugledni autori, „umnožavanje identiteta deli strasti“ (Volcer 1995: 175, 179–180), a „preklapajuće članstvo stimuliše umerenosti i saradnju“ (Tamir 2002: 29–31, 46, 238–248). Čini se da se ovi relaksirajući trendovi postepeno stabilizuju sa uspostavljanjem konsenzusa političkih aktera o pri-druživanju Srbije EU.

Drugo. U Srbiji je prisutan specifičan tip pluralne strukture, sa jednom dominantnom *etnonacionalnom grupom*, koja opredeljuje identitetsku matricu i svrhe države i manje-više presudno utiče na sadržaje javnih politika. Sa stanovišta demokratski održivog upravljanja kul-turološkim razlikama, takva okolnost poseduje kako pozitivne, tako i negativne implikacije (Dal 1997:117–132). Sa stanovišta efikasnosti odlučivanja, činjenica je da procedure većinske (vestminsterske) demokratije (Lajphart 2003: 80–94) i standardno pravilo upravljanja posredstvom većine od 50% + 1, predstavnicima etnonacionalne većine ne nameću obavezu parlamentarnih koalicija sa malim, regionalnim strankama i predstavnicima manjinskih zajednica.

Međutim, to što politički reprezentanti većinske nacije komotno mogu da, unutar sopstvenog kulturno-škog i interesnog polja, podele izborni politički plen, kontrolisu monopolne resurse državne vlasti, donose i primenjuju zakone, teško da može biti shvaćeno kao jako uporište za unapređenje kapaciteta demokratske tolerancije i razvoj konsensualne političke kulture (Lajphart 2003: 286–87) u redovima političke klase i u čitavom društvu Srbije.

Naime, kada se spoje legitimnost, koju pružaju višestrančki izbori, sa materijalnim i drugim prednostima, koje pruža vlast njenim nosiocima u jednom društvu oskudice, kakvo je danas u Srbiji, onda se dobija vrlo snažan sistemski izvor *umnožavanja protivnika konsensualne političke kulture*. Cost-Benefit analiza lako će pokazati da, u takvim uslovima, nespremnost najmoćnijih demokratskih aktera na institucionalizovanu saradnju sa manjinskim i regionalnim političkim elitama u rešavanju najbitnijih pitanja identiteta države, tipa ustavno-politič-

kog uređenja, pravno-političke i fiskalne decentralizacije, kao i ne-pristajanje na proširenje liste aktera koji učestvuju u podeli izbornog plena, njima donosi manje trenutne političke štete, a više korporativne i lične koristi (O tome: Kiš 1997/98: 904–905).

S druge strane, proporcionalno karakteru isključenja predstavnika manjinskih političkih elita iz procedura i poslova upravljanja državom, unutar čitavih manjinskih zajednica dešava se opadanje stepena legitimnosti nosilaca vlasti, pa čak i režima vlasti i države, uopšte. To ne samo da umanjuje upravljačku efikasnost sistema u bitnim sektorima društva i nekim geografskim regijama, već, u nekim slučajevima, dovodi u pitanje i mogućnost demokratskog upravljanja konfliktima (Preševska dolina).

Treće. Svi dosadašnji izbori (od 1990) pokazali su da su se, na prenatrpanoj, ne retko i polarizovanoj partijskoj sceni, etablirale organizacije koje zastupaju interesu desetaka relevantnih etnonacionalnih zajednica (u smislu njihove brojnosti i kapaciteta političkog subjektiviranja). Tu su i akteri koji nastoje da u građanskom, interkulturnalnom smislu artikulišu regionalne interese (slučaj Vojvodine). Uz sve napore partija građanske orientacije, koje deluju na čitavom državnom prostoru, kao i partija koje pripadaju tzv. porodici nacionalističkih partija (Goati 2000: 69, 88–99), da u svoje redove uključe i pripadnike manjinskih zajednica, realno je očekivati da će *istorijski* nasleđeni, *manjinski i regionalni faktori* politike zadržati svoju važnost.

Vlastita stranačka infrastruktura i politizacija interesa etnonacionalnih zajednica, kao i artikulacija regionalnih interesa, biće zapravo konstanta političke scene u Srbiji, dokle god postoje te zajednice. Demokratsko upravljanje u ambijentu izraženog pluralizma naročito će na lokalnom nivou, kao i u Vojvodini, zahtevati mnogo veštine, strpljenja i međusobnog poverenja. To će zavisiti prevashodno od institucionalno-političke arhitektonike, tipa demokratije, forme i sadržaja (de)centralizacije, kao i od preovlađujuće političke kulture i uverenja političkih aktivista. U tom smislu, maksimizacija broja aktera u sastavu vladajuće koalicije u Skupštini Vojvodine, nakon 2000-te, pozitivno je uticala na izgradnju i održanje poverenja među partnerima i depolitizaciju niza kulturoloških razlika (Lajphart 2003: 96; Lijphart 1992: 227).

Četvrto. Tragom relevantnog stanovišta da institucije, kao „nametnuti poreci“ (Veber 1976: 36–37, 1), bez obzira što su „delimično oblikovani raskolina i konfliktima“, dobijaju sopstvenu moć i značajno utiču na karakter društvenih interakcija (Dal 1994: 93–94; 199), ima

razloga da se upitamo: da li naš Ustav i sistemski dizajn (jednodomna parlamentarna struktura i procedure odlučivanja; polupredsednički sistem; izborni sistem, kao i izrazito heteronomna priroda nadležnosti pokrajinske skupštine), daju funkcionalne odgovore na zahteve pluralnog društva, odnosno jesu li naklonjene uključivanju ili isključivanju manjina i regija sa scene vlasti (Komšić 2007a: 223–246)?

Upravo, u tom kontekstu, respektujući činjenicu da polje centralne vlasti nikad nije dovoljno „široko“ za participaciju većeg broja regionalnih aktera i manjinskih zajednica, zapitajmo: zar nije stvarni interes centralnih elita vlasti da imaju kooperativne regionalne aktere i elite manjinskih zajednica, koje svoje legitimne potrebe za *uključenjem* u polje politike i „podele plena“ (Veber 1988: 63, 79–80) mogu u značajnoj meri da konzumiraju u institucijama pokrajinske vlasti?

Peto. Kontinuirana istraživanja javnog mnenja empirijski potvrđuju da u Srbiji postoje sve četiri ose rascpa: *socijalno-ekonomska, istorijsko-etnička, kulturno-vrednosna i ideološka*, kao i da sve to značajno utiče na partijsko (pre)grupisavanje (Komšić, Pantić, Slavujević 2003: 163). Uočeno je, takođe, da se podele jasno iskazuju u odnosu na ključna pitanja demokratske definicije identiteta nacije, te karaktera države i političkog uređenja.

Kod varijable grupnih identifikacija, pokazalo se da lokalnu priпадnost najviše preferiraju nacionalne manjine, a da se Srbi nešto niže od proseka (35%) opredeljuju za ovaj nivo zajedništva kao najvažniji. Naročito je indikativan podatak da je „... nikakava ili vrlo slaba identifikacija najbrojnijih (naročito teritorijalno koncentrisanih) manjina sa Srbijom“. S druge strane, „za više od trećine Srba (37%) Srbija predstavlja najvažniji oslonac identiteta. Odmah do njega je lokalna zajednica (35%)“. Sve u svemu, *etnonacionalna pripadnost se pokazuje ključnim stožerom i diferencirajućom varijablom socijalnih identifikacija pripadnika najbrojnijih nacionalnih zajednica u Srbiji* (Komšić, Pantić, Slavujević 2003: 55–77).

Šesto. Kad je reč o političkom aspektu raspoloženja populacije u Srbiji, evidentno je da srazmerno povećanju nivoa konkretizacije modela decentralizacije države i sadržaja nadležnosti teritorijalnih autonomija, rastu podele među segmentima društva u Srbiji, kao što i programska stanovišta partija upućuju na trajno reprodukovanje podele na liniji: *centralizam–regionalizam–autonomaštvo* (O tome: Komšić, Pantić, Slavujević 2003: 55–60, 71–78, 88–93, 163–169; Komšić 2012b: 91–105).

Bilo kako bilo, smatrujući da je dovoljno naznačena neophodnost da političke elite konsekventno priznaju pluralnu prirodu društva u Srbiji i odgovorno prionu na traganje za najfunkcionalnijom decentralističkom formulom institucionalno održivog jedinstva konflikata i konsenzusa, naglašavam da to uopšte ne znači da smo na „pustoj ledini”, bez dobrih domaćih ideja i političko-programske koncepcije.

Iz perioda tzv. institucionalne neopredeljenosti (Komšić 2002: 197–208), koji je trajao od 2000-te do usvajanja Ustava (2006), valjalo bi, naprimer, pored nekoliko vrlo relevantnih stranačkih i civilnih inicijativa, reaktuelizovati i ustavne projekte Vlade i Predsednika Republike, iz 2005. godine (Komšić 2006: 358–376; 459–474). Oni su nudili mnogo modernija i adekvatnija rešenja od onih, koje je zbog navodnog pritiska Radikala (SRS), „morao” kodifikovati aktuelni ustavni tekst.

Najzad, na samom kraju ovog teksta, nekoliko nedoumica o ishodima institucionalnih politika u bližoj i srednjoročnoj perspektivi.

* * *

Da etnocentrizam zaista predstavlja „suženje vidika” i da to donosi štetu najpre pripadnicima sopstvene nacije i države, uverljivo pokazuje činjenica da politička klasa Srbije još nije shvatila sve prednosti koje pružaju institucije *teritorijalne* autonomije Vojvodine u unapređenju multikulturalnosti, integraciji manjina i stvaranju konsensualnih prepostavki za razvoj „ustavnog patriotizma” (Habermas). Naročito je štetna strategija najmoćnijih aktera političke scene Srbije da se fasadnom autonomijom Vojvodine (Komšić 2007b: 226–235), propisanom Ustavom Republike Srbije (2006), minimizuju upravljački kapaciteti Pokrajine, kompetentnost i sposobnost političke artikulacije vojvođanskih interesa, relativizuju i obesmisle evropski principi i rešenja regionalne autonomije i, tako, razvodne tzv. autonomaške energije, sve do maksimalno mogućeg umanjenja potražnje za takvom „robom” na političkom tržištu Pokrajine i Republike.

Dokle god su dominantna takva uverenja, političke matrice i interesne kalkulatorike vodećih stranaka, što presudno utiču i na ukupna raspoloženja populacije Srbije, građani i građanke Autonomne pokrajine Vojvodine neće biti u prilici da, posredstvom svojih predstavnika u pokrajinskoj skupštini i u ukupnom sistemskom ambijen-

tu, efektivno realizuju ključne zadatke demokratske politike, koje je jedan autor nazvao „upotrebo regija i svih njenih različitih potencijala, kao otvorene scene za kolektivno delovanje”; „humanijim viđom organizacije” i „stvaranjem jednog uređenijeg sveta, osetljivijeg na razum i adekvatnije zasnovanog na realnosti” (Mamford 2010: 401–422).

Zašto insistiram na razumu, realnosti, humanosti i otvorenosti, koje mogu da ponude procesi konsolidacije mreža formalnih i neformalnih interakcija među građanima, pripadnicima ravnopravnih nacionalnih zajednica u okviru sistema vlasti i samouprave u Vojvodini? Pre svega, zato što smo, nakon mišljenja Ustavnog suda Republike Srbije o ustavnosti Zakona o utvrđivanju nadležnosti AP Vojvodine, suočeni sa rastućim trendom vrlo restriktivnog tumačenja sadržaja i kapaciteta pokrajinske autonomije.

Takva orijentacija može uskoro na političkoj i društvenoj sceni Srbije i Vojvodine da se još ekspanzivnije ispolji nakon ocene ustavnosti Statuta APV. Naime, ukoliko bi prezentovana argumentacija Čavoškog bila uzeta od strane sudija Ustavnog suda za verodostojni obrazac tumačenja ustavnog teksta i merilo (ne)legalnosti principa multikulturalnosti, evropskog regionalizma i institucionalnih rešenja Statuta AP Vojvodine o ravnopravnosti nacionalnih zajednica, tada se u konceptualnom, političkom i najširem društvenom smislu pitanja identiteta Vojvodine, multikulturalnog građanstva i konsolidovane demokratije ponovo otvaraju na dramatičan način.

Autoritativna interpretacija „nacionalnog interesa”, koja ne omogućava Skupštini AP Vojvodine funkcionalnu semiotiku i semantiku ravnopravnosti, kao i autonomne moduse interaktivne komunikacije i sporazumevanja političkih predstavnika i civilnih aktera ključnih segmenata vojvođanskog društva, ne samo da bi suzila, nego bi zapravo dovela u pitanje i samu mogućnost uspostavljanja javnog multikulturalnog prostora i kolektivne dimenzije, koja prevazilazi horizonte etniciteti.

Možda, u tom kontekstu, zaista nismo daleko od momenta punog ostvarenja strateškog cilja etno-nacionalista da na duži rok zatome „ljudsku sposobnost za višestruki i komplementarni identitet” (Linc i Stepan 1998: 55) i onemoguće stabilizaciju alternativnog modela kulture i demokratije, za koji je jedan autor kazao da ne podrazumeva niti „dominaciju jednog plemena”, niti, pak, „odustajanje od plemenske svesti svih” (Volcer 1995: 173).

U slučaju definitivnog pretvaranja nacionalističkog sna u javu „kulturne tiranije“ (Kerc 2005: 177), umesto otvorene multikulturalnosti, dobili bismo zatvoreni konstrukt „monokulturalizma u množini“ (Eriksen, Stjernfelt 2013: 355). Sve to, nažalost, predstavljalo bi samo nov prilog već dobro poznatom lažiranju demokratije i „bedimalih istočnoevropskih država“ (Bibo 1996).

Izlaz iz takve bede morao bi se potražiti, kako u kulturi, tako i u novom ustavu, koji bi umnožio šanse za jedan nov, integrativni – ustavni patriotizam.

Literatura:

Bibo, Istvan. 1996. *Beda malih istočnoevropskih država*. Sremski Karlovci–Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Čavoški, Kosta. 2005. „Vojvodina – država nacionalnih manjina“, U: Đorđe Vukadinović ur., *Vojvođansko pitanje*. Beograd: Nova srpska politička misao (posebno izdanje).

Dal, Robert. 1994. *Dileme pluralističke demokratije*. Beograd: BIGZ.

Dal, Robert. 1997. *Poliarhija*. Beograd: Filip Višnjić.

Eriksen, Jens-Martin; Stjernfelt, Frederik. 2013. *Demokratske kontradikcije multikulturalizma*. Beograd: Helsinski odbor za ljudska prava.

Gelner, Ernest. 1997. *Nacije i nacionalizam*. Novi Sad: Matica srpska.

Gidens, Entoni. 1996. *Dirkem*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Goati, Vladimir. 2000. *Partije Srbije i Crne Gore u političkim borbama od 1990 do 2000*. Bar: Conteco.

Golubović, Zagorka i saradnici. 1995. *Društveni karakter i društvene promene u svetu nacionalnih sukoba*. Beograd: Filip Višnjić.

Keating, Michael. 2007. *Federalism and Balance of Power in European States*, <http://www.oecd.org/site/sigma/publicationsdocuments/37890628.pdf>

Kerc, Pol. 2005. *Kako preuređiti savremeni svet*. Beograd: Filip Višnjić.

Kimlika, Vil. 2002a. „Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi“, U: Vil Kimlika, Magda Opalski ur., *Može li se izvoziti liberalni pluralizam?* Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.

Kimlika, Vil. 2002b. *Multikulturalno građanstvo*. Novi Sad: Centar za multikulturalnost.

Kimlika Vil, Opalski Magda. 2002. *Može li se izvoziti liberalni pluralizam*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.

Kiš, Janoš. 1997/1998. „Na putu prevazilaženja nacionalne države“, U: *Mostovi*, Sveska IV, broj 112–113, Beograd: Udruženje književnih prevodilaca Srbije.

- Komšić, Jovan. 1997. *Šanse interkulturalizma i iskušenja etnodemokratije*. Subotica: Otvoreni univerzitet.
- Komšić, Jovan. 2002. „Demokratska tranzicija u Srbiji i problem institucionalne neopredeljenosti”, U: Danilo Šuković ur., *Tranzicija i institucije*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Komšić, Jovan. 2006. *Dileme demokratske nacije i autonomije*. Beograd: Službeni glasnik. Novi Sad: PHILIA.
- Komšić, Jovan. 2007. *Principi evropskog regionalizma – Principles of European Regionalism*. Novi Sad: PHILIA.
- Komšić, Jovan. 2007a. „Jednodomni ili dvodomni parlament u pluralnom društvu”, U: Vukašin Pavlović i Slaviša Orlović ur., *Dileme i izazovi parlamentarizma*. Beograd: Konrad Adenauer Stiftung, Fakultet političkih nauka.
- Komšić, Jovan. 2007b. „Autonomija Vojvodine i lokalna samouprava u novom Ustavu Srbije”, u: *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Komšić, Jovan. 2012a. „Demokratsko upravljanje različitostima i novi regionalizam – Autonomna pokrajina Vojvodina u svetu evropskih iskustava”, U: Rudolf Kastori ur. *Godišnjak 2011*. Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnosti.
- Komšić, Jovan. 2012b. „Razumevanje države i decentralizacije na političkom tržištu Srbije”, U: Zoran Stojiljković ur. *Zašto glasam, kako glasam, ako uopšte glasam*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, FPN, Centar za demokratiju.
- Komšić Jovan, Pantić Dragomir, Slavujević Zoran Đ. 2003. *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisavanja u Srbiji*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Institut društvenih nauka.
- Konrad, Đerd. 1995. *Identitet i histerija*. Novi Sad: Apostrof.
- Lajphart, Arend. 2003. *Modeli demokratije*. Podgorica: CID.
- Lijphart, Arend. 1992. *Demokracija u pluralnim društvima*. Zagreb: Globus.
- Linc Huan, Stepan Alfred. 1998. *Demokratska tranzicija i konsolidacija*. Beograd: Filip Višnjić.
- Lovo, Filip. 1999. *Velike savremene demokratije*. Sremski Karlovci–Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Mamford, Luis. 2010. *Kultura gradova*. Novi Sad: MEDITERRAN Publishing.
- Miletić, Svetozar. 2001. *O srpskom pitanju*. Novi Sad: Gradska biblioteka.
- Mill, John Stuart. 2009. *Representative government*. web edition published by eBooks@Adelaide
- Puzigaća, Milka. 2011. „Najviše ‘isto kao sada’”, *Decentralizator 6*, (2011), Beograd: Kancelarija Nacionalnog saveta za decentralizaciju Republike Srbije.
- Sartori, Đovani. 2001. *Demokratija – šta je to?*. Podgorica: CID.
- Semprini, Andrea. 2004. *Multikulturalizam*. Beograd: CLIO.
- Sloterdajk, Peter. 2001. *U istom čamcu*. Beograd: Beogradski krug.
- Smit, Entoni D. 1998. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.

- Šnaper, Dominik. 1996. *Zajednica građana*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Šnaper, Dominik. 1997. „Demokratska nacija i etnički nacionalizam“. U: *Treći program* 109, 110 (I/II). Beograd: Radio Beograd.
- Tamir, Jael. 2002. *Liberalni nacionalizam*, Beograd: Filip Višnjić.
- Tenies, Ferdinand. 1969. „Zajednica i društvo“, U: Talcott Parsons, Edward Shils, Kaspar D. Naegele, Jesse R. Pitts Eds., *Teorije o društvu*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Varadi, Tibor. 1999. „O šansama za etnokulturalnu pravdu u Centralnoj Istočnoj Evropi – sa osvrtom na Dejtonski sporazum“, *Habitus*, mart 1999. Novi Sad: Apostrof.
- Veber, Maks. 1976. *Privreda i društvo* 1., Beograd: Prosveta.
- Veber, Maks. 1988. „Politika kao poziv“. U: Vladimir Gligorov ur., *Kritika kolektivizma*. Beograd: Filip Višnjić.
- Volcer, Majkl. 1995. „Savremeni tribalizam“, U: Mijat Damjanović, Snežana Đordjević ur., *Izazovi modernoj upravi i upravljanju*. Beograd: TIMIT.

Mikloš Biro

Multietnička Vojvodina – između ideala sinergije i potencijalnog konflikta

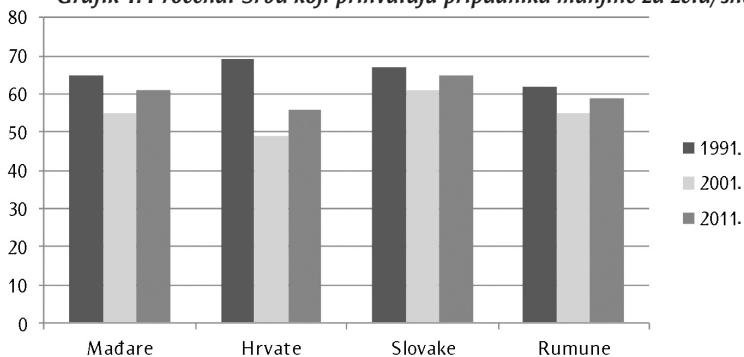
Etnički odnosi u Vojvodini bili su predmet brojnih deklaracija, mitova i narativa, ali znatno manje ozbiljnih etnoloških, demografskih, socioloških i istorijskih studija. Od glorifikacije manjinskih prava i multietničke sinergije koju smo doživljavali 80-tih godina u vreme „autonomijaša“, 90-tih su se javila panična pitanja – da li je etnički konflikt poput onog u Hrvatskoj i Bosni moguć i u Vojvodini? U međuvremenu se rat na Balkanu završio, etnički konflikti su ušli u fazu pomirenja i strahovi o mogućem etničkom konfliktu u Vojvodini su pali u zaborav. No, ozbiljne studije o suštini (multi)etničkih odnosa u Vojvodini i dalje nedostaju.

Multietničke odnose možemo posmatrati na kontinuumu od prožimanja kultura i integrisanog društva, sve do etničkog konflikta.

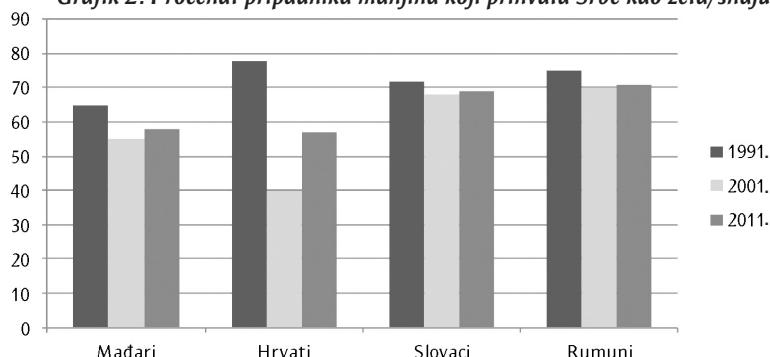
Koliko je vojvođansko društvo zaista integrisano? Mi znamo da vojvođanska kuhinja ima elemenata nemačke i mađarske kuhinje, da u jeziku Srba iz Vojvodine ima puno hungarizama i germanizama, a u jeziku Mađara iz Vojvodine puno srbizama, ali da li to išta govori o integrisanom društvu? Jedan od objektivnih pokazatelja su podaci o mešanim brakovima, ali oni variraju od preko 30% u gradovima i etnički mešanim sredinama, pa sve do ispod 10% u ruralnim i etnički homogenim sredinama (gotovo identično kao – gle užasa – u Bosni, uoči rata!!). Socio-psihološke studije o socijalnoj distanci između etničkih grupa su takođe veran pokazatelj spremnosti na integraciju (inače, u

visokoj korelaciji sa podacima o mešanim brakovima). Pogledajmo, dakle, šta nam govore ove studije u poslednjih 20 godina.¹ Prikazaćemo samo grupe koje imaju više od 1% stanovništva, sa izuzetkom Roma kod kojih je zbog disperzije mesta stanovanja, kao i zbog niskog obrazovnog nivoa, ovakvo ispitivanje bilo praktično neizvodljivo. Skala socijalne distance sadrži niz pitanja o spremnosti da se pripadnik određene socijalne grupe prihvati kao sugrađanin, sused, član sportskog tima, i sl. pri čemu je to prihvatanje, po pravilu, „stezenasto“, tj. ono opada u zavisnosti od pretpostavljene bliskosti odnosa. Pitanje na kojem se dobija najmanje prihvatanje je krvno srodstvo – spremnost da se pripadnik određene socijalne grupe prihvati za zeta/snaju. U naredne dve tabele prikazaćemo rezultate na pitanje o spremnosti na krvno srodstvo između Srba i najbrojnijih nacionalnih manjina, i obrnuto.

Grafik 1. Procenat Srba koji prihvataju pripadnika manjine za zeta/snaju

Grafik 2. Procenat pripadnika manjina koji prihvata Srbe kao zeta/snaju

¹ Prikazana istraživanja su rađena pod rukovodstvom autora članka u različitom kontekstu, sva na reprezentativnom uzorku Vojvodine od 500 ispitanika.

U poređenju sa 1991. godinom, kada je u predvečerje krvavog raspada Jugoslavije i dramatičnog rasta nacionalizma etnička distanca još uvek bila relativno mala, posledice nacionalističke euforije upadljivo su se odrazile na povećanje etničke distance u 2001., da bi se u 2011. ti efekti evidentno počeli smanjivati, ali je spremnost na etničku bliskost još uvek daleko od onog kakva je bila pre 90-tih. Promene su najupadljivije u odnosima Srba i Hrvata, što je logično, jer je to posledica ratnog sukoba, ali se one i te kako vide i kod ostalih etničkih grupa.

Zašto je rast nacionalizma uspeo da pokvari odnose i među narodima koji nisu imali direktni konflikt? Da bismo odgovorili na to pitanje, moramo se osvrnuti na psihološku suštinu nacionalizma.

Socijalna psihologija poznaće više nivoa grupne identifikacije: vi možete biti član teniskog kluba, pripadati profesionalnom esnafu, osećati se lokal-patriotom kao građanin nekog grada ili regiona, pa sve do pripadnosti određenoj naciji ili rasi. U svim tim identifikacijama, pored sigurnosti, pripadnost grupi donosi i određeno osećanje više vrednosti, a što je grupa ekskluzivnija, to je to osećanje jače.

Ali, grupa nije samo zbir pojedinaca – ona ima sopstvenu dinamiku. Još od radova Gistava Le Bona (1963) psihologija prepoznaće moć grupe da menja ponašanje pojedinca. Jedan od najubedljivijih primera kako pojedinac može postati zao pod uticajem grupe i grupnog „zadatka”, je eksperiment Zimbarda (1998) u kome su studenti, glumeći zatvorsku situaciju, bili podeljeni na zatvorenike i čuvare i gde su „čuvari” veoma brzo, identificujući se sa ulogom, počinjali da besomučno maltretiraju „zatvorenike” koji su do samo pre nekoliko trenutaka bili njihovi dobri drugovi!

Zašto grupni stavovi nadvladavaju individualne? Zato što to „bekstvo od slobode”, kako ga je još davnio nazvao Erih From (1986), donosi sigurnost grupe. I, zato što investiranje u vrednosti grupe donosi osećanje više lične vrednosti. Neophodna je izuzetna lična snaga (uz finansijsku nezavisnost koja nije zanemarljiva) ili, pak, asocijalnost, da bi se pojedinac odupro magnetizmu grupe. Naravno, ako grupa nude moralno neprihvatljive vrednosti, spremnost na prihvatanje takvih vrednosti biće u zavisnosti od stepena u kojoj je pojedinac internalizovao moralne norme i njegove spremnosti da društvena pravila podredi aktuelnim ličnim interesima. Sa druge strane, što je saglasnost između individualnih vrednosti i uverenja i ideologije koju promoviše grupa veća, to je veći stepen identifikacije pojedinca sa tom grupom.

Različiti socijalni identiteti imaju i različiti kvalitet, što ima direktne reperkusije na ponašanje grupe. Psihologija to zove „zasićenošću identitetom” (*identity salience*), što nije samo stepen identifikacije sa određenom grupom, već i doživljaj da postoji nekakva *esencija*, nekakav poseban kvalitet koji tu grupu izdvaja od drugih. Što je pripadnost grupi teže promenljiva, više vidljiva (nacije i vere se možemo i odreći, ali boju kože ne možemo promeniti) i više donosi (u psihološkom ili materijalnom pogledu), to je zasićenost identitetom veća. A, što je zasićenost veća, to je veća verovatnoća da će se dogoditi *socijalna kategorizacija* (Tajfel i Turner, 2004). Grupa se počinje doživljavati kao čvrsto definisana kategorija, sa jasno naglašenim granicama bez prelaznih oblika: postojimo „mi” koji smo značajno drugačiji od „njih”, a „oni” – to su svi ostali koji ne pripadaju našoj grupi. Sa percpcijom veće homogenosti raste i doživljaj efikasnosti i supremacije grupe. Pri tome se potreba za osećanjem više vrednosti još pojačava i „mi” smo najbolji, najlepši, najčasniji, dok su „oni” lošiji, ružniji, nečasniji. Postoje brojni socio-psihološki eksperimenti koji pokazuju da se ovaj proces odvija u slučaju podele na grupe, čak i kada je on baziran na tako bezazlenom kriterijumu kao što je preferencija slikarskog stila Pola Klea ili Vasilija Kandinskog!

Naravno da u tom mehanizmu leži srž razvoja stereotipa prema drugima, naravno da u tome leži osnov za generalizaciju po kojoj su svi pripadnici moje nacije dobri (pa je, samim tim, nemoguće da u mojoj naciji postoje ratni zločinci, na primer), dok su svi pripadnici tuđe nacije neprihvatljivi. Tako se lako stiže i do potpune dehumanizacije „drugih” koja potom olakšava zločine. Jer, ako „oni” nisu OK, ako nisu „ljudi”, zašto bi bio problem da ih potamanimo?

I ksenofobija (slično mehanizmu paranoje) ima osnov u tom doživljaju megalomanije. Ako smo mi najbolji, najpametniji i najčestitiji, a drugi to ne primećuju i ne priznaju, onda mora da nas mrze – mora da su nam neprijatelji.

Pojedinci koji bi mogli pripadati grupi (naciji), ali ne prihvataju potpunu homogenizaciju su „izdajnici” i „otpadnici”, a oni „sumnjive esencije”, po pravilu moraju biti najglasniji zastupnici ideja grupe, kako bi dokazali svoju „autentičnu” pripadnost.

Mehanizam kategorizacije razjašnjava i svu iracionalnost koja je često karakteristika socijalne identifikacije, pogotovo nacionalne. Apsurdi *krvi i tla* kao „esencije” nacije bili su naročito uočljivi na našim prostorima. Srpski i hrvatski nacionalisti prečutkivali su medicinske

podatke koji su, na primer, nedvosmisleno pokazivali da su, genetski i antropološki, Srbi iz Krajine identični svojim susedima Hrvatima, dok su Hrvati iz Slavonije mnogo bliži Srbima iz Vojvodine nego svojoj braći po naciji iz Dalmacije. Još komičniji (sa aspekta „čiste krví“) je podatak da su bosanski muslimani (koje su srpski i hrvatski nacionalisti posprdno nazivali „Turcima“) genetski najčistiji Sloveni, budući da se nisu mešali sa Turcima (jer nisu morali).

Pored „esencije“ koja je tako karakteristična za nacionalističku i rasističku kategorizaciju, homogenizaciju i pojačavanju socijalnog identiteta mogu doprineti i spoljni momenti: status, zajednička sudbina, jednake vrednosti ili zajednički cilj, ali i osećanje ugroženosti. Kada ste pripadnik manjinskog naroda i ne osećate se preterano faničnim pripadnikom te nacije, pa pripadnike vašeg naroda počnu diskriminisati ili proganjati, najednom čete osetiti potrebu za podrškom i sigurnošću sopstvenog naroda. Nije, stoga, neobično da su najhomogenije baš one nacije (poput Jevreja, na primer) koje su u svojoj istoriji bile najviše proganjane. Iz istog razloga, raspirivanje straha od „neprijatelja“ oduvek je bila oprobana praksa ratne i nacionalističke propagande kojom se postizala homogenizacija nacije.

Zanimljivo je da, kada do homogenizacije jednom dođe, postaje mnogo teže dovesti do razbijanja socijalne grupe i oomekšavanja njениh granica. Ako pre nekog međuetničkog sukoba nije bilo izraženog nacionalizma u tim grupama, posle takvog sukoba će biti vidljiva plima nacionalističkih ideja, stereotipa i iracionalnih podela, što pokazuju i naši napred prikazani rezultati etničke distance. Nakon secesije Eritreje od Etiopije, na primer, mlada država (koju nastanjuju pravoslavni Abisinci kao i u Etiopiji) počela je da traga za različitostima, pa čak i da veštački formira sopstveni jezik. Ta priča o jeziku karakteristična je i za naše prostore. Radeći na zajedničkom projektu o pomirenju sa hrvatskim, bosanskim i američkim kolegama, napisao sam da je zajednički jezik jedna od velikih šansi za poboljšanje komunikacije, kao preduslova za pomirenje. To je izazvalo buru negodovanja kod mojih hrvatskih kolega koji su tvrdili da su srpski i hrvatski različiti jezici i do te mere zbulilo američkog nosioca projekta, da je on poslao pismo desetorici najuglednijih svetskih lingvista tražeći odgovor na pitanje: da li su srpski, hrvatski i bosanski jedan ili više jezika? Dobio je jednostavan odgovor: lingvistički jedan, socio-lingvistički tri.

Kako vrednosna orijentacija, bazirana na prirodnoj ljudskoj potrebi za pripadnošću sebi sličnima i poštovanju kontinuiteta sa preci-

ma, prerasta u mržnju prema drugima? Kako socijalna identifikacija sa nacijom, prolazeći kroz proces samo-kategorizacije, prerasta u ksenofobiju i fašizam koji proizvode etno-političke konflikte i genocide?

Najjednostavniji odgovor je: tako što nacionalizam postaje politički program.

Nacionalizam kao instrument politike podrazumeva izdizanje sopstvene nacije **na račun dugih**. Psihološki osnov takvog opredeljenja podrazumeva kompleks inferiornosti. To objašnjava zašto je on prijemčiv za male i ugnjetavane narode i zašto ga rado prihvataju osobe koje imaju taj problem i na ličnom nivou. Mehanizam pomoću koga nacionalizam nadkompenzuje osećanje inferiornosti je jednostavan – veličanjem sopstvene nacije. Proglašenjem svog naroda za „nebeski“, „izabrani“, „über alles“; pothranjivanjem iracionalnih ideja o veličini i natprirodnoj moći i forsiranjem nenaučnog mišljenja koje takve ideje propagira. I, naravno, proglašenjem svih onih koji nama ne priznaju tu veličinu – za neprijatelje, a onih koji nisu pripadnici naše nacije – za niže vredna bića. Istorija (često falsifikovana), simboli, mitovi – veoma su pogodni instrumenti kojim se taj mehanizam pothranjuje i održava.

Nacionalizam kao instrument politike po pravilu proizvodi **pretњu**, jer iskazuje ekspanzionističke ili iridentističke ambicije. Izdižući i homogenizujući sopstvenu naciju on nagoveštava potcenjivanje i potčinjavanje drugih nacija; ističući ugroženost svoje, on ugrožava druge nacije. Parola kojom se nacija homogenizuje „oni nas mrze“, „oni će nas ponovo istrebljivati kao u prošlom ratu“ ima snagu samoispunjavajućeg proročanstva (*self-fulfilling prophecy*): ako nam oni prete, onda treba da se naoružamo da bismo bili spremni na odbranu. A, kada se jedna strana naoruža, onda je to otvorena pretinja drugoj, pa i ta druga počne da se naoružava i otvoreni sukob je samo pitanje trenutka kada će prva varnica kresnuti.

Zahuktali nacionalizam nakon raspada komunizma nije bio, najloš, samo karakteristika jugoslovenskog prostora. I Slovaci i Mađari i Rumuni su, u tom periodu, imali talas „nacionalnog osvešćivanja“ i ta atmosfera nije mogla ostati bez odraza na dijasporu u Vojvodini. Setimo se akcija organizacije „64 županije“ koja je direktno emitovala mađarske iridentističke ideje prema delovima Vojvodine.

Da li je nacionalizam 90-tih potpuno i trajno pokvario etničke odnose u Vojvodini i da li je možda moguć i onaj najcrnji scenario etničkih konflikata? Istoriska je činjenica da je takvih sukoba u Vojvodini bilo, doduše jedino u vreme ratova. Mađarska buna iz 1848, kada

su se Srbi stavili na stranu Austrije, II svetski rat... Ali istorija (Kasaš, 1995) nam navodi i dirljive primere Doroslova i Stapara, dva susedna sela (prvo je čisto mađarsko, drugo srpsko) koja su se 1848, 1917. i 1941. uzajamno čuvala. Kad je srpska vojska nailazila, onda su Staparci slali svoju miliciju u susedno selo da čuva komšije Mađare, a kad bi dolazila mađarska vojska, Doroslovci su uzvraćali čuvajući komšije Srbe. Ali, istorija je jedno, a sadašnjost drugo. U Staparu koji se spominje u prethodnoj priči poslednjih godina pobeđuje nacionalistička stranka srpskih radikala.

Većina aktuelnih teorija (više o tome videti u Biro, 2006:111) pokazuje da je nacionalizam važan, ali ne i dovoljan uslov za izbijanje konflikta.

Teorija realističkog konflikta (Taylor i Moghaddam, 1987) iznosi pretpostavku da je osećaj ugroženosti najvažnija poluga za pojavu konflikta i da ta ugroženost može biti i samo ekonomска. No, sa druge strane, neki sukobi koji su u svojoj osnovi bili čisto klasni, imali su itekako značajan etnički paralelizam ili su bivali etnički instrumentalizovani (građanski rat u Gvatemali, pobuna naroda Čiapas u Meksiku, itd.). Crveni Kmeri u Kambodži su bili nesumnjivo ideološki pokret, ali su i sprovodili značajan teror nad nacionalnim manjinama (Kinezima, Vijetnamcima, Tajlandžanima). Jeste da su bili crveni, ali su i te kako bili i Kmeri.

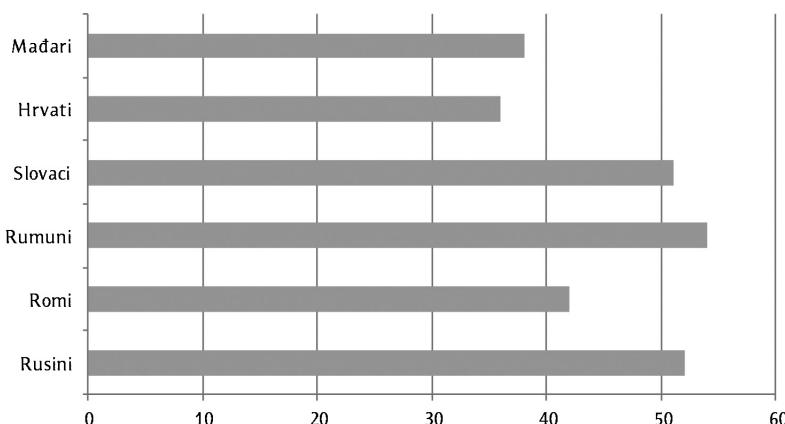
Politikološke teorije ukazuju na još jednu zakonomernost: što niži nivo organizovanosti društva, što nerazvijenije i nefunkcionalnije institucije – to veće šanse da izbijte konflikt. To može biti logično objašnjenje zašto sukobi ipak ne izbijaju u nekim sredinama, uprkos tome što za konflikt postoji latentna osnova. Jer, postoji bezbroj primera međunarodne mržnje – između Flamanaca i Valonaca, Katalonaca i Španaca, Škota i Engleza – kao što postoji i serija primera mirnog razlaza višenacionalnih zemalja. U svim tim slučajevima, država je ta koja se stara da do ozbiljnijih sukoba ne dođe. Kada država funkcioniše, onda se nacionalni ekstremisti tuku po stadionima i kafanama, a eventualne terorističke grupe hvata policija. Kada se pojave ma i najbezazleniji zameci naoružanih formacija, država odlučno interveniše – kao u slučaju kada je (bela) policija Južnoafričke republike bez pardona pobila afrikanerske ekstremiste (belce) koji su podigli oružanu pobunu u Boputacvani. Kada postoji konsenzus o razlazu, država se stara da on protekne mirno – kao u slučaju Čehoslovačke ili Sovjetskog saveza. Kada se dogodi promena granica koja izvan novih grani-

ca ostavi veliki deo nekog naroda, država se stara da omogući mirno i bezbolno preseljavanje – kao u slučaju stare Jugoslavije i Mađarske posle I svetskog rata.

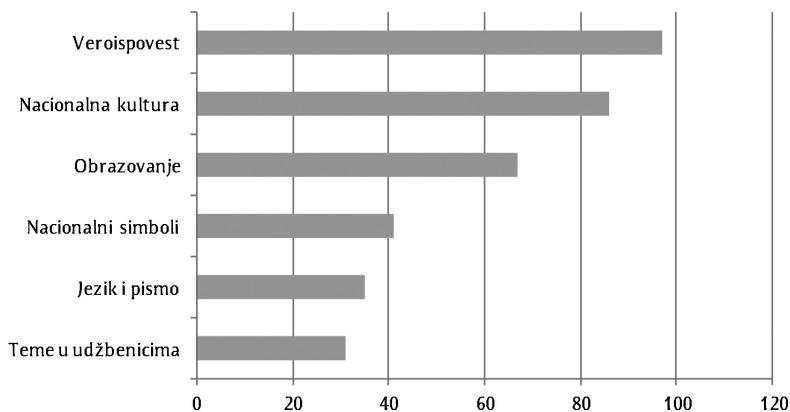
Država je ključni faktor koji, kroz institucionalna (konstitucionalna) rešenja, ne samo može da spreči konflikte, već i da doprinese „rasplašivanju“ manjina i njihovoj inkorporaciji u sve društvene pore. Regulacija građanskih prava i prihvatanje manjina kao „konstitutivnih“ naroda, uz pozitivnu diskriminaciju, nesumnjivo je način kako da država pošalje „signal“ da su pripadnici manjinskih naroda (najmanje) jednaki i dobrodošli građani.

U kontekstu ove teme, pogledajmo šta kažu istraživanja o doživljaju manjinskih prava kod pripadnika najvećih etničkih grupa u Vojvodini.² Istraživanje koje je prikazano na Grafiku 4 i 5 rađeno je pre deset godina, ali se situacija samo donekle promenila donošenjem zakona o Nacionalnim savetima. Koliko se zacrtana prava manjina primenjuju u trenutku pisanja ovog teksta, najbolje govori iskustvo autora: Kada sam kao veštak učestvovao u sporu pred sudom u Bečeju (u kome su strane u sporu, oba advokata i sudija bili Mađari) i začudio se zašto se rasprava ne odvija na mađarskom, odgovoren mi je da to u Bečeju nije praksa (iako Mađari čine gotovo 50% stanovnika) i da čak postoji obaveza vođenja zapisnika cirilicom!

Grafik 3. Doživljaj ostvarenosti manjinskih prava

² Istraživanjem za potrebe Helsinskog odbora za ljudska prava u Srbiji rukovodio je autor ovog teksta („Nacionalne manjine i pravo“, *Helsiške sveske*, 15, 2002).

Grafik 4. Doživljaj ostvarenosti manjinskih prava prema oblastima

Činjenica da se jedno od najelementarnijih manjinskih prava – pravo na upotrebu svog jezika i pisma – doživljava kao najugroženije, govori samo za sebe. Zanimljivo je da doživljaj ostvarenosti manjinskih prava značajno korelira sa etničkom distancicom prema Srbima! Drugim rečima, teza da stepen inkorporiranosti direktno zavisi od stepena ravnopravnosti, itekako je potvrđena u ovim nalazima.

Pored državnih institucija, i reprezentant države u liku njenog lidera takođe može igrati značajnu ulogu u slanju „signala“ šta država (i većinski narod) misli i namerava sa manjinom. Postavlja se pitanje koliki je značaj gesta izvinjenja šefa države u ime svoga naroda za zločine koje su u prošlosti počinili pojedinci iz tog naroda? Da li je klečanje Vilija Branta u Aušvicu doprinelo „skidanju krivice“ sa nemačkog naroda za zločine u II svetskom ratu? Za pojedince sa liberalnim i kosmopolitskim vrednosnim opredeljenjima ono sigurno nije značilo ništa, jer su oni i pre i posle tog čina bili u stanju da razluče individuu od kolektiva i da krivicu individualizuju. Ali, za većinu onih drugih koji su podlegli nacionalnoj homogenizaciji, takav čin ima simboličnu vrednost i šef države se doživljava kao personifikacija „naroda“, a njegovo izvinjenje se nesumnjivo doživljava kao izvinjenje „celog naroda“. U tom smislu, čin „pokopavanja prošlosti“ koji su učinili predsednici Mađarske i Srbije 2012. godine ima itekako značajnu ulogu u smirivanju revanšističkih strasti koje su bivale podgrevane uspomenama na zločine Mađara iz 1942. i srpskih komunista iz 1945.

Institucionalni okviri i „signalni“ koje šalje država su nesumnjivo primarni uslov za osećaj prihvaćenosti pripadnika manjinskih zajednica, ali veliki značaj za njihovo osećanje sigurnosti imaju i percepcije etničkih grupa (kao opasne ili bezopasne), kao i načini kako se one formiraju u medijima i, sledstveno tome, u javnom mnjenju. Ako se, na primer, sukob navijača na utakmici između Srbije i Hrvatske prikaže kao sukob Srba i Hrvata (da i ne pominjemo šta u tom kontekstu znaće pominjanja „ustaša“ ili „četnika“), a ne kao sukob huligana; ako se tuča između adolescenata prikaže u konotaciji da je „neki Mađar pretukao srpskog dečaka“; ako se delovanje ekstremnih nacionalističkih organizacija prikaže kao pokazatelj „vekovnih iridentističkih težnji“, onda se manjinski Srbin u Hrvatskoj, kao i manjinski Hrvat ili Mađar u Srbiji sigurno neće osećati bezbedno u svom okruženju i, samim tim, neće imati ni ideje, a kamoli aktivnosti u pravcu integracije u društveno okruženje.

Najzad, etničke predrasude i negativni stereotipi su nesumnjivo ogromna prepreka procesu integracije. Jedan od osnovnih načina da se održi samopoštovanje pripadnika grupe je da se ne-pripadnici te grupe unize. A, kada se ne-pripadnici grupe još percipiraju i kao opasnost za grupu, onda su negativne emocije sasvim logičan odgovor.

Kako promeniti predrasude? Edukacija za demokratiju, za toleranciju različitosti i poštovanje ljudskih prava je prvi i najvažniji korak koji se mora preduzeti da bi se stvorili temelji za istinsko menjanje predrasuda i stereotipa. To je spora, ali jedina moguća perspektiva.

No, pored tog generalnog cilja, psihološka istraživanja ukazuju da su česti kontakti između pripadnika različitih etničkih grupa jedan od najvažnijih preduslova za eliminisanje stereotipa. U skladu sa tzv. „Kontakt hipotezom“ (Allport, 1954) individualni kontakti su važan preduslov razbijanja (i neusvajanja) predrasuda – kada upoznate pojedinačnog predstavnika nekog naroda i vidite da je on isti kao i svaki drugi čovek, onda će vas teško ubediti u neki negativni stereotip o tome da su, npr. „svi Mađari hladni“ ili „svi Hrvati genocidni“. U tom kontekstu, mešoviti razredi, zajedničke ekskurzije, druženje na rok koncertima i sl. su idealna mesta gde se predrasude ruše i gde se stvaraju preduslovi za multietničku sinergiju. I u Vojvodini.

Sa druge strane, i same manjinske zajednice i njihove intelektualne elite, u težnji da očuvaju kulturni identitet svog naroda, isuviše često insistiraju na etničkoj „čistoći“ i nesvesno vode svoj narod u samoizolaciju. Očuvanje čiste nacije po cenu genetskih malformacija

koje su posledica brakova između bliskih srodnika, očuvanje kulturnog identiteta po cenu lišavanja svoje kulture dobrih strana drugih kultura, je nesumnjivo civilizacijski retrogradno.

Integrисано, visоко civilизовано društvo podrazumeva da nikome nije važno ko je koje nacije, vere ili rase; da nikome ne smeta negovanje sopstvene tradicije, kulture ili jezika, ali i da nikome ne smeta prožimanje tih kultura; kao i da pripadnici manjinskih grupa tu slobodu osećaju i doživljavaju. Tužna je činjenica da je Vojvodina pre 90-tih godina bila veoma blizu takvog društva. Ostaje nam da se nadamo da će to ona biti i u budućnosti.

Literatura:

- Allport, G. W. *The Nature of Prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley, 1954.
- Biro, M. *Homo Postcommunisticus*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2006.
- Fromm, E. *Bekstvo od slobode*. Zagreb: Naprijed, 1986.
- Kasaš, A. *Mađari u Vojvodini*. Doktorska disertacija. Novi Sad : Filozofski fakultet, 1995.
- Le Bon, G. *Le Psychologie des foules*. Paris: Presses Universitaires de France, 1963.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. The Social Identity Theory of intergroup behavior. U J. T. Jost & J. Sidanius (Eds.), *Political Psychology*. New York: Psychology Press, 2004.
- Taylor, D. M. & Moghaddam, F. M. Realistic Group Conflict Theory. U D. M. Taylor & F. M. Moghaddam (Eds.), *Theories of Intergroup Relations: International Social Psychological Perspectives*. New York: Praeger, 1987.
- Zimbardo, P. G. The psychology of evil: A situationist perspective on recruiting good people to engage in anti-social acts. *Japanese Journal of Social Psychology*, 11: 125-133, 1998.

Milorad Đurić

Manjinske nacionalne zajednice u Vojvodini: između građanstva i nacionaliteta

Uvod: građanstvo i(lj) nacionalitet

Dvadeseti vek je, nesumnjivo, bio vek u kojem se dogodilo izstravanje etničke samosvesti i u kojem je došlo do eksplozije kolektivnih identiteta. Uprkos izvesnim kolebanjima u stavovima o nacionalnim manjinama u međunarodnom pravu posle Drugog svetskog rata (pre svega zbog zloupotrebe „manjinskog pitanja“ od strane nacističke Nemačke), većina država je bila realno suočena sa porastom zahteva različitih etničkih grupa za priznanjem. Pri tome, različito poimanje „nacionalne manjine“ uslovljeno je neujednačenim definisanjem same „nacije“. Postoji izvestan stepen intelektualne nejasnoće, upozorava E. Hobsbaum, u brojnim nastojanjima da se definišu objektivni, univerzalni kriterijumi za određivanje nacije: „Pokušaji stvaranja objektivnih kriterijuma za određivanje nacije, ili za objašnjenje zašto su izvesne grupe postale „nacije“ a druge nisu, često se zasnivao na jednom jedinom kriterijumu kao što su jezik, etnicitet, ili na kombinaciji kriterijuma kao što su: jezik, zajednička teritoriji, zajednička istorija, kulturna zaostavština, ili već nešto drugo“ (Hobsbaum, 1996:12). Svi pokušaji da se dođe do opšteprihvачene definicije nacije nisu urodili plodom jer bi se uvek našao veliki broj izuzetaka – entiteta koji su nesumnjivo nacije, ali se ne uklapaju u neku od definicija, ili od-

govaraju svim kriterijumima, ali nisu – nacije. Zbog toga nam se čini uputnim da prihvatimo Hobsbaumovu „radnu prepostavku” po kojoj će se „svako dovoljno veliko telo čiji se članovi smatraju članovim „nacije” smatrati „nacijom” (Hobsbaum, 1996:15). Bez obzira na moguće primedbe da je ovakav pristup tautološki i da pruža samo *a posteriori* određenje šta je nacija, smatramo da je adekvatan (i realan) jer se zasniva na principu samoodređenja. U tom smislu, u ovom tekstu ćemo i pod pojmom „nacionalna manjina” smatrati grupu ljudi koja se smatra pripadnicima iste nacije, a koja živi u zajedničkoj državi sa nekom većom grupom (ili više grupa) ljudi koji se smatraju pripadnicima druge/drugih nacije/nacija.

Bazu nacionalnog identiteta čini nacionalizam. Entoni Gidens zaključuje da je moderni politički i ekonomski razvoj imao snažan dezintegrativni uticaj na tradicionalne kulture, te da se tako stvorila potreba za novim oblikom grupnog simbolizma koji bi imao integrativnu funkciju. Za Gidensa je upravo nacionalizam najsnažniji oblik integracije, jer: „Nacionalizam ne samo da nudi bazu grupnog identiteta, on to čini u kontekstu koji pokazuje da je ovaj identitet rezultat posebnih i specifičnih dostignuća. Nacionalizam ojačava duh solidarnosti i kolektivne povezanosti koja se naročito mobiliše u okolnostima kulturnih zastoja” (Gidens, 1985:215). Nacionalizam kao specifični fenomen kulturne integracije, predstavlja oblik kolektivne svesti u okviru kojeg se odvija refleksivno prisvajanje kulturnih tradicija. Ovako konstruisana tradicija, prečišćena pomoću istoriografije, širi se putem medija (svojevremeni razvoj štamparske tehnologije odigrao je, nesumnjivo, ogromnu ulogu) i postaje zajednička svest političke zajednice. Ali, pomenimo i to, nacionalizam nije samo model oblikovanja identiteta u jednoj političkoj zajednici, već i način prisvajanja političkih dobara, odnosno, obezbeđivanja pripadnicima iste nacije političke prednosti u odnosu na one koji joj ne pripadaju.

Funkcija nacionalizma je, u svakom slučaju, unifikujuća, ali proces unifikacije nije utemeljen u moralnim, već u psihološkim okvirima tradicije. Gidens skreće pažnju na to: „U takvim okolnostima ontološka sigurnost je psihološki utemeljena i zavisi isključivo od rutine koja nema moralno značenje i kojom se štitimo od niza događaja i iskustava koja bi mogla da je naruše” (Gidens, 1985:218). Umesto moralnog značenja, koje biva sklonjeno na margine javnog života, zajedništvo bazirano na nacionalnim simbolima učvršćuje mehanizme kojima se stvara osećaj pripadnosti i sigurnosti među pripadnicima jedne zajednice.

Sa druge strane se nalazi princip građanstva, ta ključna ustanova moderne politike, čija se univerzalnost „ogleda u postojanju određenih zajedničkih obeležja koja se mogu identifikovati nezavisno od toga o kakvom tipu poretku se radi. Prva oznaka građanstva se izražava u činjenici da je građanstvo jedan opšti status: pravo građanstva omogućava ljudima (građanima) puno članstvo u jednoj političkoj zajednici; drugo, princip građanstva uvek je povezan sa idejom jednakosti: dakle, svi koji uživaju ovaj status imaju ista prava i iste političke dužnosti, iste slobode i ista ograničenja, istu moć i iste odgovornosti; treće, princip građanstva uvek sadrži osobitu vrstu reciprociteta (simetrije) između građanina i političke zajednice“ (Podunavac, 2001:11).

Princip građanstva upravo počiva na razrešenju napetosti između morala i parcijalnih interesa, društva i individuma. Drugim rečima, ako je društvo zahvaćeno suprotnostima privatnih interesa, kako je moguće uspostavljanje moralnih principa? Kant, podsetimo se, ovu dilemu razrešava izvođenjem kategoričkog imperativa: „Delaj tako da maksima tvoje volje uvek može istovremeno važiti kao princip sveopštег zakona“ (Kant, 2004:87). Pri tome, Kantov empirijski individuum, kao adresat zahteva moralnog delanja, ne zadobija moralnost kao sopstvenu nameru, već kao rezultat ne-svesnog, egoističnog delanja u objektivnom ispoljavanju krajnjeg cilja istorije – dovršenog građanskog društva, društva kao samoorganizovanog mehanizma u kojem građani sami donose zakone kojima se pokoravaju.

Razumljivo, realna društva se ne nalaze na ovim idealnim polovima, već bivaju locirana između njih. Ipak, konstrukcija idealnih tipova je korisna jer nam pruža orientaciju u pokušaju da utvrdimo konkretnе oblike krize integracije nekog društva. U svakom slučaju, interakcija građanstva i nacionaliteta pokazaće se krajnje relevantnom za najveći deo istorije modernih društava, budući da: „priroda i kvalitet jedne političke zajednice presudno zavise od toga da li je u njegovom osnovnom polju glavni integrativni princip građanstvo ili nacionalizam“ (Podunavac, 2001:69).

Činjenice: Svet, Srbija, Vojvodina

Multietničnost je, nesumnjivo, činjenica savremenog sveta. Svega desetak država se, danas, može smatrati monoetničkim i u njima živi samo 0,5% svetskog stanovništva. Podatak da u se u svetu koristi preko 6.500 različitih jezika, a da su ljudi koji njima govore (bez obzi-

ra na veličinu ovih jezičkih grupa) građani nešto manje od 200 država, snažno ilustruje ovu dramatičnu etničku kompleksnost. Pojedine države, kao na primer Nigerija, imaju i više od 250 etničkih zajednica sa sopstvenom tradicijom, jezikom, kulturom. U Ruskoj federaciji je, u poslednje dve decenije, broj (samo)identifikovanih etničkih zajednica sa 120 porastao na 160, itd.

Etnička slika Balkana je takođe veoma heterogena. Balkan spada u najsloženije regije u Evropi. Uzroci ovakve složenosti su različiti – kulturni, civilizacijski, politički, ekonomski, demografski, socijalni... U proseku, u balkanskim državama 15% populacije čine pripadnici etničkih manjina. Prekrajanje državnih granica takođe je doprinelo manjinskoj dinamici, jer su se neke zajednice našle u ulozi manjinskih kolektiviteta („nove manjine“).

Srbija, naravno, ima sve karakteristike balkanskog prostora – etnička šarolikost obuhvata dvadesetak zajednica. Srbi, prema popisu iz 2011. godine, čine 83% stanovništva,¹ a veličina manjinskih zajednica se kreće od 250.000 (Mađari) pa do svega par hiljada (Aškalije, Česi, Cincari).

U okviru Srbije posebno mesto zauzima Vojvodina, etnički i verski jedan od najheterogenijih regiona na Balkanu i u Evropi. Mada je Habzburška monarhija od 17. veka, planski naseljavala pripadnike različitih naroda, Vojvodina je, sve do Prvog svetskog rata, bila mešavina tri dominantna naroda – Srba (33,8%), Mađara (28,1%) i Nemaca (21,4%). Političke promene, koje su prouzrokovale velike migracije stanovništva (naročito posle Drugog svetskog rata kada su se praktično svi Nemci iselili), doprinele su i velikim promenama etničke strukture Vojvodine. Od tada pa sve do danas, neprekidno raste udio Srba u ukupnom stanovništvu Vojvodine – a to je, pre svega, posledica nekolika talasa imigracije. Prema popisu iz 2011. godine, građani su se samoidentifikovali u okviru dvadeset jedne nacije, a u strukturi dominiraju Srbi sa 66,76% i Mađari sa 13%, Slovaci imaju 2,6%, Hrvati 2,43%, Romi 2,19%, Rumuni 1,32%, Crnogorci 1,15%, Bunjevci 0,85%, Rusini 0,72%, Jugosloveni 0,63%, Makedonci 0,54%, Ukrajinci 0,22% itd. Imajući u vidu promene u demografskoj slici u poslednjih sto godina, Vojvodina je svakako jedan od najdinamičnijih regiona u Evropi.

Pored toga, specifičnost Vojvodine ogleda se i u visoko institucionalizovanoj zaštiti manjinskih zajednica. Od Drugog svetskog ra-

---

¹ Bez Kosova i Metohije

ta pa do danas raste broj ustanova kojima je cilj očuvanje kulture i identiteta nacionalnih manjina. Obrazovanje, informisanje i kultura su oblasti u kojima su manjinska prava najviše razvijena. Statutom Autonomne pokrajine Vojvodine iz 2009. godine, zvanično je, umesto termina „nacionalna manjina”, uveden naziv „nacionalna zajednica”. U Vojvodini je u službenoj upotrebi šest jezika, a nacionalni saveti, kao i Savet nacionalnih zajednica, su tela koja, svakako, predstavljaju korak više u ostvarivanju manjinskih prava.

Dakle, multietičnost više nije novost. Niti, sama po sebi predstavlja prednost, niti poseban hendikep. Ili, bolje rečeno, multietičnost može biti i prednost, ali i ozbiljan izvor konflikata. I Kanada je multietička država, ali je to i Bosna i Hercegovina. U tom smislu, osnovno pitanje je – u kojim uslovima je etnička heterogenost izvor napretka, a u kojim uslovima izvor blokade i zaostajanja određenih društava?

Pretpostavke: kompleksnost kao preuslov društvene fleksibilnosti

S jedne strane, dakle, imamo „bogatstvo različitosti” koje je poprimilo oblik stereotipa (zgodnog za upotrebu na javnim skupovima), a s druge strane, imamo upozorenja o „tihom nestajanju”² manjinskih zajednica. S jedne strane, imamo šest službenih jezika, a s druge strane, činjenicu da se, osim u specijalizovanim TV emisijama „manjinskih redakcija”, ti jezici jedva čuju u javnom prostoru. Uobičajena perspektiva podrazumeva analiziranje ove vrste problema iz ugla većinske nacije. Međutim, naša ideja je da, kroz analizu odnosa manjinskih nacionalnih zajednica prema pitanjima identiteta, etničke distance i spremnosti na društveni aktivizam sagledamo strukturu identiteta vojvođanskog društva. Pri tome, odnos prema nacionalnom identitetu posmatraćemo i kao odnos prema vrednosno-političkoj dihotomiji građansko/nacionalno, odnosno, moderno/tradicionalno. Pod građanskim (modernim) polom ove dihotomije podrazumevamo konstituisanje identiteta na bazi nesputane i otvorene komunikacije, individualnih prava i sistema institucija, a pod nacionalnim (tradi-

---

2 Od popisa stanovništva sprovedenog 1948. godine pa do popisa iz 2011. udeo Mađara u ukupnom stanovništvu Vojvodine je praktično prepolovljen (sa 25,8% na 13%), udeo Slovaka sa 4,3% na 2,6%, udeo Rumuna sa 3,6% na 1,32%, itd. Praktično su sve nacionalne manjine u Vojvodini (osim Roma) u ovom periodu doživele depopulaciju.

onalnim) – konstituisanje identiteta na osnovu etničke pripadnosti i integracije u okviru zatvorenog kruga. Naša prepostavka je da su manjinske nacionalne zajednice u Vojvodini i posle petooktobarskih promena zadržale jednu vrstu defanzivnog društvenog refleksa, inerciju zatvaranja stečenu u haotičnim (i opasnim) devedesetim godinama, preopterećenost problemima očuvanja sopstvenog identiteta, *orijentaciju-ka-sebi* baziranu na formi binarnog šematzizma (mi/oni, naši/njihovi), uz rizik klizanja u svojevrsnu getoizaciju i društvenu auto-reprodukciju. Na taj način je umanjena društvena kompleksnost ovih zajednica, odnosno, njihova fleksibilnost/mogućnost da na adekvatan način proizvode odgovore na različite vrste izazova koji nastaju u njihovoj okolini. Time se, budući da su nacionalne zajednice konstitutivni segment vojvođanskog društva, nužno umanjuje i sposobnost tog društva da deblokira sopstvene kapacitete u racionalnom kreiranju odgovarajućih alternativa. Prirodu manjinskih nacionalnih zajednica analizirali smo na nekoliko nivoa: a) značaj nacionalne/etničke identifikacije; b) odnos prema očuvanju identiteta i tradicije; c) etnička distanca i d) društveni aktivizam pripadnika nacionalnih manjina.

U radu su korišćeni empirijski podaci dobijeni istraživanjem koje je realizovano u saradnji Vojvođanske sociološke asocijacija i Centra za sociološka istraživanja pri Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.³ Istraživanje je sprovedeno tokom maja 2010. godine, na teritoriji AP Vojvodine, a obuhvatilo je 1009 ispitanika, pripadnika devet etničkih zajednica koje žive na teritoriji AP Vojvodine (Mađari, Slovaci, Hrvati, Romi, Rumuni, Rusini, Bunjevci, Makedonci i Crnogorci).

Indikatori: nacionalna identifikacija, etnička distanca,
odnos prema tradiciji, društveni aktivizam...

a) Značaj nacionalne identifikacije

Nacionalni identitet, kao oblik kolektivnog identiteta, ima važnu ulogu u životu pripadnika nacionalnih manjina u Vojvodini. Činjenicu

---

³ Deo rezultata ovog istraživanja objavljen je u publikaciji „Kolektivna dinamika etničkih zajednica u Vojvodini“, u izdanju *Mediteran publishing* i Vojvođanske sociološke asocijације, Novi Sad, 2010. Autori publikacije su Dušan Marinković, Žolt Lazar, Valentina Sokolovska i Dušan Ristić. Zahvaljujemo se Dušanu Marinkoviću na dozvoli da deo rezultata istraživanja koristimo u ovom radu.

da su pripadnici sopstvene nacije kao „značajnu“ ocenilo je 41%, a kao „veoma značajnu“ 39,6% ispitanika. Praktično, čak 80,6% ispitanika nacionalnu pripadnost ocenjuje kao značajnu za sopstveni doživljaj identiteta. Samo za 5,3% anketiranih nema nikakvog značaja, a za 11,8 % ispitanika nacionalna pripadnost je značajna „u manjoj meri“.

Tabela 1: Značajno Vam je da ste pripadnik/ica sopstvene nacionalne zajednice:

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	značajno	413	40.9	41.0	41.0
	veoma je značajno	399	39.5	39.6	80.6
	u manjoj meri	119	11.8	11.8	92.4
	ne, uopšte	53	5.3	5.3	97.6
	ne znam	24	2.4	2.4	100.0
	Total	1008	99.9	100.0	
Missing	System	1	.1		
Total	1009	100.0			

Ove stavove u velikoj meri potvrđuju i odgovori na pitanje „Koliko kultura i određeni način/stil života čini Vašu zajednicu posebnom?“ (Tabela 2).

Tabela 2: Koliko kultura i određen način/stil života čini Vašu nacionalnu zajednicu posebnom:

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	veoma	650	64.4	64.6	64.6
	delimično	272	27.0	27.0	91.7
	ne mogu da procenim	54	5.4	5.4	97.0
	nimalo	30	3.0	3.0	100.0
	Total	1006	99.7	100.0	
	System	3	.3		
Total	1009	100.0			

Kultura i način života su, očigledno, linije razdvajanja različitih etničkih zajednica, jer je 64,6% anketiranih izjavilo da ih kultura i način života čine „veoma” posebnim, a 27% „delimično” posebnim (ukupno čak 91,6%). Samo 3% pripadnika nacionalnih manjina smatra da kultura i način života „nimalo” ne utiču na posebnost zajednice.

b) Očuvanje identiteta i tradicije

Očuvanje identiteta i tradicije zauzima, očigledno, visoko mesto među prioritetima etničkih zajednica. Etnički identitet ima karakteristike stabilne, mada pojednostavljene slike sveta, koja osigurava zajedničke vrednosti, ili nudi „simboličku konstrukciju kulturne razlike” (Dženkins, 2001).

Tabela 3: koliko značajnu ulogu u očuvanju identiteta i tradicije Vaše nacionalne zajednice ima održavanje veza sa matičnom državom:

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da, veoma	511	50.6	52.8	52.8
	delimično	318	31.5	32.9	85.6
	ne znam	76	7.5	7.9	93.5
	ne, uopšte	63	6.2	6.5	100.0
	Total	968	95.9	100.0	
Missing	System	41	4.1		
	Total	1009	100.0		

Anketirani pripadnici nacionalnih manjina u Vojvodini su, u svojim odgovorima, kao najvažnije elemente etničkog identiteta naveli maternji jezik i pismo, kulturu i određeni način života, folklor, nacionalnu kuhinju i mentalitet.

Značaj čuvanja identiteta i tradicije svakako je uslovjen i sve većom nepredvidljivošću savremenog sveta koja može da izazove anksioznost i strah (Bauman, 1996, 139) ali i procesima antagonizama i udruživanja na osnovu kulturnih razlika/sličnosti (Hantington, 2000, 122). U kojoj meri su ispitanici svesni osetljivosti ovog pitanja govore i odgovori ispitanika u kojima su visoko ocenili značaj uloge koju matične države imaju u očuvanju identiteta i tradicije nacionalnih manjina.

na („da, veoma” – 52,8%; „delimično” – 32,9%), značaj uloge „svakog pripadnika njihove nacionalne zajednice” („da, veoma” – 57%; „delimično” – 32,4%). Takođe, postoji i visoka svest o značaju „celokupne društveno-političke situacije u zemlji” u odnosu na očuvanje identiteta i tradicije („da, veoma” – 53,8%; „delimično” – 30,4%).

Tabela 4: koliko značajnu ulogu u očuvanju identiteta i tradicije Vaše nacionalne zajednice ima celokupna društveno-politička situacija u zemlji:

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da, veoma	542	53.7	53.8	53.8
	delimično	306	30.3	30.4	84.2
	ne znam	82	8.1	8.1	92.4
	ne, uopšte	77	7.6	7.6	100.0
	Total	1007	99.8	100.0	
Missing	System	2	.2		
Total	1009	100.0			

c) Etnička distanca

Merenje etničke distance u istraživanju čije rezultate koristimo u ovom radu sprovedeno je na osnovu standardne petostepene Bogardusove skale društvenih distanci (rasponi: 1 – „ne, nikako”; 2 – „radije ne”; 3 – „svejedno mi je”; 4 – „da, nemam ništa protiv”; 5 – „da, vrlo rado”), koja je obuhvatila sledeće kategorije: spremnost za prihvatanje bračnih odnosa; spremnost za prihvatanje susedskih odnosa; i spremnost za prihvatanje prijateljskih odnosa.

Stepen spremnosti pojedinaca da prihvate bračne odnose sa pripadnicima drugih etničkih zajednica svakako spada u najznačajnije pokazatelje etničke distance. Spremnost da se prihvati bračni odnos između predstavnika različitih etničkih zajednica jeste pokazatelj fleksibilnosti i otvorenosti, odnosno, rigidnosti i zatvorenosti zajednice.

Tabela 5: da li biste želeli za bračnog druga/supružnika:

Nacionalna pripadnost ispitanika	Crnogorcu	Hrvata-icu	Mađara-icu	Roma-kinju	Rumuna-ku
Crnogorska	4.20	2.28	2.84	2.14	2.28
Hrvatska	2.83	4.05	3.29	2.13	2.81
Mađarska	2.50	2.85	4.21	2.21	2.56
Romska	2.50	2.46	2.52	3.77	2.48
Rumunska	3.12	3.13	3.13	2.29	4.37
Rusinska	3.44	3.12	3.21	2.23	2.98
Slovačka	2.90	2.92	2.87	2.42	2.77
Makedonska	3.38	2.34	2.45	1.97	3.03
Bunjevačka	2.90	3.32	3.07	2.46	2.80

Nacionalna pripadnost ispitanika	Rusina-ku	Slovaka-inju	Makedonca-kinju	Bunjevca-ku
Crnogorska	2.72	2.58	2.70	2.48
Hrvatska	2.89	3.05	3.01	3.67
Mađarska	2.73	2.80	2.73	2.87
Romska	2.48	2.48	2.43	2.50
Rumunska	3.16	3.15	3.15	3.03
Rusinska	4.12	3.60	3.44	3.21
Slovačka	3.08	4.18	2.90	2.81
Makedonska	2.52	2.48	4.21	2.41
Bunjevačka	2.92	2.95	3.07	3.93

Kao što se jasno vidi u Tabeli 5, pripadnici etničkih zajednica su u najvećoj meri spremni da prihvate bračne odnose sa pripadnicima sopstvene etničke zajednice, ili zajednice koja im je etnički bliska (primer Hrvata i Bunjevaca). Dakle, u slučaju sklapanja bračnih odnosa, praktično sve etničke zajednice pokazuju sklonost ka visokom stepenu autoreproduktivnosti i zatvorenosti. Očekivano, najveća distanca iskazana je prema Romima.

I u slučaju spremnosti da se prihvate susedski odnosi sa pripadnicima različitih etničkih zajednica, rezultati ukazuju na spremnost da

se prihvate pripadnici sopstvene etničke grupe. Mada susedstvo, kao društveni odnos, ne predstavlja izraz slobodnog izbora, već je determinisano klasno-slojnim faktorima (a u Vojvodini i istorijskim), ono je svakako i indikator prisustva ili odsustva tolerancije i solidarnosti.

Tabela 6: da li biste žeeli za prijatelja:

Nacionalna pripadnost ispitanika	Crnogorcu-ku	Hrvata-icu	Mađara-icu	Roma-kinju	Rumuna-ku
Crnogorska	4.20	3.00	3.51	2.98	3.02
Hrvatska	3.75	4.19	3.80	2.99	3.06
Mađarska	3.37	3.57	4.18	2.94	3.28
Romska	3.13	3.16	3.13	3.38	3.11
Rumunska	3.81	3.77	3.87	3.47	4.34
Rusinska	3.81	3.63	3.74	3.30	3.35
Slovačka	3.56	3.58	3.58	3.26	3.48
Makedonska	3.38	3.00	3.28	3.00	3.41
Bunjevačka	3.83	3.95	3.86	3.50	3.36

Nacionalna pripadnost ispitanika	Rusina-ku	Slovaka-inju	Makedonca-kinju	Bunjevac-ku
Crnogorska	3.37	3.35	3.44	3.26
Hrvatska	3.64	3.70	3.67	3.97
Mađarska	3.42	3.47	3.43	3.50
Romska	3.13	3.11	3.11	3.04
Rumunska	3.82	3.86	3.77	3.73
Rusinska	3.93	3.74	3.65	3.60
Slovačka	3.55	3.94	2.53	3.50
Makedonska	3.24	3.29	4.28	3.14
Bunjevačka	3.72	3.78	3.79	4.03

Što se tiče stepena prihvatljivosti, odnosno, neprihvatljivosti uspostavljanja prijateljskih odnosa (Tabela 6), rezultati pokazuju da i u ovom slučaju etnicitet ima važnu ulogu. Anketirani građani bi za prijatelja najviše žeeli nekog ko pripada istoj etničkoj grupi. Iako je

intenzitet razlika u stepenima prihvatljivosti nešto manji nego u prethodnim slučajevima, ovi podaci ukazuju na sklonost ka uspostavljanju „etničkih prijateljskih enklava” (Marinković, 2010, 126).

d) Društveni aktivizam

Spremnost pripadnika nacionalnih manjina za učešće u različitim oblicima javnog angažmana predstavlja političku i društvenu bazu za izgradnju socijalnog kapitala kao neke vrste nacionalnog resursa za promociju kolektivnog delanja u cilju opšteg dobra (Edwards, Foli, Dajani, 2004).

Kao osnovne pokazatelje društvenog aktivizma pripadnika nacionalnih manjina analizirali smo njihovo učešće u radu različitih udruženja građana, kulturno-umetničkih društava, političkih partija, profesionalnih udruženja i sportskih klubova.

Tabela 7: da li ste član/ica udruženja građana:

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ne	883	87.5	87.6	87.6
	da	125	12.4	12.4	100.0
	Total	1008	99.9	100.0	
Missing	System	1	.1		
Total		1009	100.0		

U radu različitih udruženja građana učestvuje samo 12.4% ispitanika (Tabela 7), dok je stepen učešća pripadnika nacionalnih manjina u profesionalnim udruženjima još niži – svega 8% su članovi ove vrste udruženja, dok čak 92% ne učestvuje u ovakvim oblicima društvenih aktivnosti (Tabela 12).

Tabela 8: da li ste član/ica profesionalnog udruženja:

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ne	923	91.5	92.0	92.0
	da	80	7.9	8.0	100.0
	Total	1003	99.4	100.0	
Missing	System	6	.6		
	Total	1009	100.0		

Političke partije su, očigledno, nešto atraktivniji oblik aktivizma među pripadnicima nacionalnih manjina – 12,2 % anketiranih je izjavilo da su članovi/ce političkih organizacija (Tabela 8).

Tabela 9: da li ste član/ica političke partije:

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ne	886	87.8	87.8	87.8
	da	123	12.2	12.2	100.0
	Total	1009	100.0	100.0	

Nešto veći procenat anketiranih izjavio je da učestvuje u aktivnostima sportskih udruženja – 11,3%, ali i u ovom slučaju se radi o neznatnim razlikama u odnosu na druge oblike društvenog aktivizma.

Tabela 10: da li ste član/ica sportskog udruženja:

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ne	894	88.6	88.7	88.7
	da	114	11.3	11.3	100.0
	Total	1008	99.9	100.0	
Missing	System	1	.1		
	Total	1009	100.0		

Rezultati istraživanja nedvosmisleno, dakle, pokazuju da izuzetno veliki procenat pripadnika nacionalnih manjina u Vojvodini ne učestvuju u javnom životu društva. Ovakav stepen društvene pasivnosti sva-kako umanjuje šanse za društvene procese koji se odvijaju „odozdo” .

Zaključak

Način na koji se određena zajednica odnosi prema dihotomiji građansko–nacionalno definiše i oblik njenog identiteta. Na osnovu analiziranih podataka moguće je izvesti zaključak da su osnovne karakteristike nacionalnih zajednica u Vojvodini (uz razumljiva, ali ne preterano zanačajna, odstupanja u slučajevima konkretnih zajednica) sledeće: visoko vrednovanje nacionalne/etničke identifikacije; visoko vrednovanje očuvanja identiteta i tradicije; izražena sklonost ka socijalnim vezama sa pripadnicima sopstvene nacionalne zajednice, kao i nizak nivo zainteresovanosti za različite oblike društvenog aktivizma. Drugim rečima, prisutna je izražena sklonost ka društvenoj autoreprodukциji i nacionalno/tradicionalnim obrascima integracije.

O tome govore i rezultati istraživanja vezani za ocenu značaja nacionalne identifikacije koja je „veoma značajna“ i „značajna“ za ukupno 80,6% ispitanika. Ovako visok procenat etnifikacije društvene svesti prati i shvatanje da kultura i određeni stil života predstavljaju liniju razdvajanja različitih etničkih grupa („veoma“ i „delimično“ – čak 91,6%). Očuvanje identiteta i tradicije zauzelo je, očekivano, visoko mesto među prioritetima manjinskih zajednica. Pri tome, svest o važnosti ovog pitanja doprinela je da ispitanici u podjednakoj meri ocene značaj i odnosa sa matičnom državom, ulogu samih pripadnika etničkih zajednica, kao i značaj društveno-političke situacije u zemlji u kojoj žive. Rezultati ispitivanja etničke distance su takođe pokazali sklonost manjinskih zajednica ka autoreprodukциji. Ispitanici su se izjasnili da bi u sve tri oblasti (spremnost na bračne odnose, spremnost na susedske odnose i spremnost na prijateljske odnose) najradije uspostavljali veze sa pripadnicima – sopstvene etničke zajednice. Konačno, podaci iz istraživanja pokazuju da je stepen društvenog aktivizma veoma nizak – čak i u slučaju učestvovanja u kulturno-umetničkim društvima – uprkos visoko izraženoj svesti o značaju kulture u očuvanju kolektivnih identiteta.

Ovakva *orientacija-ka-sebi* pripadnika manjinskih zajednica razumljiva je, s jedne strane, kao posledica duge (trovekovne) istorije tradicionalnih/etničkih obrazaca integracije, a s druge strane, činjenice da postoji svest o procesima depopulacije manjinskih zajednica u poslednjih nekoliko decenija i straha da će u bliskoj budućnosti neke od ovih zajednica nestati. Istovremeno, očigledno je da kod pripadnika ovih zajednica postoji sklonost ka formi binarnog šematizma („mi“

– „oni”, „naši” – „njihovi”), odnosno, temeljna društvena saglasnost fiksirana je na defanzivnom, ritualnom obnavljanju sopstvene tradicije i društvenom pasivizmu. Ovakva preopterećenost legitimacijskih kapaciteta brigom o očuvanju „sopstvenog identiteta”, dramatično sužava komunikacijski horizont kreirajući (očekivano) „geto-efekat” i, suštinski, umanjujući socijalnu relevantnost i nivo uticaja svake od ovih zajednica na okruženje.⁴ Konačno, ovakvi procesi prete da ne-sumnjivi integrativni kapacitet koji postoji u nacionalnoj heterogenosti Vojvodine svedu na formalno-proceduralni model, model izolovanih, svesno marginalizovanih kolektivnih identiteta koji međusobnu komunikaciju svode ne na pitanja o sadržaju već o načinu učešća, a društvenu energiju preusmeravaju na tematizovanje partikularnog, a ne opštег.

Literatura:

- Bauman, Zigmunt, "Identity in the globalising world", *Social Anthropology*, 9(2): 121-129, 2001.
- Dženkins, R., *Etnicitet u novom ključu, XX vek*, Beograd, 2001.
- Edwards, B., Foli, M., Dajani. M., „Posle Tokvila”, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 2004.
- Giddens, Anthony, *Nation State and Violence*, Cambridge: Politiy Press, 1985.
- Hantington, Semjuel., Sukob civilizacija, CID, Podgorica, 2000.
- Hobsbaum, Erik, *Nacije i nacionalizam od 1780*, Beograd, „Filip Višnjić”, 1996.
- Kant, Imanuel, *Kritika praktičnog uma*, Plato, Beograd, 2004.
- Marinković, D., Lazar, Ž., Sokolovska, V., Ristić, D., „Kolektivna dinamika etničkih zajednica u Vojvodini”, *Meditoran publishing*, Novi Sad, 2010.
- Podunavac, Milan, *Princip građanstva i poredak politike*, FPN, Beograd, 2001.
- Stanovčić, Vojislav. „Pojam nacionalne manjine i tretiranje individualnih i kolektivnih prava”, Godišnjak 2008.:479–502, *Fakultet političkih nauka*, Beograd, 2008.

---

⁴ Simptomatično je da inicijativa za titlovanje specijalizovanih emisija na jezicima manjinskih nacionalnih zajednica na srpski jezik, kako bi se povećao stepen komunikabilnosti nije bila prihvatljiva upravo za predstavnike manjinskih nacionalnih zajednica.

Branislava Kostić

Da li su društveni konflikti stabilno smešteni u prošlost Srbije, a time i Vojvodine?

Stabilno pozicioniranje nekog konflikta u prošlosti podrazumeva da je konflikt razrešen, ili bar stabilno okončan, odnosno da ne postoje direktni izdanci konflikta koji ga mogu oživeti u budućnosti. Pitanje kojim se ovaj tekst bavi je – da li su konflikti u Srbiji zaista okončani, a naša budućnost lišena strepnje od novih konflikata, ili su bitni društveni procesi još uvek u fazi latentnog konflikta, čije prstanje u manifestni konflikt zavisi, pre svega, od delovanja ključnih faktora koji imaju moć kontrole nad uslovima koji do takve metamorfoze mogu dovesti. Pri tome, u cilju izbegavanja subjektivnosti, tako podrazumevajuće za učesnike istorijskih procesa, u tekstu se nastoji da se, uz pomoć teorijskih analiza, konfliktni procesi posmatraju kao društvena relanost, koja se događa i nama i drugima – uvek kada ljudi nisu dovoljno pametni da te procese prepoznaaju i spreče.

1. Nužnost društvenih konflikata (?)

Razlike u shvatanjima društvenih konflikata nalazimo već u njihovom korenu, odnosno u odgovoru na pitanje – da li su društveni konflikti imanentni ljudskom društvu, ili su samo (oduvek) prisutan model ponašanja između pojedinih zajednica. Opredeljenje u odnosu na ovu dilemu nije samo rezultat prihvatanja determinizma ili inde-

terminizma kao bazičnog filozofskog stava, već je direktno povezano i sa samim shvatanjem prirode *homo sapiensa* i suštinskih ciljeva njegovog udruživanja. Stoga je za jedne društveni konflikt poželjan i efikasan model funkcionalisanja/ponašanja u socijalnoj sredini, za druge – immanentna karakteristika ljudskog društva, posledica „prirode čoveka“, ili „prirode društva“, za treće – istorijskim okolnostima uzrokovana pojava, karakteristična za određene periode razvoja ljudskog društva, kao društveno prihvaćen/prihvatljiv model ponašanja u socijalno značajnim procesima, dok je za četvrte – društveni konflikt patološka pojava, neprimerena humanom ljudskom društvu i čoveku kao intelligentnom biću.

Čini se, međutim, da na prostoru Balkana ova dilema ne postoji, jer već vekovima konflikti nisu predmet pitanja „da li?”, već „kada?“. Čini se, takođe, da savremeni Balkan i dalje stoji nadvijen nad ambisom mogućih društvenih konfliktata, od kojih su neki „produžetak“ klonflikata s kraja dvadesetog veka, dok drugi deluju kao novi, čiji uzroci nemaju bitnih veza sa konfliktima od pre par decenija. Da li je Balkan, a time i prostor na kome živimo, po tome specifičan?

Pogledamo li unazad, kroz istoriju, vredi priznati da je (uvek bilo) premalo teoretičara koji smatraju da su društveni konflikti karakteristika određenih perioda razvoja ljudskog društva, te će kroz budući razvoj naše civilizacije – nestati.¹ Istini za volju, ovakve teorije su samo disonantni tonovi u odnosu na većinski stav da su konflikti – neminovnost. Pre tri hiljade godina, kao i danas. Na prostoru Balkana, kao i bilo gde u svetu. Da li je, onda, uopšte moguće govoriti o suštinskom prevazilaženju društvenih konfliktata? Odnosno – da li je naša (agresivna) priroda ta koja nas tera u stalna sukobljavanja, praćena nasiljem, smrću i razaranjem? Jesu li periodi mira i nenasilne društvene komunikacije samo predasi i periodi pripreme za jedini način rešavanja konfliktata koji naša civilizacija poznaće?

Zanimljivo je da većina teoretičara (sociologa, antropologa, psihologa), u svim periodima teorijskih razmatranja konfliktata, modele agresivno obeleženih ljudskih sukoba nalazi još u primitivnim društvima, gradeći na tome „krunski dokaz“ da su konflikti oduvek bili

---

1 Kostić, B., (2011). *New Ethical Challenges in the Study and Practice of Public Relations at the Beginning of the Twenty-First Century*. 3. Annual International Conference on Education and New Learning Technologies EDULearn11, Barselona: IATED, 4–6 Jul, 2011, pp. 4181–4185.

prisutni u ljudskom društvu, iz čega proizilazi i da će zauvek i biti. Za teoretičare, kao i za laike, Hobs i njegov *Levijatan* su primeri lapidarnih tvrdnji koje „objašnjavaju sve”, floskulama koje su postale „jasne” najširoj javnosti, kako zbog svoje jednostavnosti, tako i zbog svoje uopštenosti koja godi svakom populističkom pristupu. Većina tih teoretičara zanemaruje (laici najčešće toga prosto nisu ni svesni) da su Hobsa demantovali već njegovi savremenici, ali i prethodnici,² koji su u nauku uveli nove istine koje dokazuju da je **u svim periodima razvoja ljudskog društva praksa konflikata postojala uporedo sa praksom saradnje, društveno dogovorenih modela razrešavanja konflikata, međusobne zaštite članova zajednice i empatije**. Takođe se retko govori o postojanju ideja i prakse nenasilnog razrešavanja društvenih konflikata u različitim istorijskim periodima, na različitim geografskim širinama i dužinama (Hiang Sung se 535. p.n.e. zalogao se za „ligu mira”; u evropskom kulturnom krugu ideja sveopštег mira postojala je već u helenizmu; Hugo Grocijus u delu *De iure belli ac pacis*, iz 1625. godine, iznosi ideju sveopštег pomirenja država i građova; Brijan-Kelogov pakt predviđa mogućnosti da se rat po međunarodnom pravu proglaši protivzakonitim; Gandijev pokret)³.

2. Savremeni društveni konflikti

Savremeni autori koji smatraju da društveni konflikti, iako su obeležili prošlost naše civilizacije, ne moraju biti njena budućnost obično kreću od Fransoa Voltera (rođen 43 godine nakon objavljenja *Levijatana*), koji u *Raspravi o toleranciji* kaže: „Sukobi su zarazna bolest, čiji se ishod bliži kraju“⁴. Njihove teorije većinskoj (naučnoj, ali i laičkoj) javnosti po pravilu zvuče plemenito i – naivno. Stoga danas, kao dominantan teorijski pravac možemo markirati onaj koji zastupaju teoretičari koji smatraju da ljudski sukobi oduvek postoje i da će uvek postojati, pri čemu se napredak ljudskog roda, između ostalog, manifestuje kao **razvoj metoda civilizovanja društvenih konflikata**. Drugim rečima, po većini teoretičara – društveni konflikti su proizvod

---

2 De La Boétie, E., (1942; original nastao 1549., štampan 1576), *Anti-Dictator*, New York: Columbia University Press, str. 8–9

3 Puhovski, Ž., (2000), *Rat – nastavak moralnosti drugim sredstvima*, Referat na filozofskom simpoziju pod naslovom Rat – otac svih stvari u Lechu (Austrija) u sprembru 2000, objavljen u Fabrichi knjiga B92, <http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/62/239.pdf>

4 Volter, F., (2005), *Rasprava o toleranciji*, Utopija, Beograd, str. 33

karakteristika čoveka i njegove društvenosti, ali se mera našeg civilizovanja ogleda u metodama kontrole ispoljavanja konfliktata, odnosno u metodama kojima smanjujemo stepen nasilja u konfliktima i umnožavamo procese prevencije.

Mada ima različitih shvatanja o tome da li su društveni konflikti datost ili istorijski uslovljeni procesi koji nisu (ili – ne moraju biti) imanentni ljudskoj zajednici, sve poznate teorije konflikata su saglasne u tome da **svi društveni konflikti spadaju u relativno kontrolabilne društvene procese**, čiji tok, rasplet i ishod bitno zavise od metoda koje koriste direktno angažovane strane. Posmatrani kao procesi, društveni konflikti spadaju i u relativno predvidive procese u kojima postoje određene, manje ili više jasno vidljive faze, od kojih su dve uvek prisutne i neizbežne – latentna i manifestna.⁵

Nosioci kontrole i usmeravanja društvenih konflikata i u latentnoj i u manifestnoj fazi su institucije društvenog i političkog sistema, političke partije, nevladine organizacije, mediji, ali i međunarodne asocijacije, pokreti, uticajni stekholderi (ekonomski, religijski, kulturno-naučni...), kao i istaknuti pojedinci. Drugim rečima – mogućnost upravljanja konfliktima je u domenu istih faktora koji imaju mogućnost preventivnog delovanja na izbijanje konflikta. Niže, međutim, u obe ove faze moguće podjednak uticaj svih faktora potencijalne kontrole konflikta. Istorijски posmatrano, čini se da tokom razvoja ljudskog društva konstantno jača uticaj nekih faktora (međunarodne asocijacije i institucije, nacionalna i internacionalna javnost, mediji, nevladine organizacije, uticajni pojedinci i javne ličnosti), dok uticaj drugih faktora postepeno slabi (religija, politička elita, čist vojni faktor). Društveni konflikti, naime, u savremenom društvu postaju praksa koja gubi „popularnost“ u javnosti, dok raspoloženje javnosti postaje sve uticajnije na ponašanje nosilaca javne vlasti. Na prvi pogled, to bi trebalo da znači da realno raste uticaj demokratske javnosti na izbijanje društvenih konflikata u savremenom svetu. Ovaj stav je istinit, što ipak ne znači da se time smanjuje broj konflikata u savremenom svetu. Potpuna istina o uticaju javnosti na izbijanje konflikata znatno je drugačija od istine koja na prvi pogled pada u oči.

---

5 Kostić, B., (2008), *Media management in latent phase of social conflicts*, XIV International Scientific Conference on Industrial Systems, Novi Sad, October, 2008. pp. 735–740.

Sva istraživanja javnosti u pretkonfliktnom periodu⁶ ukazuju na isto: činjenica da ni jedna savremena demokratska zemlja ne može ući u oružani društveni konflikt bez pristanka sopstvene (a neretko i međunarodne) javnosti, manifestuje se u praksi time da **vlade zemalja koje planiraju da uđu u takav konflikt ulažu veoma ozbiljne napore da pridobiju javnost za ulazak u konflikt**. U tom procesu, najvažniju ulogu imaju kvalifikovani planeri, poznavaoци metoda uticaja na javnost (najčešće stratezi i stručnjaci za odnose sa javnošću) i moćni realizatori uticaja na javnost – mediji.

Stoga mnogi značajni teoretičari (Bodrijar, Debre, Debora, Kelner, Virilio i dr.) ističu da **savremeni društveni sukobi nisu mogući bez medija**.

Dva najdramatičnija primera akcija mobilisanja javnosti neke zemlje za ulazak u rat primenjena su u SAD pred otpočinjanje rata u Iraku⁷ i na prostorima SFRJ, pred njen raspad. Analiziraćemo detaljnije oba primera.

2.1. Primer: Mediji u pripremi i prezentaciji Prvog zalivskog rata

Analitičari Zalivskog rata (Kelner i drugi) dokazali su da su međunarodnim medijima u SAD, kao i u drugim „zapadnim zemljama“, uglavnom dobrovoljno pristali da postanu sredstva vladine strategije manipulacije javnošću, ugrožavajući time svesno jedno od osnovnih demokratskih prava – pravo građana da budu objektivno i pravovremeno informisani, kao i obavezu medija da u ime činjenice da su slobodni i nezavisni, plasiraju istinite informacije i budu kritični prema svim centrima moći. U okvirima kritičkih studija kulture, Kelner je analizirao mehanizme i procese koji su doveli do toga da vlada tako uspešno iskoristi medije, odnosno da mediji sa tako malo otpora pristanu na takvu svoju ulogu, pridružujući se, time, Bodrijaru, Debreu i mnogim drugim teoretičarima koji su „zalivski rat“ okarakterisali kao primer „medij-skog rata“ (Bodrijar), odnosno „totalnog spektakla“ (Gij Debora).

Činjenice

Oružani konflikt poznat kao „Zalivski rat“ je sukob između Iraka i koalicionalnih multinacionalnih snaga iz 34 države, predvođenih SAD,

---

6 Kelner, D., (2004), *Medijska kultura*, Beograd, Clio

7 Zanimljivo je da se u celom svetu, na svim jezicima ovaj rat naziva „rat u Iraku“, a ne „rat sa Irakom“, ili „rat SAD i Iraka“

sa mandatom Ujedinjenih nacija. Oficijelni cilj rata je bilo „oslobađanje Kuvajta”, odnosno proterivanje Iračkih snaga iz Kuvajta. Pre toga, iračke snage su okupirale deo Kuvajta, pod optužbom da Kuvajt ilegalno crpi naftu iz izvora duž svoje granice sa Irakom. Okupacija Kuvajta od strane iračkih snaga je izvršena 2. avgusta 1990. godine, a Prvi zalivski rat, kao odgovor na tu akciju Iraka, je zvanično trajao od 17. januara do 28. februara 1991. godine. Ishod rata je pobeda koalicioneih snaga, koje su potpuno izbacile iračke snage iz Kuvajta. Kopne- ne i vazdušne bitke su vođene u Kuvajtu, Iraku i u graničnim delovima Saudijske Arabije. Rat se nije proširio izvan ovih teritorija, iako je Irak ispalio nekoliko raketa na obližnje izraelske gradove.

Po mišljenju mnogih analitičara, zahvaljujući: a) absolutnoj cenzuri medijskih izveštaja i b) direktnom prenosu ulaska američkih snaga i prvih višesatnih oružanih sukoba, **savremeno društvo je tokom stotinak dana Zalivskog rata ušlo u novu istorijsku etapu, u kojoj se rat pretvorio u spektakl**. Veliki procenat građana sveta je gledao i slušao izveštaje o sukobima u ovom ratu, nemajući utisak o stvarnom ratu. Za vreme prvih dana sukoba, mediji su ratno stanje pretvorili u spektakl, koji su ljudi uzbudeno pratili na početku svakog sata. Name- ra je bila da gledalac nedvosmisleno poveruje kako se „nalazi veoma blizu” same akcije. U ovim „direktnim prenosima rata” fingiran je tip reportaže, u kojoj je novinar direktni učesnik, a kamera dokumentarni svedok, gde se, zarad „što vernije” medijske slike rata, **potpuno izbrisala realnost rata kakav se zaista odvijao**.

Jedan od primera organizovanog korišćenja medija od strane konkretnog centra moći, u cilju postizanja uslova za izbijanje ratnog konflikta, nalazimo u (naknadno obelodanjenom) profesionalnom angažovanju američke kompanije za odnose sa javnošću, *Hill&Knowlton*. Ovu poznatu i renomiranu kompaniju zvanično je unajmila organizacija „Građani za slobodni Kuvajt”, koju je formalno činilo 13 bogatih Kuvajćana. Poduhvat je formalno bio organizovan od strane kuvajtske vlade, koja je finansirala ceo projekat.⁸ Cilj poslovnog an- gažmana kompanije je bila promocija rata (za oslobođenje Kuvajta) i

---

⁸ Mada su identični ili slični podaci pominjani u mnogim tekstovima/analizama, za potrebe ovog rada korišćeni sledeći izvori: Prat, Cornelius B., (1994), *Hill&Knowlton's Two Ethical Dilemmas*, Public Relations Review 20, str. 271–287; Roschwalb, Susanne, (1994), The), *Hill&Knowlton Cases: A Brief on the Controversy*, Public Relations Review 20; Alvin Dej, Luis (2004), *Etika u medijima, primeri i kontroverze*, Beograd, Medija centar, str. 212; Vels, L., (2006), *Fotografija*, Beograd, Klio.

za to su plaćeni sumom od 5,64 miliona dolara, uplaćenom od strane vlade Kuvajta. *Hill&Knowlton* je celu kampanju izvela koristeći klasične metode i tehnike *marketinških odnosa sa javnošću*, u cilju usmeravanja javnog mnenja Amerike ka prihvatanju rata kao jedine etične mogućnosti za SAD, kao zaštitnika demokratije u svetu. Na početku kampanje su organizovani *Dani informisanja kuvajtskih studenata*, praćeni brojnim konferencijama za medije, koji su imali za cilj *informisanje javnog mnenja Amerike od strane kuvajtskih studenata*. Paralelno sa tim, kompanija je proizvodila i distribuirala montirane i lažne *dokumentarne snimke* o iračkim napadima na Kuvajt i kršenju ljudskih prava od strane *okupatora*. Najdramatičnija akcija *Hill&Knowlton-a*, u okviru kampanje za uključivanje Amerike u rat, „radi zaštite građana Kuvajta”, bilo je svedočenje Najire al Sabah, petnaestogodišnje kćerke ambasadora Kuvajta, pred američkim kongresom, pri čemu je, na zahtev ambasadora, „u cilju zaštite porodice”, kongresmenima i javnosti prečutan njen identitet i srodstvo sa ambasadorom. Nakon Nairinog svedočenja da su vojnici Sadama Huseina izvadili stotine beba iz inkubatora i ostavili ih da umru na bolničkom podu, neodlučni kongresmeni su većinom glasali za ulazak Amerike u rat protiv Iraka, odnosno za „akciju zaštite građana Kuvajta”. Bio je to ključni momenat u kome je javnost Amerike, zajedno sa kongresmenima, konačno ubeđena da „sa druge strane” ima **ne-ljude, zajednicu koja na preza ni od kakvog zločina i nehumanosti zarad ostvarivanja svojih sebičnih ciljeva**. Jedan od novinara koji su izveštavali iz Kuvajta, Mark Miler u nekoliko intervjua je ponovio: „Tokom svih ovih presudnih meseci (od septembra do decembra), nije bilo ni jednog izveštaja na televiziji, niti jedne dokumentarne slike o situaciji u Kuvajtu, koju prethodno nije pripremila kompanija *Hill&Knowlton*”⁹.

U jesen 1990. godine je u SAD sprovedeno istraživanje javnog mnenja, koje je imalo za cilj da markira razloge zbog kojih bi građani Amerike bili spremni da podrže savezničku intervenciju na Irak. Nakon toga, bilo je dovoljno da stručnjaci upotrebe ove nalaze kao putokaze za svoju medijsku kampanju.¹⁰ Američko javno mnenje, kao i značajan deo javnosti u zapadni zemljama, je prihvatio medijski pla-

---

9 Vels, L., (2006), *Fotografija*, Beograd, Klio.

10 Intervju Mišela Kolona (Mishell Colon), novinara belgijskog nedeljnika *Solidaire*, autora knjige *Pažnja mediji! Medijske laži u vreme zalivskog rata*, belgijskom listu *Telemostik* (*Telemoustique*); izvor: <http://www.moustique.be/television/programme-tele/>. Pristupljeno: 2. 9. 2008.

sirane razloge za napad saveznika na Irak. Nakon 4,5 meseci dobro pripremljene medijske kampanje – rat je mogao da počne.

Tokom ovog rata, vojna cenzura medijskih sadržaja je bila gotovo potpuna, precizno određena i vođena na osnovu nekoliko (javnosti naknadno poznatih) dokumenata, kao što su *Orijentacioni priručnik* i *Pravilnik o ponašanju akreditovanih novinara*, čije postojanje su zvanični izvori u vreme rata priznali, nikada ne priznajući njihov stvarni sadržaj¹¹. U dva pomenuta dokumenta definisana su pravila za uređivanje i pisanje izveštaja, kao i uslovi koje moraju zadovoljiti novinari tokom svog rada na teritorijama na kojima se vodi oružana borba. Podlogu za Priručnik i Pravilnik je predstavljao dokument Pentagona, poznat kao *Aneks Fokstrot* (dokument od 10 stranica, koji je sadržao restriktivna pravila za medijsko izveštavanje). U njemu, između ostalog stoji: „Predstavnici medija moraju da budu praćeni sve vreme. Ponavljam, sve vreme.”¹². Obzirom na rigorozan i krajnje restriktivan odnos prema medijima, većina novinarskih izveštaja je nastajala na brifinzima koje je organizovala vojska (vojni vrh u SAD, ili vojna komanda na terenu). Samo odabranim novinarima bilo je dozvoljeno da posete front i intervjuju vojnike. Te posete su uvek bile realizovane u pratinji oficira i bile su predmet prethodnog odobrenja vojske i naknadne cenzure. Razlog koji su novinari prihvatali je bila tvrdnja da je cilj cenzure sprečavanje da značajne informacije dospeju do protivničke strane.

Mada je delovanje medija u Prvom zalivskom ratu bilo najčešće analizirano, i to od strane značajnih savremenih teoretičara, prvi slučaj potpune kontrole medija desio se nešto ranije, u vreme Foklandskog rata, 1982. godine. Sledeći, u svetskoj javnosti zabeležen slučaj, desio se prilikom američke intervencije u Granadi 1983. godine,¹³ kada je tri stotine zvanično akreditovanih novinara za praćenje operacije smešteno u hotel udaljen 250 kilometara od centra sukoba. Kada je operacija završena, novinari su prebačeni „na lice mesta”, gde su mogli samo da čuju zvaničan opis događaja iz ugla američkih vojnih vlasti. Prema tom „receptu”, sa dvostruko većim brojem akreditovanih novinara, postupano je i 1989. godine, prilikom američke oružane

---

11 Nikšić, S., (1991), „Rat u zalivu: novinari i cenzura”, *Novinarstvo*, broj 1, Beograd, Jugoslovenski institut za novinarstvo, str. 34.

12 citirano prema: Randelović, S., & Đurić-Atanasievski, K. (2009), „Odnos vojske s medijima u oružanim sukobima”, *Vojno delo*, 61(2), 29–54.

13 akcija „Urgent furi”, koja je imala za cilj svргavanje pro-sovjetskog režima Hudsona Austina.

intervencije u Panami. Novinari su najpre tri dana zadržani na aerodromu u SAD (sa kojega je trebalo da krenu put Paname), dok teren nije „potpuno raščišćen“. Kada je prva grupa novinara konačno stigla u Panamu, ponovo su zadržani na aerodromu, a zatim (pod stražom) smešteni u hotel gde im je održan višečasovni brifing (brifing, a ne konferencija za štampu, na kojoj bi mogli da postave pitanja). Kao obrazloženje za takav postupak prema novinarima navedena je briga za njihovu ličnu bezbednost. U ovim primerima vojne stručne službe su se potvrdile kao veoma dorasle kontroli medija, u cilju plasiranja poželjne slike rata kao spektakularnog konflikta u kome „naša strana pobeduje“. U takvoj slici rata sukob je simboličan, učesnici nisu konkretni ljudi, koji gube živote, bivaju ranjeni, izmrcvareni i prepušteni sopstvenoj, individualnoj patnji. Mrtvi postaju depersonalizovane brojke, razaranja se minimalizuju, a stvarna slika rata se preinačuje u sliku koja podseća na kompjuterske igre.¹⁴ **Pokazalo se da model potpune informativne kontrole može da funkcioniše!**

Taj model je striktno primenjen i u operaciji u Zalivu 1991. godine. Pentagon je upravljaо izveštavanjem tako što je stvorio sistem „pula“ – izabrani novinari su mogli da odu na front da prikupe materijal, a zatim su ga delili s drugim novinarima. Međutim, ni ti odbraconi novinari nisu mogli da budu svedoci oružanih dejstava. Većina novinara je mogla da izveštava samo sa zvaničnih brifinga, dok su retki među njima dobijali mogućnost da se pridruže nekim manje značajnim jedinicama.

Na osnovu priloga čiji su autori novinari, koji su bili pod kontrolom američkih i drugih vojnih predstavnika, vidi se da na ratištu nije mogao/smeo da bude snimljen ni jedan mrtav ili ranjen američki (ili saveznički) vojnik. Oni su mogli biti viđeni samo u bolnici i to onda kada je bilo saopšteno da rane nisu opasne i da lekari uspešno saniraju povrede i ukazuju pomoć. Irački vojnici snimani su samo kako se predaju, dok snimanje stvarnih iračkih žrtava nije bilo dozvoljeno. Takvi snimci dozvoljavani su samo izuzetno, na osnovu procene vojnog vrha da je to važno za kreiranje javnog mnenja. Slike razaranja, leševa i civilnih žrtava rata bivale su dopuštene samo u fazi pripreme

---

14 Situacija je opisana prema navodima u: Biernatzki, W., (2002) *Terrorism and Mass Media*, Communication Research Trends, Center for the Study of Communication and Culture, Santa Clara, California, str. 8 i Randelović, S., & Đurić-Atanasievski, K. (2009), *Odnos vojske s medijima u oružanim sukobima*, Vojno delo, 61(2), 29–54.

stanovništva SAD i zapadnih zemalja za rat (faza prelaska iz latentnog u manifestni konflikt), kada je trebalo pokazati zločine Iračke strane nad civilnim stanovništvom Kuvajta. Slične scene dozvoljavane su i u situacijama u kojima je sistematski građena slika o Izraelu, kao nedužnoj žrtvi, nakon dejstava iračkih „skadova“ na ciljeve u toj zemlji. Razorne posledice sličnih dejstava iračkih raketa na ciljeve u Saudijskoj Arabiji nikada nisu bile prikazane javnosti.¹⁵

2.2. Medijska priprema raspada SFRJ i ratnih konflikata bivših jugoslovenskih republika

Bodrijar kaže da „slika konzumira događaj, apsorbujući ga i spremajući ga za konzumiranje“,¹⁶ što je možda najbolja metafora za proces delovanja medija na javno mnenje na prostoru bivše SFRJ tokom 1989. i 1990. godine.

Činjenice

Uvod u ratne konflikte na prostoru tadašnje Jugoslavije bili su procesi i promene do kojih je došlo krajem dvadesetog veka, tokom uspostavljanja kapitalističkog sistema u bivšim socijalističkim zemljama.

Tokom devedesetih godina dvadesetog veka na prostoru bivše Socijalisticke Federativne Republike Jugoslavije odigrala su se četiri ratna sukoba:

- rat u Sloveniji (27. juni – 7. juli 1991.),
- rat u Hrvatskoj (leto 1991 – druga polovina 1995.),
- rat u Bosni i Hercegovini (proleće 1992. – novembar 1995.), i
- rat izmedju NATO pakta i Savezne Republike Jugoslavije, odnosno Srbije i Crne Gore (23. mart – 11. juni 1999.).

U njima je ubijeno blizu 200.000 ljudi, više od tri miliona osoba je prognano, a još se traga za oko 14.000 nestalih¹⁷.

---

15 Nikšić, S., (1991), *Rat u zalivu: novinari i cenzura*, Novinarstvo, broj 1, Beograd, Jugoslovenski institut za novinarstvo str. 39

16 Bodrijar, Ž., (2007), *Duh terorizma*, Arhipelag, Beograd.

17 Radović, B., *Kratak numerički osvrt na problem izbeglištva tokom jugoslovenskih ratova (1991–1995)*, izvor: <http://www.ian.org.rs/publikacije/posleratnezajednice/knjiga/05Kratak%20osvrt.pdf>

Poređenjem podataka nakon završetka ratnih sukoba sa onima iz popisa stanovništva 1991. godine, dobija se dramatičan podatak da je 15,83% od ukupno 23.528.230 stanovnika koliko je 1991. godine imala SFRJ, bilo primorano da napusti svoje domove, bilo odlaskom u neku drugu zemlju, drugu bivšu SFRJ republiku, ili da se preseli u neki drugi kraj svoje republike (ukupno 3.725.300 izbeglica i interno raseljenih lica). To znači da je svaki šesti stanovnik bivše SFRJ u nekom periodu bio izbeglica, odnosno svaki treći na prostorima zahvaćenim ratnim dejstvima.

U Hrvatskoj je procenat izbeglica bio u nivou poroseka (15,58%), u Bosni i Hercegovini je to bila polovina stanovništva (51%), a na Kosovu nešto manje od polovine stanovnika (47,7%).

Po popisu iz 1991. godine, čiji podaci se različito prezentuju u različitim sredinama, u SFRJ je živilo: 4,6 miliona Hrvata, 1,7 miliona Slovenaca, 2,3 miliona Muslimana (sadašnji termin „Bošnjaci“), 2,1 miliona Albanaca, 8,5 miliona Srba, 534.000 Crnogoraca, 378.000 Mađara i 1,3 miliona Makedonaca, dok je broj pripadnika ostalih etničkih grupa bio znatno manji.

Prema istom popisu, u Srbiji je živilo 6.428.420 Srba i 3.363.055 osoba nesrpske nacionalnosti, dok je u Hrvatskoj bilo 3.708.308 Hrvata i 1.052.036 nehrvatskog stanovništva.

Tokom latentne faze konflikata, ispostavilo se da je veoma važno što je van svoje matične republike živilo 19,96% Hrvata, 1,86% Slovenaca, 17,4% „Muslimana“, 24,6% Srba i 28,79% Crnogoraca.

Činjenica da je Bosna i Hercegovina imala velike grupe različitih nacija, grupisanih po međusobno udaljenim enklavama, takođe se pokazala bitnom: u Bosni i Hercegovini je bilo 43,4% Muslimana, 31,2% Srba, 17,4% Hrvata i 5,5 Jugoslovena (2,6% „ostalih“).

Znak usložnjavanja međuetničkih odnosa bilo je i smanjenje процента osoba koje su se izjašnjavali kao Jugosloveni, u svim delovima SFRJ, osim u Vojvodini: broj Jugoslovena u Hrvatskoj je od 1981. do 1991. godine smanjen sa 8,2% na 2,2%, u Bosni i Hercegovini sa 7,9% na 5,5%, dok je u Vojvodini porastao za 70.000 ljudi.¹⁸

---

¹⁸ Oficijelna publikacija Saveznog zavoda za statistiku (1993), *Popis stanovništva i domaćinstava SR Jugoslavije 1991. god.* Detaljna klasifikacija stanovništva po nacionalnosti. Knj. 3., SZS, Beograd.

Po Ričardu Holbruку (Richard Holbrook), postoji 5 glavnih razloga sloma Jugoslavije: „prvo, pogrešno iščitavanje balkanske istorije; drugo, kraj Hladnog rata; treće, ponašanje samih jugoslovenskih lidera; četvrti: neadekvatan američki odgovor na krizu; i najzad, pogrešno verovanje Evropljana da mogu sami da izađu na kraj sa njihovim prvim izazovom nakon kraja hladnog rata”.¹⁹

Ovakvim stavom Holbruk, glavni posrednik u pregovorima vezanim za Dejtonski sporazum, opovrgava tezu o konfliktima kao sudbini Balkana i pokušava da ova četiri rata smesti u okvire previranja i bezbednosnih izazova koje su obeležile poslednje decenije dvadesetog veka u mnogim regionima.

Tri od pet navedenih uzroka tiču se spoljnih faktora koji su uticali na tok i izbijanje konflikata. S druge strane, kao savremenik vremena pre, u toku, i nakon konflikata, rekla bih da je svaki od četiri rata koji su se desili, prevashodno rezultat nacionalističkih previranja za koje veliku odgovornost snose republičke političke i kulturne elite (u slučaju Kosova i elite pokrajine), koje su se opredelile za vaninstitucionalno ostvarivanje svojih ciljeva, i – mediji. To ne znači da razlozi koje Holbruk navodi nisu delovali na izbijanje i tok ova četiri rata.²⁰ Naprotiv, ti uticaji su bili značajni, ali (verujem) ne i presudni.

Neki teoretičari, uzrok krize koja je dovela do ratova na prostoru SFRJ vide, prevashodno, u ekonomiji: „Porast nacionalnih napetosti tokom osamdesetih godina bio je vidljiv u celoj Jugoslaviji. Suštinsku odgovornost za to snosilo je ubrzano privredno propadanje zemlje. Rastuća inflacija, opadajući životni standard i zaoštravanje na tržištu rada doprineli su, uz rasprostranjenu korupciju i očigledno slabu ekonomiju, gubitku poverenja u političko rukovodstvo. Tokom osamdesetih godina, kada je uz privrednu propast započela i borba oko raspodele sve manjih resursa, u prvi plan dospevaju sukobi oko izgradnje i vođenja države. Dok se Srbija zalagala za recentralizaciju države, uz očuvanje socijalistickog državnog uređenja, Slovenija i Hrvatska

---

19 Holbrooke, R., (1999) , *To End A War*, New York: Modern Library, citirano prema: Radović, B., *Jugoslovenski ratovi 1991–1999 i neke od njihovih društvenih posledica (I deo – Rat i gubici)*, str.26, izvor: <http://www.ian.org.rs/publikacije/tortura/srpski/01.pdf>.

20 „Šta bi se desilo da je Savet bezbednosti UN početkom 1991. na inicijativu SAD, Velike Britanije i Francuske, sazvao Konferenciju o Jugoslaviji sa zadatkom pronaalaženja sporazumnog rešenja i saopšto da neće prihvati politiku svršenog čina ma sa koje strane dolazila, kao i to da će uesti oštре sankcije protiv onih koji bi pokušali da vode takvu politiku?” (Svetozar Stojanović, *Danas*, 21. juna 2004).

su prednost davale konfederaciji savezne države sa – u velikoj meri nezavisnim, republikama i istovremeno pojačavanjem pluralističkih i privredno-tržišnih struktura”.²¹

Kriza poverenja u federalnu elitu, neizvesne perspektive zemlje, neartikulisane težnje ka promeni osnovnih postavki ekonomsko-političkog sistema i sve veća ekomska kriza (koja je formalno priznata 1983. godine, od kada se pojavljuje u političkom vokabularu), pogodovali su rasplamsavanju nacionalizma, kao utočišta za građane SFRJ, nespremne na lično angažovanje u nekom drugom smeru, ali i nesigurne u pogledu definisanja tog drugog smera.

Rezultat ovih ratova je raspad SFRJ, koji je okončan Dejtonskim sporazumom (kreiran od 1. do 21. novembra 1995. godine, u američkoj vazdušnoj bazi Rajt-Peterson, pored Dejtona; potpisana 14. decembra 1995. godine u Parizu). Od SFRJ je nastalo pet novih država: Slovenija, Hrvatska, Makedonija, Bosna i Hercegovina i Savezna Republika Jugoslavija, s tim što proces dekompozicije SFRJ, nije završen sa prestankom ratova.

Nakon četvrtog rata (NATO bombardovanje Srbije), koji nije imao karakter etničkog, već konflikta neravnopravnih protivnika i intervencionizma, nekadašnja srpska pokrajina Kosovo i Metohija, postaje međunarodni protektorat Ujedinjenih nacija, koji kasnije jednostrano proglašava nezavisnost od Srbije, što priznaje značajan broj članica OUN.

Savezna Republika Jugoslavija 4. februara 2003. godine biva preuređena i preimenovana u Državnu zajednicu Srbije i Crne Gore, a nakon referendumu, održanog 21. maja 2006. godine, Crna Gora postaje nezavisna država (šesta), koja 3. juna 2006. proglašava zvanično svoju nezavisnost.

Opstanak Bosne i Hercegovine kao federacije tri entiteta, nezavisnost Kosova, kao i ustavni položaj Vojvodine u okvirima Srbije, ni četrnaest godina nakon poslednjeg „balkanskog rata”, nisu suštinski i definitivno rešeni.

Imajući sve to u vidu, vredi se podsetiti „kako je sve počelo”. Pre svega zato što tadašnji događaji, danas ispričani/napisani omogućavaju realnije sagledavanje procesa koji su doveli do konflikata.

---

²¹ Petrič, V., Pihler, R., (2002), *Dugi put u rat: Kosovo i medunarodna zajednica 1989–1999*, Samizdat B92, Beograd.

Latentna faza konflikata na tlu SFRJ

U ovom, kao i u prethodnom odeljku, korišćeni su različiti izvori, kako bi se podaci o stvarnom kontekstu događaja izneli što je neutralnije moguće.

Posle smrti Josipa Broza Tita, maja 1980. godine, poziciju najviše izvršne vlasti preuzima kolektivni šef države – Predsedništvo SFRJ, koje ne uspeva da uspostavi stabilan ekonomski rast i zemlja postepeno ulazi u krizu. Osim ekonomskih problema, sve glasnije su ideje o preuređenju federacije, odnosno o različitim varijantama opstanka federacije (konfederacija, „asimetrična federacija”, savez država i slično); usled sve veće ekonomske krize – republički nacionalizmi postaju vidljivi, a pojavljuju se i prvi zahtevi za promenu pozicije pojedinih delova zemlje.

Kosovski Albanci iznose stavove o prerastanju Kosova u sedmu jugoslovensku republiku, dok se u Vojvodini govori o „punoj autonomiji”.

Marta i aprila 1981. godine, dolazi do nemira na Kosovu, koje primenom sile suzbijaju jugoslovenske vojne i policijske snage. Tenzija u pokrajini time nije smanjena i incidenti između Albanaca i Srba se nastavljaju.

Paralelno sa tim, dolazi do daljeg produbljivanja privredne i ekonomske krize.

Demonstracije na Kosovu 1981. godine otvorile su u srpskoj javnosti nekoliko tema koje će najaviti ne samo sukobe na Kosovu, već i ostale etničke konflikte na prostoru SFRJ.

Prva takva tema bi se mogla nazvati *svrstavanje i prebrojavanje na osnovu nacionalne pripadnosti*: analizira se brojčani odnos pripadnika različitih nacija na određenoj teritoriji, iz čega se izvode pitanja vezana za raseljavanje stanovništva i prinude koja do toga dovodi; postavlja se pitanje prava većinske etničke grupe (u republici ili u lokalnoj zajednici) u odnosu na manjinsku. Tako srpski komunisti tvrde da se nealbanci masovno iseljavaju sa Kosova, zbog diskriminacije, pritisaka, pretnji i nasilja; govori se o učestalim silovanjima srpskih žena i devojaka, uništavanju letine, uništavanju srpskih spomenika kulture i skrnavljenju grobalja.

S druge strane, albanski lideri Saveza Komunista Kosova tvrde da se iseljavanje dešava iz ekonomskih razloga, jer je pokrajina najsirošašniji deo SFRJ i regija sa najvećom stopom nezaposlenosti u zemlji.

Kao jedan od dokaza za to, navode se procenti etničkih albanaca na privremenom radu u inostranstvu.

Srpski komunisti ističu da je bitno promenjena nacionalna struktura stanovništva u korist Albanaca, (usled kombinacije visokog fertiliteta i sve nižeg mortaliteta), čemu je značajno doprinelo i iseljavaњe oko 100.000 pripadnika slovenskih etničkih grupa, između 1961. i 1981. godine. Po nekim autorima, početkom devedesetih, etnički Albanci na Kosovu su činili skoro 90% stanovništva.²²

Navodno nezadovoljni „ćutanjem države”, Srbi sa Kosova (motivisani od strane republike Srbije, uz njenu podršku i koordinaciju) organizuju kontra-proteste, a rukovodstvo Republike Srbije nastoji da problem Kosova predstavi javnosti kao problem cele Jugoslavije. Krajem aprila (24. aprila 1987. godine), predsednik Predsedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije Slobodan Milošević, zajedno sa pokrajinskim partijskim funkcionerom Azemom Vlasijem, posećuje Kosovo Polje, gde se sastaje sa tamošnjim Srbima koji su se žalili na „teror Albanaca”. Tom prilikom Milošević javno staje na stranu kosovskih Srba, izgovorivši rečenicu „**Niko ne sme da vas bije!**”, od koje mediji u Srbiji, objavljuvaju na naslovnim stranama i u udarnim vestima, a narednih dana – ponavljanjem – kreiraju **prvu opšteprihvaćenu parolu koja za većinu građana (Srbije) ima autentično značenje**. Mada sama rečenica nije bila izgovorena kao parola, niti je imala konkretan nacionalan predznak, delovanjem medija ona dobija simbolično značenje opravdanog protesta građana protiv (takve!) države. „Njegova uzgredna izjava demonstrantima (*Niko ne sme da vas bije*) postaje medijska atrakcija. Tadašnji zamenik direktora RTB, Dušan Mitević, koji je stajao iza ove orkestracije, prisećao se: *Emitovali smo Miloševićovo obećanje na TV bez prekida. To ga je i lansiralo.*”²³

Sledeći dramatičan događaj, dešava se u noći između 3. i 4. septembra 1987. godine, u kasarni „Branko Krsmanović“ u Paraćinu: vojnik JNA, albanske nacionalnosti, Azis Keljmendi, u momentu rastrojstva ubija na spavanju vojnike različitih nacionalnosti. U saopštenju koje je tim povodom izdao Savezni sekretarijat za narodnu odbranu,

---

22 Petrić, V., Pihler, R., (2002), *Dugi put u rat: Kosovo i medunarodna zajednica 1989–1999*, Samizdat B92, Beograd.

23 Grupa autora, urednik Bruno Vekarić, (2011), *Reči i nedela – Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991–1992*, Studija tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije, Centar za tranzicione odnose, Beograd, str.35

a preneli svi mediji, stoji: *Noćas, 3. septembra, u 03.05 časova vojnik Keljmendi Sadika Aziz, na službi u garnizonu u Paraćinu, za vreme vršenja dužnosti pomoćnika dežurnog jedinice, bez ikakvog povoda, ubio je na spavanju četiri vojnika i to: Simić Srđana iz Beograda, Džananović Hazima iz Kočića, SO Vitez, Dudaković Safeta iz sela Orahovo, SO Bosanska Gradiška, i Begić Gorana iz Zagreba, a ranio pet vojnika i to: Jazić Antu, Đekić Petra, Prešern Andreja, Kovačević Husu i Mehmedović Nedžida. U nastaloj situaciji povređen je i vojnik Adžović Nazif. Ranjenim vojnicima odmah je ukazana lekarska pomoć i njihovi životi su van opasnosti. Posle zločina vojnik Keljmendi izvršio je samoubistvo.*

U srpskim medijima počinje otvorena kampanja protiv Albanača (naslovi: „Nacionalistička zaslepljenost ubice Keljmendija”, „Keljmendi pucao u Jugoslaviju”, „Mučki pucanj u našu domovinu”, „Težak udarac naporima za sređivanje stanja na Kosovu” i slično, a čin vojnika Keljmendija se kvalificuje kao *zločin uperen protiv Jugoslavije*). U Srbiji biva kamenovan veliki broj pekara i poslastičarnica u vlasništvu Albanaca.

Ovaj incident imao je veliki uticaj na celokupnu javnost Srbije, ali i Jugoslavije. Pored toga, iskorišćen je za otvaranje unutarpartijskog konflikta u Srbiji. Na sednici Gradskog komiteta Saveza komunista Beograda, tadašnji lider beogradskih komunista, Dragiša Pavlović, kritikuje „nacionalističke pojave” i osuđuje politiku CK SK Srbije, koju kvalificuje kao nacionalističku. U srpskom partijskom i državnom rukovodstvu dolazi do rascpa, koji je jednim delom rezultat različitog odnosa prema rešavanju nacionalnog pitanja, a drugim – rezultat borbe za vlast unutar Srbije.

„Paraćinski slučaj” je postao obrazac za medijsku eksploraciju događaja okarakterisanog kao međuetnički, uprkos nedostatku dokaza da se stvarno radi etničkom konfliktu.

Na Osmoj sednici CK SK Srbije (23. i 24. septembra 1987. godine), Slobodan Milošević uklanja sa čelnih pozicija Dragišu Pavlovića i priprema teren za smenjivanje Ivana Stambolića, do čega će doći kroz tri meseca. Politika Republike Srbije prema Kosovu, Vojvodini, i drugim republikama se menja, odnosno – Srbija počinje da definiše svoje nacionalne ciljeve, koji podrazumevaju reorganizaciju odnosa u SFRJ i u samoj Srbiji. Otpočinje period organizovanih mitinga („mitinzi solidarnosti”), od kasnog proleća, do kraja jeseni 1988. godine, koji imaju za cilj obaranje „neposlušnih” garnitura vlasti. Mediji, u kojima su neposredno pre toga na rukovodeća mesta postavljene pri-

stalice i prijatelji Miloševića, svakodnevno izveštavaju o mitinzima i pripremaju javnost za događaje koji će uslediti.

Demonstracijama održanim 9. jula i 5. oktobra 1988. godine, smenjuje se pokrajinsko rukovodstvo u SAP Vojvodini („antibirokratska revolucija“, „jogurt revolucija“), uz pomoć demonstranata doveđenih sa Kosova („Srušićemo vladu u Novom Sadu“). Formalni razlog demonstracija je bio oličen u paroli „Kosovo se brani u Vojvodini“, odnosno „Oj, Srbijo iz tri dela, ponovo ćeš biti cela“, čime se upućuje na činjenicu da je cilj republičkih vlasti u Srbiji obezbeđivanje „3 glasa“ u federaciji, odnosno postavljanje na vlast rukovodstava koja će podržati politiku Slobodana Miloševića.

U ovom periodu mediji imaju ulogu kreiranja novog rečnika, kojim bivaju okarakterisani događaji i procesi: „antibirokratska revolucija“ ubrzo biva zamjenjena floskulom „događanje naroda“, čime neistomišljenici od „birokratizovanog rukovodstva“ postaju „neprijatelji naroda“, dok „mitinzi solidarnosti“, postaju „mitinzi istine“. Proces imenovanja postaje proces tumačenja.

Ilustrativan primer za ovu tvrdnju je rubrika „Odjeci i reagovanja“, koja je od jula 1988. godine, do marta 1991. godine, izlazila u najuticajnijem dnevnom listu – *Politika*. U njoj su objavljivani stavovi stvarnih i izmišljenih čitalaca (poznatih ili nepoznatih ličnosti), u vezi sa aktuelnim događajima. Napisi u ovoj rubrici omogućili su kreiranje poželjnog modela komunikacije, dopuštenog nivoa govora mržnje i – iznad svega – promociju poželjnih političkih stavova. O značaju ove rubrike govori i činjenica da je u okviru nje, ukupno, objavljeno 4.122 priloga (juli 1988 – mart 1991). **Kako se nije radilo o formi novinarskog teksta, već o navodnim pismima čitalaca, bilo je moguće potpuno nekritičko iznošenje stavova, korišćenje ličnog govora, generalizacija stvarnih i izmišljenih ličnih iskustava i mišljenja. Upravo ta lišenost profesionalne odgovornosti novinara omogućila je definisanje izrazito agresivnog, emotivnog i beskompromisnog rečnika, neprimerenog medijima masovnih komunikacija.**

U vreme „jogurt revolucije“ u rubrici „Odjeci i reagovanja“ iznose se različite optužbe na račun rukovodstva u Vojvodini, od kojih su neka ne samo neukusna, već i nelogična. Primera radi, detaljno se analizira „ko demonstrantima nije dao vodu“, po čijem naređenju, da li je osoba koja „nije dala vodu“ izdajnik i da li je poslastičar koji „nije dao vodu“ „Šiptar“ ili „Goranac“. Time se stvara lažna spirala informacije, jer se kreće od mogućeg detalja, on se naknadno „ispituje“ i pripisuje

realno postojećoj osobi, koja sa događajem nema veze; dodaju mu se značenja i informacije, dok ne postane **bezbroj puta ponavljano pitanje, koje se na kraju vraća u medij u formi činjenice**.

Ubrzo nakon „jogurt revolucije”, na gotovo identičan način, smanjena je vlast u Crnoj Gori (11. januar 1989).

Sledeći događaj koji je predstavljao čvorište daljeg, realnog, ali i medijskog raspleta je bio *štrajk rudara*.

Na Kosovu, 20. februara 1989. godine otpočinje štrajk rudara u rudniku Stari Trg, u okolini Prištine. Rudari zahtevaju obustavu najavljenih ustavnih i političkih promena, kao i (u republici najavljenu) smenu pokrajinskih rukovodioca. Direktan povod za štrajk je isključenje mladog albanskog funkcionera Azema Vlasija iz CK SKJ. Rudari danima odbijaju da izadu iz okna (990 metara pod zemljom), tražeći ispunjenje svojih zahteva: a) obustava najavljenih ustavnih promena i b) smena trojice albanskih funkcionera, pristalica Slobodana Miloševića – Rahmana Morine, Ali Šukrije i Husamedina Azemija i c) vraćanje isključenih funkcionera na prethodne položaje.

Ovaj događaj, koji je dobio ozbiljnu medijsku pažnju, imao je dalekosežne posledice, koje su se dale naslutiti iz medijskih prezentacija u svim tadašnjim jugoslovenskim republikama i pokrajinama. Štrajk rudara, pomognut izrazitom medijskom eksploatacijom, pokrenuo je sled događaja koji su, ako ne promenili, a onda svakako – ubrzali, događanja u zemlji: slovenački političar Milan Kučar 27. februara napušta sastanak u Beogradu i iste večeri na skupu u Cankarjevom domu u Ljubljani izjavljuje da se u Starom Trgu „brani avnojevska Jugoslavija”; nakon toga, slovenački komunisti daju podršku rudarima; istog dana Srbi sa mitinga u Kninu (Hrvatska) šalju poruku da je „vreme za rešenje srpskog pitanja u Jugoslaviji”; dan nakon izlaska rudara iz jame, Franjo Tuđman, ohrabren odjekom štrajka u svetu, u Društvu hrvatskih književnika u Zagrebu, predstavlja svoju partiju – Hrvatsku demokratsku zajednicu.

Kako je izjava Milana Kučana naišla na **opštu osudu medija u Srbiji**, grupa studenata beogradskog Univerziteta, već 27. februara uveče, kreće prema saveznom parlamentu. Koloni se priključuje veći broj građana. Sledеćeg dana, 28. februara, radnici dobijaju sloboden dan i oko 300.000 ljudi, po proceni TV Beograd, protestuje ispred Savezne skupštine u Beogradu (jedna od najčešćih parola je „Uhapsite Vlasija”). Predstavnici vlasti se smenjuju kao govornici, ali tek predsednik CK SK Srbije, Slobodan Milošević, uspeva da smiri radnike i

prekine okupljanje, obećanjem da će smenjeni funkcijer pokrajinske vlasti Kosova i Metohije, Azem Vlasi, „biti uhapšen”, što je i učinjeno 1. marta 1989. godine.

Nakon Vlasijevog hapšenja, Predsedništvo SFRJ uvodi na Kosovu vanredno stanje 3. marta 1989. godine: uveden je policijski čas, a posred Vlasija, uhapšeni su Burhan Kavaja i Aziz Abraši, pod optužbom da su organizovali štrajk rudara i demonstracije (prethodno je akcijom snaga srpske policije pobuna albanskih rudara ugušena). Ubrzo nakon toga, 28. marta 1989. godine, Skupština Srbije ukida dotadašnji stepen autonomije SAP Vojvodine i SAP Kosova, obezbeđujući jedinstvo oficijelne političke elite Srbije.

U momentu dok su u Skupštini Srbije svečano proglašavani Amandmani na Ustav SR Srbije, kojim je pokrajinama oduzeta mogućnost veta na ustavne promene u Srbiji, kao i deo dotadašnje zakonodavne, upravne i sudske funkcije, na Kosovu se održavaju masovne demonstracije u kojima gine više od 20 demonstranata. Na ulicama Prištine vide se tenkovi, što se u programu RTB-a emituje u vestima pre direktnog prenosa iz Skupštine.

Dva meseca nakon toga, 15. maja 1989. godine, odlukom Skupštine SR Srbije, Slobodan Milošević biva izabran za predsednika Predsedništva SR Srbije.

Od 1988. godine (yogurt revolucija), do 1991. godine, mediji u Vojvodini i na Kosovu bivaju u potpunosti stavljeni pod kontrolu republičkih vlasti. Sporovođenjem „diferencijacije”, iz medija se odstranjuju nestomišljenici i većina ne-Srba, korišćenjem kombinacije davanja otkaza i upućivanja na „prinudni odmor”. **Uplašeni za svoju egzistenciju, preostali novinari, urednici, snimatelji i ostali zaposleni u pokrajinskim glasilima, postaju najglasniji zastupnici novog političkog kursa.**

Govor mržnje u medijima dobija izuzetnu širinu, a kreativnost novinara dokazuje se atraktivnim naslovima, ostrašćenim formulacijama, parolama i floskulama, koje će ubrzano postati deo novog konfliktnog govora.

Na Vidovdan, 28. juna 1989. godine, na Gazimestanu je organizovana proslava šest stotina godina od Kosovske bitke, kojoj je, prema zvaničnim medijima, prisustvovalo oko dva miliona ljudi. U svom govoru, koji je bio emitovan u najgledanijem TV dnevniku (RTV BG) u 1989. godini, Slobodan Milošević je najavio mogućnost oružanih konflikata na prostorima SFRJ: „danas, opet smo u bitkama, i pred bitkama. One nisu oružane, mada ni takve još nisu isključene.”

Početkom jula 1989. godine u Kninskoj krajini je održana proslava šest stotina godina od Kosovske bitke, na kojoj su izneti zahtevi za ravnopravnost Srba u Hrvatskoj (pravo na sopstvenu kulturu, jezik i pismo). Posle ovog događaja, hrvatska vlast hapsi viđenje Srbe (Jovo Opačić).

Kraj blokovske podele i rušenje Berlinskog zida (od 9. novembra 1989. godine) simbolički su predstavljali početak demokratizacije zemalja Istočne Evrope, kao i početak nove spoljne politike SAD i Zapada prema bivšim komunističkim zemljama.

Ubrzo nakon toga, 17. novembra 1989. godine, dok se u Srbiji odvijala tragedija u Aleksinačkim rudnicima uglja, u kojoj je od eksplozije metana pогинуло 90 rudara, u Pragu je otpočinjala „Plišana revolucija”.

Samo mesec dana kasnije, 16. decembra 1989. godine, kreću protesti u Temišvaru, koji najavljuju Rumunsku revoluciju.

Revolucija u Rumuniji postaje simbol novog modela konflikta, koji se odvija u neodvojivoj simbiozi sa delovanjem medija. Kamere najvećih svetskih medija danonoćno su u direktnim prenosima i specijalnim emisijama vesti, pratile ulične okršaje, uz nemontirane scene nasilja. Svoju pobedu probunjenici su obznanili ulaskom u studio državne televizije, gde su pred kamerama pročitali proglaš i obznanili rušenje Čaušeskuovog režima. Hvatanje Čaušeskua i njegove supruge, ispitivanje, suđenje i ubistvo (prvog dana katoličkog Božića 1989. godine) takođe su emitovani u odloženom direktnom prenosu.

Uticaj ovog prvog direktnog prenosa revolucije i nemontiranih scena nasilja bio je veliki i značajan. **Prezentovan je novi model komunikacije putem medija, u kome medijski sadržaj deluje na publiku kao motivator za uključivanje (građana) u sukobe (sa državnim snagama), uz istovremeno slanje poruke sopstvenoj, ali i svetskoj, javnosti.** Uspostavljena je nova zakonitost u savremenim unutardržavnim konfliktima: pobedila je ona strana koja zauzme dominantnu/državnu televiziju, jer je to strana čija istina postaje opšta i priznata.

Iz današnje perspektive posmatrano, čini se da je Rumunska revolucija predstavljala prekretnicu u još jednom pogledu: pokazala je da rušenje komunizma može biti nasilno, krvavo i – uspešno.

3. Šta je sve potrebno da bi se rat desio?

Rat je nemoguć među ljudima koji imaju sklonosti prema istim vrednostima, pripadaju istim kulturnim krugovima, smeju se istim šalama, navijaju za istu reprezentaciju, vezani su za istu himnu, usmereni su na istu literaturu, muziku, filmove, kulturne događaje. Rat podrazumeva da kelner, inženjer, lekar, poslastičar, učitelj, računovođa, šuster i krovopokrivač, koji su vaspitavani da je ubistvo najveći zločin koga se svaki normalan čovek gnuša i užasava, uzmu pušku u ruke i krenu na front, spremni da ubiju. Socijalno uklapljen čovek nema potrebu da ubija. Ali svaki socijalno definisan čovek ima potrebu da zaštitи sebe, svoju porodicu, prijatelje i sve što smatra vrednim zaštite. Častan čovek, pored toga, ima snažan motiv da se bori protiv nepravde, zla i svega što je nehumano. Tu dolazimo do činjenice koja je neophodna za izbjeganje svakog rata, odnosno do neophodnog *causus belli*. **U savremenom svetu taj *causus belli* mora biti javno (većinski) prihvачen, kako bi se javno mnenje motivisalo za ulazak u rat.** Za one na čijoj teritoriji se rat vodi, dovoljan razlog za rat je „odbrana teritorije“, koja se smatra „integralnim delom zajednice“ koja na toj teritoriji živi. Svako ko sa oružjem dođe na tu teritoriju, bez obzira na to da li veruje da tu teritoriju „osvaja“ ili „oslobađa“, je neprijatelj koji „udara na temelje zajednice“. Stoga je u Sloveniji i Hrvatskoj u kojima se rat dešavao „na njihovoј teritoriji“ postojala snažna kohezivna sila koja je pripadnike većinske nacionalne zajednice držala na okupu u odbrani „matične teritorije“, koja se doživljavala kao nosilac nacionalnih vrednosti, mera i kao uslov opstanka zajednice.

Šta se, međutim, dešavalо na tlu današnje Srbije?

Dešavali su se svi oni neminovni procesi koji se (sa manjim ili dužim trajanjem) moraju desiti da bi u međusobno povezanoj zajednici, okupljenoj oko sličnih vrednosti, motivisanoj ka sličnim postignućima, u kojoj ljudi govore istim ili sličnim jezicima, imaju zajedničku istoriju, kulturu i ekonomiju, moglo doći do ratnih konfliktova. Mada savremenicima uvek izgleda da je ono što se njima događa specifično i osebujno, činjenica je da svaka bolest ima svoj tok, koji se (uz manje ili više varijacija) ponavlja kod svakog obolelog.

Ostavljujući po strani sve druge faktore i procese koji su omogućili oružane konflikte na prostoru bivše Jugoslavije, u ovom odeljku ćemo se usmeriti na delovanje medija.

4. Šta o izbijanju oružanih društvenih konflikata i medijskom uticaju na taj proces kaže savremena teorija?

Proces koji predstavlja uvod u svaki konflikt, koji se istraživanjima može jasno detektovati i pratiti je **uspostavljanje socijalne distance**, što je jedan od razloga da se u modernim društvima velika pažnja posvećuje praćenju i permanentnom istraživanju stepena socijalne distance koja postoji između pojedinih društvenih grupa, odnosno unutar neke grupe. Uspostavljanje socijalne distance je, po pravilu, znak da je otpočela latentna faza potencijalnog društvenog konflikta.

Uspostavljanje socijalne distance je dugotrajan proces, s tim da se, nakon uspostavljanja, situacija postojanja socijalne distance, od strane svih učesnika percipira kao **podrazumevajuća i nepremostivu**.²⁴ Na prostoru bivše SFRJ tokom perioda latentne faze konflikta dolazi do (od republičkih elita planiranog) zanemarivanja principa internacionalizma („bratstva i jedinstva“), kao suštinske kohezivne sile koja povezuje radničku klasu. Umesto ovog i drugih principa koji su karatkerisali oficijelnu vladavinu radničke klase, uspostavlja se vrednosna dominacija nacije i preferencija koje se na tome zasnivaju. Ubrzano se stvara nova identitetska, vrednosna, kulturološka i politička matrica, sa nacijom kao bazičnim faktorom diferencijacije. Na osnovu tog procesa oblikuje se medijska slika željene socijalne distance, koja ubrzo postaje stvarnost, uz pomoć prizivanja „nepravdi iz prošlosti“, odnosno elemenata zajedničke istorije koji su omogućavali „eksprešno“ stvaranje socijalne distance prema pripadnicima „drugih“ nacija. Identični procesi dešavaju se u svim bivšim jugoslovenskim republikama.

Analize delovanja medija na prostoru tadašnje SFRJ u latentnoj fazi konflikta²⁵ pokazuju da su mediji bitno uticali na prihvatanje socijalne distance (prema drugim nacijama/republikama) kao podrazumevajućeg modela društvenog mišljenja i ponašanja i to: izborom tema, preferencijom stavova, leksikom i iznošenjem stereotipa koji se zasnivaju na socijalnoj distanci, čime su bitno doprieli uspostavljanju novog sistema vrednosti i dominantnog modela

---

24 Sartr, (J). P., (1983), *Les comment de la drole de querre*, Gallimard, Paris; Brzezinski, Z., (1993), *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the Twentyfirst Century*, Macmillan, New York.

25 Kostić, B., (2007), „Menadžment medija u društvenim konfliktima i krizama“, *Savetovanje „Ka dobu znanja“*, Zbornik radova, Sremski Karlovci, str 38–48

mišljenja. Ovaj proces odvijao se postepeno i neprekidno, pre i tokom cele latentne faze konflikta,²⁶ koja je trajala od 1988. godine (uslovno od 1974. godine) do izbijanja oružanih sukoba.

Teorija konflikata kaže da se na početku uvodne (latentne) faze konflikta uspostavljaju društve grupe između kojih postoji tenzija, koja se postepeno manifestuje kao postojanje suprotstavljenih interesa. Između njih se stvara socijalna distanca, jer kulturna i politička elita konstruišu pitanja u vezi sa *istorijskom ulogom, krivicom, ili grehom „druge strane“* u odnosu na sopstvenu naciju, grupu, klasu, ili religijsku zajednicu. Mediji ova pitanja tretiraju kao provokaciju (ekskurs) i po pravilu im daju značajnu pažnju, jer predstavljaju iskorak u odnosu na uobičajeni javni govor. Drugim rečima, ovakva neuobičajena/nesvakidašnja tematika i retorika imaju visok stepen medijske atraktivnosti, što mediji koriste u cilju povećanje pažnje i vezivanja auditorijuma.

U drugoj etapi latentne faze konflikta obe grupe imaju jasnu svest o suprotstavljenim interesima; prvo sa jedne a zatim i sa druge strane, sazревa svest o preprekama koje *bi mogli* da predstavljaju interesi, pozicija ili vrednosti „druge strane“ (projekcija prepeka); nabrajaju se i preispituju se istorijske „greške“ i „nepravde“ druge strane; kreiraju se konstrukti koji obuhvataju „istorijske krugove nepravdi“, koji pokazuju sopstvenom javnom mnenju da je odnos druge strane „oduvек“ bio neprijateljski/eksploatatorski/nefer; selektuju se i modifikuju istorijske činjenice u cilju dokazivanja ovakvih stavova. Stigmatizacija druge strane je još uvek sporadična. U ovoj etapi mediji ulaze u dugoročne projekte (tzv. „sporovozne“), kao što su feltoni, serije naručenih istorijskih i kvaziistorijskih analiza, tumačenja istorije i sadašnjosti od strane „eksperata“ koji se smenjuju u specijalnim emisijama i sl. Cilj ovakvih medijskih proizvoda je razrada i podupiranje medijski atraktivnih tema, koje su samo pominjane u prvoj etapi latentnog konflikta. Posebnu karakteristiku medijske manipulacije čini povećanje frekvencije intervjuisanja javnih ličnosti koji podupiru ideje na kojima se bazira društveni konflikt. Procesom oneobičavanja, koji pojačava pažnju javnosti, javne ličnosti koje se bave muzikom, filmom, sportom bivaju ponukane da se uključe u aktuelne političke teme, pri čemu se njihovom (privatnom) mišljenju, iznetom putem medija daje snaga „autoriteta“.

---

26 Kostić, B., (1994), „Zločin magične kutije“, *Horizonti*, broj 2, Novi Sad.

Treća etapa latentne faze, po pravilu se odvija kroz jasnu interesnu polarizaciju i eskaliranju projekcije prepreka koje jedna strana postavlja drugoj; otpočinje realno ispoljavanje prepreka, što je, komunikacioni posmatrano – slanje poruka o nepomirljivosti sukoba; elite budućih subjekata konflikta pripremaju i motivišu sopstveno javno mnjenje, kako bi obezbedile učešće „svoje“ grupe/nacije/asocijacije za projekтовani konflikt; konfliktna leksika i stigmatizacija duge stane ulaze u javni govor; sopstveno javno mnjenje se podseća na „svetlu prošlost“, na primere samozrvovanja u sopstvenoj naciji, ratnih herojskava i „borbe za dostojanstvo sopstvene nacije“. Mediji u ovoj etapi inaugurišu stigmatizaciju druge strane definišući poželjnu leksiku.²⁷ Na taj način se, uspostavljanjem jasnih i jednostavnih leksičkih izraza pojednostavljuje odnos prema drugoj strani, pojednostavljaju se razlozi konflikta, a svaka kritika konfliktnе politike biva jednostavno odbačena stigmatizacijom neistomišljenika kao neprijatelja. U ovoj etapi mediji imaju redovne „specijale“, menja se uobičajena šema radio i TV programa i raspored strana u novinama; počinju da izlaze novi specijalizovani časopisi koji se bave „razradom“ teme koja je predmet konflikta.²⁸ Pred kraj treće etape, protivnička strana se više i ne naziva uobičajenim imenima, već usvojenim stigmatizacijama. Takođe, protivnička strana počinje da se poistovećuje sa zlom, odnosno sa neljudima, što dovodi do potpunog „cementiranja“ svih stigmatizacija u medijskom jeziku.

U četvrtoj etapi latentne faze konflikta obe strane se organizaciono, resursno, kadrovski i javnomnenjski pripremaju za ulazak u manifestnu fazu sukoba; „zaokružuju“ se interesne pozicije obeju strana; leksika konflikta i stigmatizacija „druge strane“ je potpuno uobličena i iz javnog govora potpuno prelazi u govor medija, a zatim i u privatni govor; govor mržnje postaje svakodnevno obeležje komunikacije; drugoj strani se postepeno negiraju sve pozitivne ljudske karakteristike; plasira se ideja „ili oni, ili mi“; potpuno se ogoljuje ideja da je druga strana oličenje zla, od koje se samo zlo može očekivati; pitanje suprotstavljanja drugoj strani postaje pitanje patriotizma, etike, dostojanstva i samopoštovanja nacije i njenih pripadnika; protivnici ovakve ideologije bivaju proglašeni za izdajnike i eliminisani iz jav-

---

27 Lalić L, (1997), *Slike i reči mržnje: Godina druga*, fondacija Pravo na sliku i reč, B92–ARHITEL; Kuršpahić K., (2003), *Zločin u 19.30. Balkanski mediji u ratu i miru*, Dangraf, Beograd.

28 Tompson, M., (2000), *Kovanje rata – mediji u BiH, Srbiji i Hrvatskoj*, Medija centar, Beograd.

nog govora.²⁹ Kraj ove etape letentnog konflikta i najava manifestne faze nastupa u momentu kada postane normalno/uobičajeno da se u medijima druga strana počne podrazumevati kao nepripadajuća ljudskom rodu, odnosno kao negacija ljudskog („neljudi”, „nečovek do nečoveka”, „zveri”, „ničega ljudskog u njima nema” i sl.)

Manifestacije poslednje faze latentnih konfliktata zavise od institucionalnih mogućnosti za realizaciju konflikta. **Ukoliko postoje sistemske mogućnosti, konflicti se odvijaju u kontrolisanim uslovima legitimne institucionalne borbe.** U takvim uslovima, čak i u poslednjoj etapi latentnog konflikta, postoji realna mogućnost da se konflikt ne pretvori u manifestan. Ukoliko, pak, nema institucionalnih mogućnosti za ispoljavanje konflikta, on neminovno postaje manifestan. Uloga medija u poslednjoj etapi latentnog konflikta može biti odlučujuća, jer medijska prezentacija mogućeg kompromisa, kreiranje medijski atraktivnih prikaza harmonizujućih faktora, davanje prostora naporima za uspostavljanje dijaloga i razumevanja, eliminisanje stigmatizacije druge strane, i slično, mogu bitno da utiču na usporavanje hoda ka manifestnoj fazi konflikta, čime se omogućava jačanje nekonfliktne komunikacije i nalaženje kompromisa. U praksi, međutim, to podrazumeva verovatne konflikte sa dominantnim javnim mnjenjem u sopstvenom okruženju, kao i konfrontiranje sa vlašću u sopstvenoj zemlji, u momentu kada je javno mnjenje već pripremljeno za konflikt kao „jedinu moguću alternativu”. **Stoga se u ovoj fazi mediji veoma retko usuđuju da uđu u osporavanje dominantnog javnog mnenja, koje je godinama uspostavljano, upravo zahvaljujući medijima.** Na taj način mediji se nalaze „u zamci” čijem keiranju su i sami značajno doprineli, kao i političke elite, koje više nemaju mogućnost da reteriraju u odnosu na prethodno iznete stavove, mitove, projektovane prepreke i naglašavane ciljeve. Generalno, u poslednjoj etapi latentne faze konflikta, akteri čije delovanje bitno utiče na izbijanje manifestne faze konflikta imaju bitno suženo polje delovanja, jer je većina kompromisnih i harmonizujućih faktora imobilisana prethodnim procesom pripreme javnog mnenja za rat, tako da svako odustajanje od tih ideja može biti smatrano izdajom. Komunikološki posmatrano, rat postaje izvestan, pre nego što dođe do stvarnog oružanog konflikta, zahvaljujući činjenici da su učitkani svi glasovi koji bi govorili protiv njega, a drastično

29 Grupa autora, (2005), *Mediji i rat*, Zbornik, Argument, Beograd.

pojačani oni koji ga zagovaraju. Tonovi normalni za ljudsko uho i ideje normalne za razumno ljudsko biće više se ne čuju: mir nema ko da realizuje, a od rata se niko ne usuđuje da odustane³⁰.

U latentnoj fazi konflikta mediji podjednako deluju na „svoj“ nacionalni auditorijum, ali i na nacionalni auditorijum protivničke strane, jer se mediji dve strane u konfliktu međusobno citiraju, dajući time dodatnu argumentaciju svojim argumentima za rat. Takođe, u ovoj fazi mediji deluju i na šire javno mnjenje, čiji mediji argumente zainteresovanih i direktno angažovanih medija u sukobu, koriste za svoje analize situacije i uzroke rata.

Mediji latentnoj fazi društvenih konflikata obavljaju tri osnovne funkcije, koje suksesivno postaju dominantne medijske teme: a) **stvaraju atmosferu u kojoj je rat moguć**, b) **objašnjavaju uzroke koji rat čine neminovnim** i c) **markiraju protivničku stranu kao odgovornu za rat**.

Zahvaljujući propagandnoj leksici medija, stigmatizaciji i demonizaciji protivnika, javno mnjenje se postepeno navikava na to da „neprijatelj postoji“, da je „neprijatelj naša suprotnost i negacija!“, da „želi da nam otme/onemogući ono što nam po prirodi stvari pripada“, da „neprijatelj želi da nam nametne“ nešto što je za nas po prirodi stvari nemoguće ili ponižavajuće. U tom kontekstu, postupci neprijatelja su „nehuman“, „nedemokratski“, „zločinački“ i „ponižavajući za nas i naš narod“, tako da je „jedini način rešavanja konflikta sa takvim neprijateljem – rat!“.

Time, počev od prvih etapa latentne faze, mediji bitno utiču na: uspostavljanje, širenje i produbljivanje socijalne distance, nastanak i razvoj svesti o suprotstavljenosti interesa, definisanje, projekciju i predimenzioniranje prepreka, definisanje ciljeva sukoba, definisanje i manifestaciju leksičke konflikta i stigmatizacije „druge strane“, usmeravanje javnosti ka prihvatanju stava o nepomirljivosti sukoba, pripremu javnog mnenja za predstojeći sukob – prihvatanje stava o neminovnosti sukoba, markiranje i odstranjivanje javnih ličnosti i grupa koje se protive sukobu.

Mediji time postaju direktni učesnici latentne faze konflikta!

Istovremeno, mediji time postaju i direktno odgovorni za eskalaciju latentnog konflikta i njegovo pretvaranje u manifestni konflikt!

---

³⁰ Milašinović, (M), R., Milašinović, (M), S., (2004), *Uvod u teorije konflikata*, Fakultet civilne odbrane, Beograd.

Menadžment medija ulazi u ovu zamku postepeno, guran procesom tržišnog pozicioniranja koliko i nastojanjem da se ne ide protiv „nacionalnih interesa“ definisanih od strane zvaničnih državnih organa, jer se u svim, pa i najdemokratskijim zemljama, političke elite veoma lako odlučuju na stigmatizaciju disonantnih medija kao nepatriotskih, što vodi u pad tržišne pozicije, odnosno predstavlja veoma rizičan model menadžmenta medija.

Zanimljivo je da na početku latentne faze konflikta postoje i jasno definisani mediji koji se zalažu za demokratska rešenja, koegzistenciju, istraživanje različitih mogućnosti prevazilaženja konflikta i sl. Tokom relativno kratkog perioda ova grupa medija ili dolazi do medijski atraktivnih podataka, argumenata, dokaza... koji obesmišljavaju eskalaciju konflikta (činilo se da se upravo to dešava u nekoliko značajnih medija u Velikoj Britaniji u vreme javnomnenjske pripreme iračkog rata), ili se povlače, bilo pod pritiskom tržišta (usled nedostatka podrške javnosti), bilo pod direktnim uticajem centara moći.

Za razliku do klasičnog shvatanja medija, savremena praksa je pokazala da medije ne možemo posmatrati samo kao tansmitere (uticajnih) ideja, procesa i akcija koje vode ka raspirivanju ili smirivanju konfliktne atmosfere bilo bi pogrešno. Moderni mediji predstavljaju i veoma aktivan, relativno samostalan faktor kreiranja konfliktne atmosfere i konfliktog okruženja, koji tokom cele latentne faze konflikta ima mogućnost izbora.³¹ Mogućnost izbora dominantnog usmerenja poruke koju medij šalje javnom mnenju skopčana je sa relativnim rizikom po opstanak medija (autoritarna društva), odnosno po smanjenje veličine auditorijuma (demokratska društva), s tim što je opasnost od gubitka auditorijuma faktor sa ograničenim delovanjem, jer se medijskim sredstvima, nezavisno od dominantnog raspoloženja u zajednici, može bitno uticati ne samo na reciklažu publike, već i na njeno uvećanje.

5. Šta teorija i iskustva drugih kažu o sadašnjem momentu u kome se nalaze Vojvodina i Srbija, kao njen širi okvir

Teorije konflikata obično iz latentnih konflikata izdvajaju takozvane „zamrznute konflikte“, mada praksa demantuje takvo izdvajanje, jer svaki „zamrznuti konflikt“ predstavlja samo neku od faza latentnog konflikta u produženom trajanju. Drugim rečima „zamrzavanje“, „pacifi-

---

31 Bel, F., (1997), *Moć medija*, Klio, Beograd.

fizacija” i „razrešavanje“ konflikata su tri različite stvari. Zamrzavanje konflikta je dovođenje konflikta u stanje hibernacije iz koje ga mogu probuditi toliko različiti, često i potpuno neočekivani/neprepoznati faktori da se takav konflikt ne može smatrati ni rešenim, ni pacifizovanim, već samo – prisilno „primirenim“. Pacifikacija konflikata, pak, podrazumeva opstanak konflikta, uz eliminisanje nasilja kao sredstva njegovog ispoljavanja i pokušaja rešavanja. Razrešenje konflikta u formalnom smislu znači dolaženje do stabilnog rešenja koje oficijelno prihvataju sve strane u konfliktu. To implicira da do formalnog rešenja društvenog konflikta može doći i prisilnim nametanjem rešenja jednoj ili obema stranama u konfliktu, kao i nesposobnošću/nespremnošću jedne ili obe strane da se dalje zalažu za svoje interesе koji su doveli do konflikta. Rešenje konflikta može biti rezultat dogovora, ili rezultat pobede jedne i poraza druge strane, kao i nametanje rešenja od strane treće, moćnije strane. Ukoliko je konflikt rešen dogовором, postkonfliktno stanje je stabilno i velika je verovatnoćа да ће бити trajно. Ukoliko же, pak, konflikt окончан замрзавањем, prisilном pacifikацијом или наметањем решења једној или обема странама, ситуација се не може smatrati stabilnom, niti takva rešenja можемо smatrati trajним prevazilaženjem konflikta.

Srbija s kraja dvadesetog i početkom dvadesetprvog veka se može smatrati primerom zemlje u kojoj tinjaju različiti latentni konflikti, od kojih ni jedan nije razrešen. Jedan od razloga za то je i činjenica da konflikti nisu rešeni dogовором strana u konfliktu, već nametanjem rešanja od strane међunarodне zajednice (proces takvог nametanja rešenja u konfliktu Srbije i Kosova још увек траје).

6. Zaključak: Srbija – земља заробљена у фази latentnog konflikta

Istorijski posmatrano, ni jedan od tih замрзнутих или latentnih konflikata nije specifikum по коме се Србија bitno razlikuje od осталих земаља бившег „комунизма/сочијализма“. Што, опет, не значи да разлике не постоје. Напротив. Разлике се, међутим, не ogledaju u vrsti i suštini procesa koji nagrizaju Србију, već u činjenici da су се u jednoj земљи стекли brojni, међусобно isprepleteni процеси, чије sinergijsko delovanje dovodi do događanja i процеса који су slojeviti, nedovoljno istražени, relativno teško uporedivi sa drugim земљама и – nepredvidljivi. Pored тога, паралелно са догађајима у Србији s почетка dvadesetprvog veka, u Европи, али и u „ostatku sveta“ se dešавају потреси, кризе и друга previranja која утичи и могу bitno uticati na događaje u Србији. Taj uticaj se

može kretati od podrške stranih „faktora“ pojedinim političkim, ekonomskim ili društvenim subjektima i/ili procesima u Srbiji, do direktnih ucena ili uslovljavanja kojima se zatvaraju neka od ishodišta targetirana iznutra. Između ove dve krajnosti se nalaze različiti modaliteti uticaja, među kojima je i scenario „kolateralne štete“ malih zemalja u pregrupisavanju i reorganizaciji međunarodnih snaga i odnosa.

Srbija se, kao i Hrvatska, Bosna i Hercegovina, ali i Moldavija, Jermenija i neke druge zemlje, još uvek nalazi pod uticajem ratova u kojima je učestvovala u procesu pokušaja (nasilnog) očuvanja federalne države, odnosno (nasilnog) stvaranja novih samostalnih država. Kako su ovi ratovi vođeni na teritoriji države koja je zaraćenim stranama bila zajednička, imala zajedničku himnu, vojsku, društveno-politički sistem, organe vlasti i druge državne prerogative, konflikt je okarakterisan kao građanski rat, što podrazumeva da je neminovno bio ostrašćen i surov. Ključni elementi te surovosti proizilaze iz nekoliko činjenica. Prva od njih je činjenica da je rat totalni konflikt koji zahvata sve strukture društva i direktno se odražava na sve društvene procese u zaraćenim zemljama/zajednicama, čime se konflikt multiplikuje, a njegovo razrešenje usložnjava. Druga bitna činjenica proizilazi iz karakteristika države koja se tokom tih ratova raspada, odnosno iz međusobnog (bliskog) odnosa zaraćenih strana tokom života generacija koje su u tim ratovima učestvovalе.

Ono što danas čini konflikte na prostoru Srbije nezavršenim, je nekoliko grupa činjenica/faktora:

- Višepartijski sistem je u Srbiji građen paralelno sa izbijanjem ratnih konflikata na teritoriji SFRJ, čime je trajno obeležena politička scena Srbije. Karakteristike konfliktnog javnog govoru i manipulativnih sredstava komunikacije sa sopstvenom javnošću, koji su uobičajeni i u latentnoj i u manifestnoj fazi društvenih konflikata, postali su uobičajeni i za političku i uopšte javnu scenu u Srbiji. Iako su ratni konflikti završeni, uspostavljena praksa konfliktne javne komunikacije je ostala. Zato ni danas na političkoj sceni u Srbiji ne postoje *neistomišljenici*, već se svi oni svrstavaju u *neprijatelje*, javni govor je isključiv, sklon stereotipima i stigmatizaciji, a učinak političkog delovanja se meri marketinškim parolama, a ne stvarnim rezultatima u privredi i društvu. Takođe, politička kultura sadrži bitne elemente konfliktne komunikacije, uz podrazumevanje izostanka dogovora i preuzimanja odgovornosti.

- Zbog velikog uticaja politike na sve ostale oblasti ima smisla govoriti o partijskoj državi, čije odluke su usmerene na zaštitu imaginarnog nacionalnog interesa o kome se građani nisu nikada formalno izjašnjivali. U takvim okolnostima, mediji su pod direktnim uticajem politike, što dovodi do jake autocenzure kao uslova opstanka medija.
- Umesto argumentovane političke borbe, političke stranke su u stanju stalnog „rata sviju protiv svih“, pri čemu programski ciljevi političkih stranaka nisu bitni za opredeljivanje birača, jer je osnovna okosnica između „naših“ i „njihovih“. Ovakva praksa dovodi do ukidanja političke borbe kao ideološke i uspostavlja je kao borbu za vlast, koja nema ideološki predznak, što rezultira biračkim stavom da su „sve političke partije iste“. U takvim okolnostima, neminovni su konflikti i između stranaka i između njihovih pristalica, jer se i jedni i drugi bore za bolje društvene pozicije, a ne za realizaciju programskih politika stranke.
- Zbog približavanja Evropskoj uniji, antifašizam postaje popularan i poželjan kao istorijski kontekst i za političke subjekte koji kao svoje prethodnike priznaju snage koje su direktno saradivale sa nacističkim okupacionim snagama u Srbiji. Upravo stoga, vladajuća elita preuzima sistemske akcije na planu revizije istorije, kako bi sebi naknadno pribavila antifašistički predznak. Ovakvo revidiranje istorije narušava integritet stvarnih antifašističkih snaga, što takođe dovodi do uspostavljanja tenzija u društvu. Takođe, dalje jačanje autoritarnih karakteristika političkog sistema i političkih praksi, osnaživanje vanstancialne vlasti na račun institucionalne, kao i uspostavljanje dominacije moćnih pojedinaca (pojedinca?) predstavljaju svojevrsnu naknadnu fašizaciju društva. Pri tome se ne sme zaboraviti da se radi o društvu koje već ima slična istorijska iskušta autoritarnih vođa, ali i društvu koje, uprkos sklonosti ka zaboravu, ima i (surove) arhetipske mehanizme odgovora na diktaturu.
- Srbija je višenacionalna i višekonfesionalna zajednica, koja nema razvijene mehanizme za uspostavljanje razumevanja između većinskih i manjinskih zajednica. Kako su ratovi koji su vođeni devedesetih imali nacionalni predznak, ovakva praksa neuspostavljanja valjanih mehanizama za smanjenje nacionalizma i jačanje etičkih vrednosti, stvara dodatne tenzije u

društvu. Vojvodina tradicionalno ima uspostavljene takve mehanizme, te je verovatno da će centralizacija Srbije postepeno dovesti do gušenja takvih mehanizama u Vojvodini, što će neminovno morati da dovede do potencijalno konfliktnih situacija na relaciji Vojvodina – ostatak Srbije.

- Proces dekompozicije SFRJ, koji je doveo do oružanih konfliktata – nije završen. Formalno-pravno posmatrano, Amandmanima VII–XIX, donetim 26. decembra 1968. godine, **pokrajine su dobile pravo da donose sopstvene ustavne zakone, kao i status konstitutivnog elementa federacije**, iako nisu imale isti karakter federalnih jedinica kao republike. Amandmanima je, takođe, utvrđeno da pokrajine imaju Vrhovni sud i druge pravosudne organe, garantovan je teritorijalni integritet pokrajina čije su se granice mogle menjati samo uz saglasnost njihovih skupština; umesto nacionalne manjine uveden je pojam „narodnost“ i zagarantovana je njihova ravнопravnost sa narodima Jugoslavije... Ove odredbe su uzete kao polazne za Ustav iz 1974. godine. Iz toga proizilazi da je danas, 23 godine nakon raspada SFRJ, **Vojvodina jedini entitet SFRJ, čiji ustavno-pravni položaj nikada nije formalno rešen**. Ovaj stav ne znači da se bilo koji politički subejkat u Vojvodini zalaže, ili će se zalagati, za konačnu dekompoziciju SFRJ, odnosno za otcepljenje Vojvodine iz Srbije. Ali znači da se ustavom garantovan položaj Vojvodine mora rešiti, jer će u protivnom – postati izvor društvenih tenzija koje mogu prerasti u društveni konflikt.
- Tokom ratova devedesetih godina dvadesetog veka u Vojvodini je doseljen najveći procenat izbeglica iz ratom zahvaćenih područja. Kako su ovi ljudi dolazili u velikim grupama i tako se naseljavali u Vojvodini, ostali su međusobno povezani i teritorijalno grupisani. Najveći procenat izbeglica su ljudi sa veoma izraženim stavom o svom nacionalnom identitetu, koji smatraju realizovanim tek ako se manifestuje kao insistiranje na nacionalnim obeležjima (ćirilično pismo, pravoslavna religija, gusle kao nacionalni instrument, Kosovo kao istorijski identifikacioni marker i sl), što po pravilu znači nepoštovanje recipročnih prava ostalih nacija koje žive na području Vojvodine. Dugoročno, ova činjenica može postati izvor ozbiljnih nerazumevanja i potencijalnog konflikta.

– Aktuelna vlast u Republici nesklona je da Vojvodini prizna i u praksi realizuje čak ni njena Ustavom iz 2006. godine zagaran-tovana prava. Privreda Vojvodine zbog toga trpi, što je Vojvodi-nu dovelo na ivicu svrstavanja u nerazvijene regjone. Takvi po-tezi republičkih vlasti ukazuju na eksploraciju Vojvodine kao „osvojene teritorije”, što svakako može ojačati snage koje se zalažu za poštovanje njenih istorijskih prava, koja su vrlo real-na, pre svega zato što Vojvodina nije nastala na teritoriji dana-šnje Srbije, već je u nju ušla višekratnim opredeljivanjem svojih predstavnika, zaključno sa onim na kraju II svetskog rata.

Umesto zaključka, u ovom tekstu su na kraju nabrojani su samo oni faktori koji su neupitni i stoga lako razumljivi. Već i samo njihovo nabranjanje ukazuje na opasnost od produbljivanja latentnih konflika-ta na tlu Srbije, a posebno u Vojvodini. Kao što je u nekoliko navrata u tekstu rečeno: svaki društveni konflikt je kontrolabilan, što znači da ga je moguće preprediti, ili skrenuti ka razrešenju, pre njegovog ulaska u manifestnu fazu. Faktori usmeravanja konflikata (više puta nabrojani u tekstu) su oni koji imaju moć da to urade.

Na građanima je da ih na to primoraju. Ili da dozvole da konflikti i u budućnosti ostanu submina Balkana.

Literatura:

1. Alvin Dej, L. (2004), *Etika u medijima, primeri i kontroverze*, Beograd, Me-dija centar.
2. Bel, F., (1997), *Moć medija*, Klio, Beograd.
3. Biernatzki, W., (2002), *Terrorism and Mass Media*, Communication Re-search Trends, Center for the Study of Communication and Culture, Santa Clara, California.
4. Bodrijar, Ž., (2007), *Duh terorizma*, Arhipelag, Beograd.
5. De La Boétie, E., (1942; original nastao 1549., štampan 1576), *Anti-Dic-tator*, New York: Columbia University Press, str. 8–9
6. Grupa autora, (2005), *Mediji i rat*, Zbornik, Argument, Beograd.
7. Grupa autora, urednik Bruno Vekarić, (2011), *Reči i nedela – Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991–1992*, Studija tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije, Centar za tranzicione odnose, Beograd.

8. Holbrooke, R., (1999) , *To End A War*, New York: Modern Library, citirano prema: Radović, B., *Jugoslovenski ratovi 1991–1999 i neke od njihovih društvenih posledica (I deo – Rat i gubici)*, str.26, izvor: <http://www.ian.org.rs/publikacije/tortura/srpski/01.pdf>.
9. Kostić, B., (1994), „Zločin magične kutije”, *Horizonti*, broj 2, Novi Sad.
10. Kostić, B., (2007), „Menadžment medija u društvenim konfliktima i krizama”, *Savetovanje „Ka dobu znanja”*, *Zbornik radova*, Sremski Karlovci, str 38–48
11. Kostić, B., (2008), „Media management in latent phase of social conflicts”, *XIV International Scientific Conference on Industrial Systems*, Novi Sad, October, 2008. pp. 735–740
12. Kostić, B., (2011). „New Ethical Challenges in the Study and Practice of Public Relations at the Beginning of the Twenty-First Century.” *3. Annual International Conference on Education and New Learning Technologies EDULEarn11*, Barselona: IATED, 4–6 Jul, 2011, pp. 4181–4185
13. Kuršpahić K., (2003), *Zločin u 19.30, Balkanski mediji u ratu i miru*, Dangraf, Beograd.
14. Lalić L, (1997), *Slike i reči mržnje: Godina druga*, fondacija Pravo na sliku i reč, B92-ARHITEL;
15. Milašinović, (M), R., Milašinović, (M), S., (2004), *Uvod u teorije konflikt-a*, Fakultet civilne odbrane, Beograd.
16. Nikšić, S., (1991), „Rat u zalivu: novinari i cenzura”, *Novinarstvo*, broj 1, Beograd, Jugoslovenski institut za novinarstvo str. 39
17. Oficijelna publikacija Saveznog zavoda za statistiku (1993), *Popis stanovništva i domaćinstava SR Jugoslavije 1991. god.* Detaljna klasifikacija stanovništva po nacionalnosti. Knj. 3., SZS, Beograd.
18. Petrič, V., Pihler, R., (2002), *Dugi put u rat: Kosovo i medunarodna zajednica 1989–1999* , Samizdat B92, Beograd.
19. Prat, Cornelius B., (1994), *Hill&Knowlton's Two Ethical Dilemmas*, *Public Relations Review* 20, str. 271–287;
20. Puhovski, Ž., (2000), „Rat – nastavak moralnosti drugim sredstvima”, *Referat na filozofskom simpoziju pod naslovom Rat – otac svih stvari* u Lechu (Austrija) u sprembru 2000, objavljen u Fabrici knjiga B92, <http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/62/239.pdf>
21. Roschwalb, S., (1994), The), *Hill&Knowlton Cases: A Brief on the Controversy*, *Public Relations Review* 20.
22. Radović, B., *Kratak numerički osvrt na problem izbeglištva tokom jugoslovenskih ratova (1991–1995)*, izvor: <http://www.ian.org.rs/publikacije/posle-ratnezajednice/knjiga/05Kratak%20osvrt.pdf>
23. Ranđelović, S., & Đurić-Atanasievski, K, (2009), *Odnos vojske s medijima u oružanim sukobima*, Vojno delo, 61(2).

24. Sartr, (J). P., (1983), *Les comment de la droite de querre*, Gallimard, Paris;
- Brzezinski, Z., (1993), *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the Twentyfirst Century*, Macmillan, New York.
25. Tompson, M., (2000), *Kovanje rata – mediji u BiH, Srbiji i Hrvatskoj*, Međija centar, Beograd.
26. Vels, L., (2006), *Fotografija*, Beograd, Klio.
27. Volter, F., (2005), *Rasprava o toleranciji*, Utopija, Beograd.

Dragana Beleslijin

Laslo Blašković i Laslo Vegel: tačka gledišta vojvođanskog pisca

*Možda je to prilika da primetimo kako nas tačka u kojoj smo se
rodili razdvaja od pogleda prihvaćenih negde drugde.*

Česlav Miloš

Vojvođanska književnost?

Moj odgovor: to je u isti mah književnost autora poreklom iz Vojvodine, književnost autora iz drugih krajeva koji su stvarali u Vojvodini, ali prevashodno književnost autora koji pišu o Vojvodini, tj. čije pesme, pripovetke i romani u većoj ili u manjoj meri tematizuju vojvođanske, ravničarske, katkad baš „paorske“ motive, a jezik čuva elemente arhaičnosti i dijalektološke posebnosti; potom, izdanja objavljena na području Vojvodine (knjige, periodika i drugi spisi), te rukopisi i druga građa pohranjena u arhivima i rukopisnim fondovima pokrajine. U knjizi *Vojvođanska avangarda* Radovan Vučković u Vojvodini vidi postojanje „geopoetičkog kompleksa raznorodnih pojava i likova o kojoj se, počev od prvih avantgardnih stremljenja s početka XX stoljeća, ipak može govoriti kao o jedinstvenom fenomenu“ (Vučković, 2006, 9). Dušan Ivanić piše:

„Vojvodina je imala promjenljiv geopolitički okvir i status: tim okvirom su obuhvaćeni osim srpskog i drugi narodi i njihove kulture te je pojma *književnost Vojvodine* kategorijalno različit od pojma ‚srpska književnost‘. Istovremeno uži, pošto obuhvata samo jedan dio srpske književnosti, i

širi, obuhvatajući i književnost drugih naroda (nacionalnih manjina) na području Vojvodine” (Ivanić, 2013, 614).

Sužavam hronotop: Vojvodina, 2000–2013. U periodu koji pratim preminuli su neki od najznačajnijih pisaca rođenih ili nastanjenih na vojvođanskom području: Vojislav Despotov (2000), Boško Petrović (2001), Trifun Dimić (2001), Aleksandar Tišma (2003), Đorđe Lebović (2004), Imre Bori (2004), Branko Andrić Andrla (2005), Duško Trifunović (2006), Pavle Ugrinov (2007), Đorđe Sudarski Red (2007), Vujićica Rešin Tucić (2009), Boško Ivkov (2010), Mariora Baba Vojnović (2010), Petru Krdu (2011), Ferenc Deak (2011), Ivan Gađanski (2012), Milica Mićić Dimovska (2013) i mnogi drugi. U ovom radu fokusiraju se najpre na proznu produkciju¹ u Vojvodini, pre svega zbog njene specifične pripovedačko-predstavljačke funkcije koja je, prema Kete Hamburger, ono što je odvaja od poezije, ali i od drame. Džonatan Kaler piše da roman „služi kao model kojim društvo poima svet“ (Kaler, 1990, 283). Logično je, stoga, da se, kada je reč o sociološkom aspektu bavljenja umetničkim temama, roman uzima kao najpogodniji, u ekstremnim slučajevima koje nam lagano nameće novije književne teorije, čak kao dokument, svedočanstvo jednog vremena i presek društvenog stanja čiji pisac jeste ili bi mogao biti savremenik.

S druge strane, pripovetka je – naročito kada je reč o piscima poput Aleksandra Tišme, Petka Vojnića Purčara, Milice Mićić Dimovske, Franje Petrinovića, Mladena Markova, Pavla Ugrinova, Slobodana Tišme i drugih – žanr koji takođe može, u zavisnosti od kompozicije i

---

1 Kataloško nabranjanje aktivnih proznih pisaca rođenih u Vojvodini ili stasavalih na njenom prostoru i tematski vezanih za isti, obuhvatilo bi: Mladena Markova, Miroslava Josića Višnjića, Petka Vojnića Purčara, Slobodana Tišmu, Mira Vuksanovića, Radoslava Petkovića, Lasla Vegela, Jovicu Aćina, Tibora Varadija, Radivoja Šajtinca, Lasla Blaškovića, Slobodana Vladušića, Miroslava Mandića, Zorana Mirkovića, Đorđa Pisareva, Franju Petrinovića, Savu Damjanova, Vasu Pavkovića, Ljiljanu Jokić Kaspar, Milutinu Ž. Pavlova, Martina Prebuđilu, Uglješu Šajtinca, Srđana Srdića, Miću Vujičića, Srđana V. Tešina, Miloša Latinovića i druge.

Književnost prati bogata izdavačka produkcija u većim književnim centima (Novi Sad, Vršac, Zrenjanin, Sombor, Vrbas, Kikinda, Pančevo i dr.). Ustanovljen je i niz književnih nagrada, imenovanih po značajnim imenima srpske književne tradicije i tradicije nacionalnih manjina u Vojvodini. Među časopisima redovni su: *Letopis Matice srpske*, *Polja*, *Zlatna greda* (N. Sad), *Ulaznica* (Zrenjanin), *Dometi* (Sombor), *Sveske*, *Kvartal* (Pančevo), *Luča* (Subotica), *Severni bunker* (Kikinda), *Tisa* (Bečeј), *Kovine* (Vršac), novi časopisi (*Nova misao* od 2009, *Interkulturnost*, od 2011. u Novom Sadu), *Ravangrad* (Sombor) i dr., kao i časopisi na jezicima manjina: *Libertatea*, *Lumina*, *Europa*, *Studhia Ruthenica*, *Švetlost*, *Rukovet*, *Nova riječ*, *Novy život*, *Hid*, *Symposion* i dr.

dužine, da referira na jedan ili više društvenih problema. Kao hibridna forma koja, kako piše Mihail Epštejn, „u duhu novog vremena, kome je celovitost dostupna jedino u iskustvu dosezanja do nje, u pokretno-kolebljivoj ravnoteži sastavnih delova, kao zadatak a ne datost”, esej, koji progovara u prvom licu, zastupajući mišljenje onog ko ga potpisuje, jeste najubedljiviji vid kritičkog otpora složenim društvenim problemima jer

„uzima na sebe funkciju mita – funkciju celovitosti, posrednog izražavanja filosofskog, umetničkog i istorijskog, ili misli, slike i bića; ali to se ostvaruje upravo koji bi da progovore o društvenoj stvarnosti” (Epštejn, 1997, 42).

Pisci koji situiraju radnje u vojvođanski prostor češće su zaokupljeni urbanim temama – novosadskim (Milica Mićić Dimovska, Franja Petrinović, Đorđe Pisarev, Laslo Blašković, Slobodan Tišma), zrenjaninsko/ petrovgradskim (Radivoj i Uglješa Šajtinac, Vojislav Despotov), pančevačkim (Vasa Pavković) i dr. Subotica, koja je, prema Klaudiju Magrisu, „grad veličanstvenih falsifikata i kršenja pravila” (Magris, 2007, 330), konkurisaće sajber-prostoru u romanu *Mi, izbrisani* Slobodana Vladušića (2013). Ravangrad, utopijsko-distopijski centar situiran na severu Bačke, opisuje Petko Vojnić Purčar. Romanesknji opus Franje Petrinovića problematizuje univerzalni usud, ali često isti posmatra kroz čitaocu blisko i prepoznatljivo, urbano područje Novog Sada, te tako vojvođanska prestonica dobija značaj jednog od protagonisti romana *Almaški kružoci lečenih mesečara* (2012) ili knjige priča *Trauma* (2010), baš kao i u zbirci priča *Urvidek* Slobodana Tišme (2005) ili romanima Đorđa Pisareva. Narator *Mrtve prirode sa satom pak* piše:

„Čitava moja muka, neko tiho gađenje, ogledali su se u tome što ni u jednoj priči nisam pominjao njegovo ime. To je prosto bilo skriveno mesto što raste u osoju, slepi miš koji ne deli sreću. Grad bez svojstava, avet” (Blašković, 2000, 201).

Temama koje obrađuju promenu političke, društvene pa i moralne paradigme u vojvođanskom selu u drugoj polovini XX stoljeća bavi se Mladen Markov. Mića Vujičić romanесknji prvenac *Oštar start* (2010) situira u rodno selo, Mokrin, predstavljajući na komičan način politička previranja u manjoj teritorijalnoj jedinici. Srđan Srdić deo radnje romana *Mrtvo polje* (2010) smešta u selo Perlez, koje vidi gotovo kao poprište radnje horor-filma, mesto nastupajućeg zločina, iako ne uspeva da razvije vezu između konkretnih mimetičkih vremen-

sko-prostornih realija i horor atmosfere koja je potopuno ravnodušna spram istih:

„Oluja je nakratko uminula. Zastrto plavičastom izmaglicom, selo je stenjalo. Razrovano, kaljavo, sa svojim krivudavim putevima, smradnim štalskim isparenjima i paklenim njištanjima. Usađeno u žitko blato, sraslo sa njim, selo se napajalo tamom i samo uranajući u njene razjapljene čeljusti. Prenatpanim dvorištima loše malterisanih kuća lunjale su olinjale psine isplaženih jezika, oglašavajući se hirovito, izbezumljenim lavežom. Bio je neki miris, opor, nametljiv, sveprisutan, prodoran. Bilo je i neko zvučanje, usiljeno i atonalno. Bila je i preteća ravnodušnost, kontrast prema makrokosmosu, differentia specifica onoga što nije čovek, ali nije ni životinja, ali ipak živi” (Srđić, 2010, 201).

Pejsaži južnog Banata, pitoma priroda Deliblatske peščare napsanih spram urbanih mesta (Pančevo, Beograd), u kojima se proces dehumanizacije i alienacije uveliko odvija, čitljiva je u pričama Vase Pavkovića. Tragom Pavla Ugrinova i Milutina Ž. Pavlova, pojedini pisci sa posebnim pjetetom pišu o vojvođanskim varošicama. Među prozaičima iz Vojvodine koji su napustili zavičaj ali mu se vraćaju u svojim romanima i pričama nezaobilazno je, pored Mila Dora, ime Melinde Nad Abonji, dobitnice nagrada *Deutscher Bucherpreis* i *Schweizer Buchpreis*. Ova spisateljka, poreklom iz Bećaja a nastanjena u Švajcarskoj, deo radnje romana *Golubije srce*, koji je kod nas objavljen 2012, smešta u vojvođanske varošice, naročito se baveći temama građanskog rata u bivšoj SFRJ, koje na nju i na mađarsku zajednicu u Bačkoj ostavljaju trajan utisak.

Geopoetičke osobenosti Vojvodine sa posebnom minucioznosću i marom elaborira Laslo Vegel, prototip srednjoevropskog pisca, u čiji je identitet usađena forma večitog apatrida, evropskog putnika, eruditete, koji se složenom strukturom vlastite književne figure i osobnosti proze odupire jednoobraznosti i uskim, populističkim činovima tumačenja nacionalne književnosti koja se, kao takva, ima baviti velikim, nacionalnim temama, epopejama.

Privatni Tito, o Balk(l)janu govoreći, sreća holokausta,
Mitteleurope kao utopijski prostor

U krupnom planu su Laslo Vegel (1941) i Laslo Blašković (1966), pisci rođeni u Vojvodini. Identitet obojice obeležen je višestrukošću: Vegel je Mađar, rođen u Srbobranu, ukorenjen u multietničkoj sredi-

ni, koju doživljava kao poprište previranja i nakon demokratskih promena u Srbiji. Piše na mađarskom jeziku, a zahvaljujući prevodima njegova proza često biva dostupna najpre srpskoj a potom i mađarskoj čitalačkoj publici. Laslu Blaškoviću je otac bio Mađar, koji je takođe pisao na srpskom jeziku, a on sâm piše na srpskom i objavljuje uglavnom kod beogradskih izdavača (Stubovi kulture, Geopoetika, Arhipelag i dr.). Autorov *half Hungar-identitet*, koji ga, prema vlastitom priznanju, čini „labudom u pačjem jajetu”, „Hanibalom pred vratima kokošnjca” (Blašković, 2007a, 60), parodično je provučen kroz gotovo sve njegove romane:

„Jest, kurčev Mađar, pomisio sam kad mi je sutradan obelodanjivao dozvoljene stranice sinoćnjeg randesa. Mađar koji od svog jezika zna samo pokoju psovku, a u svom unilateralnom životu nije osvojio srce nijedne mitski žarke Mađarice” (Blašković, 2012, 82).

Blašković živi u Novom Sadu, gde je i rođen, i gde se odvija radnja svih njegovih romana, čiji su protagonisti gotovo redovno stvarne ličnosti (Dimitrije Gavrilović Gavra) ili pisci (Aleksandar Tišma, Danilo Kiš, Laslo Blašković Stariji, Franja Petrinović, Miroslav i Božidar Mandić i dr.), njegovi sugrađani ili oni na privremenom boravku u Novom Sadu, na Podbari, recimo. Vegel je i dramski pisac, Blašković je i pesnik. Obojica imaju knjige eseja u kojima se bave različitim kulturnoškim, sociološkim pa i temama identiteta. Međutim, Blašković zagovara ideju da je „sviše prosto vezivati pisca za nekakav politički datum, ma koliko nam se on u nekom času činio bitnim” (Blašković, 2007, 48), dok kod Vegela biti pisac prevashodno znači biti bezdomnik, zagrcnut nad pravima manjina. Naslovi njegovih eseja i romana ređe referiraju na književnost i mit, a mnogo češće na društvenu datost (npr. *Exterritorium*, *Zapis sa ruba*, *Bezdomni eseji* i dr.). Međutim, i on, kao i Blašković, stavlja svoju biografiju kao zalog za konstrukciju metafore: u Vegelovom slučaju, to je metafora neprekidne društvene i političke akcije, kao rezultat otpora represiji, a u Blaškovićevom, metafora odnosa literature i društvenog konteksta, u kojem književnost definitivno i redovno odnosi prevagu. Oba pisca u svet književnosti ušla su u vreme komunističkog režima u SFRJ – Vegel romanom *Memoari jednog makroa* (1970), koji je provocirao i jugoslovensku i mađarsku kulturnu javnost, a Blašković 1986, objavivši pesničku knjigu *Gledaš*. Dok je Vegel bio jedan od stožera časopisa *Uj Symposium*, predstavnik neoavangarde čiji je Novi Sad bio važno sedište i urednik tada slobodoumne Tribune mladih, Blašković je na ozbiljniju kritičku

recepцију почео да računa devedesetih godina. Obojica su intelektualci angažovani na prevazilaženju društvene i moralne krize u Vojvodini pred kraj XX stoljeća, a Laslo Vegel je aktivniji na polju borbe za prava nacionalnih manjina.

Prema K. Magrisu, SFRJ je imala privilegiju da *misli u više naroda*. U tom Austrougarsku, Jugoslaviju i Vojvodinu odlikuje heterogenost i etnička raznolikost, jednom rečju, nadnacionalnost:

„Jugoslavija je – a preko nje i njena prestonica, koja održava njenu tešku i centrifugalnu ravnotežu – naslednica dovglavog orla, njegove nadnacionalne i složene države, njegovog položaja posrednika između Istoka i Zapada, između različitih i suprotstavljenih svetova i političkih blokova... Austrijanac, možda je i naziv Jugosloven, muzilovski imaginaran, pokazuje apstraktnu snagu jedne ideje više nego konkretnu snagu jedne starnosti, a rezultat je operacije oduzimanja, element koji ostaje kada se odvoje ve pojedine nacionalnosti, element zajednički svakoj od njih, a da nije identičan nijednoj” (Magris, 2007, 340).

Sindrom jugonostalgije nije zaobišao Blaškovića niti Vegela, pa tako oba autora s ironijskom distancicom spram vlastite nostalгије opisuju dane kada je vrednosni književni kvalifikativ bio blizak terminu *jugoslovenski pisac*. Dok Laslo Blašković priređuje antologiju priča pod nazivom *Moj privatni Tito* (2003), kojom se savremeni pisci „obračunavaju“ sa vlastitom utopijskom vizijom društvene prošlosti, Laslo Vegel u periodu komunizma vidi absolutizam i totalitarizam, ali i relativnu harmoniju koja je postala očigledna tek u godinama koje su usledile nakon nje, a koje su donele previranja, ratne sukobe i migracione tenzije u Vojvodini. Blašković, koji tematski nije bio zaokupljen režimom Josipa Broza, već pre pojedinačnim slikama i portretima nekih od tadašnjih čelnika (Peko Dapčević, Koča Popović) ili režimskih pisaca, raspad SFRJ vidi kao proces denominalizacije:

„Drevni kanibalistički obred nalagao je da mrtvacu pred ukop valja tiho, ali jasno i odlučno, na uvce šapnuti: *Ti si mrtav*. Očigledno je i ovde sličan slučaj. Praktično, sahranili smo Ime, prazni kovčeg za neznanog junaka koji je stradao ko zna kad, gde i kako. No, treba li proveravati hoće li ona stara, debela ruža mirisati ukoliko je prekrstimo?” (Blašković, 2007a, 62).

Vegel, koji se koncentrisao na položaj manjinskih naroda, prevašodno mađarskog, *staru ružu* vidi i kao poprište borbe tamničara i utamničenih, ali i kao mesto zasnivanja identiteta kentaura, Jugo-mađara:

„A im Yugohungarien, Jugomađar, kažem, što uprkos mojoj volji znači da nisam sasvim ni Mađar niti sasvim Jugosloven... ali ja sam Jugomađar, nastavljam, i tako sam se ušetao u jezičku zamku, na toj tački moje priče se isprepliću, gube se niti, nastaje neka treća priča...“ (Vegel, 2011, 127–128).

U kontekstu privrženosti srednjoevropskom konceptu multikulturalnosti, otvorenog društva i razvijene demokratije, Vegel jasno određuje balkanizaciju, građanski rat i društvenu turbulenciju, u kojima se petooktobarske demokratske promene doimaju kao simulacija miloševičevskog koncepta građanske jednakosti u kojoj manjine ne ostvaruju svoja suštinska prava – prevashodno vezana za obrazovne i kulturne aktivnosti, kao i za činjenicu da i dalje bivaju predmetom prepoznavanja drugosti, pa i osude i nasilja – kao korak unazad, koji ne može doneti boljitet niti njegovoj zajednici niti većinskom stanovništvu koje konačno, posle 2000, treba da polaze ispit zrelosti glede odnosa prema manjinskim narodima i njihovim književnostima. Međutim, Vegel je duboki skeptik u tom pogledu i nemali broj puta se u dnevničko-memoarskoj prozi *Ispisivanje vremena u međuvremenu* poziva na predizborna obećanja lidera DOS koji su izneverili očekivanja manjinskih naroda, pitajući se ne govoriti li demokratija državnim jezikom (Vegel, 2003, 54). Stoga je njegova slika prošlosti, cinično nazvana *srećom holokausta*, suprotstavljena stvarnosti, koja ukida i nadu, za razliku od getoiziranog pisca koji u holokaustu ima pravo da sanja o slobodi. Na pitanje hrvatskog novinara o tome kada čovek definitivno prestaje da bude utopista, odgovara:

„Definitivno posle dve hiljadite. Znate, u tim hiljadu devetsto devedesetim godinama... Sad ću citirati jednog mađarskog književnika, Nobelovca, Imre Kertész-a. U njegovom romanu, *Bezsudbinstvo*, dete u koncentracionom logoru, piše jednu enigmatičnu rečenicu: ‘sreća holokausta’. Ja sam u u devedesetim godinama shvatio, šta je sreća holokausta. U stvari u jednoj bezizlaznoj situaciji nadati se da će doći bolje vreme i da će doći bolja i pametnija generacija nego mi. Posle dve hiljadite godine sam video da to nije tačno. 2004. ili 2005. sam shvatio šta je sreća holokausta. Šta znači u jednoj potpuno bezizlaznoj situaciji planirati budućnost. To je sreća holokausta, to je sreća u nesreći, to je nešto što daje ... i to je bio taj moj ogorčeni optimizam u devedesetim godinama. (*Bezdomni lokalpatriot*, razgovor na Sajmu knjiga u Puli, 2008. godine na Tribini *Doručak s autorom*. Razgovor vodio Vojo Siljak: www.vegel.org/SR/2013/06/srbian-bezdomni-lokalpatriot/, datum posete 20. XI 2013).“

Za ovog pisca su politika hegemonije i prisile u kojoj je književnost samo jedan vid otpora zapravo represivne mere koje urušavaju ideju demokratskog društva i dovode pod znak pitanja i položaj manjina i manjinskih naroda. Zaokupljena tranzisionim preokretima i evropskim putem, Srbija, prema Vegelu, neće primetiti koliko je pitanje manjinskih prava i rešavanje izvesnih teritorijalih autonomija skrajnuto, a s druge strane, prihvatiće izvestan latentni, podrazumevajući, nužni oblik nacionaizma kao rezultat kompromisa sa pojedini demokratskim liderima koji su političku karijeru započeli u nacionalističkom duhu. Tako časove u noći petooktobarskih promena Vegel vidi na sledeći način:

„Krajnje je razočaravajuće delovala i ona scena, kada su se na proslavi izborne pobede pojavili glumci Novosadskog pozorišta. Kada su progorili na mađarskom, na trgu se zaorila poznata četnička pesma: *Od Topole pa do Ravne gore...* Snalažljivi tehničar uspeo je da nadjača ovu pesmu decibelima zvučnika. Još je gore što niti jedan opozicioni političar nije smeо javno da kaže: ovaj incident nije dostoјan proslave pobeđe. Naime, o nacioalizmu i dalje nije poželjno govoriti“ (Vegel, 2003, 49).

Ideja balkanizacije, u kojoj se narodi nasilno odvajaju jedni od drugih, čuvajući etničku čistotu strana je obojici pisaca. Međutim, dok je njihov hibridni karakter nedvosmislen, problem neukorenjenosti i čežnja za bezdomnošću kao životnom strategijom, ostaju sveprisutni. Predznak jednonacionalnosti i uniformnosti, koji prepoznaće i u Mađarskoj u kojoj s vremenima na vreme boravi, ne zadovoljava Vegele kao građanina ruba Evrope, druge Evrope, ali liminalnost znači i privilegiju da se uvek prate književne, kulturološke, političke i druge činjenice „preko plota“, dakle, van državnih granica. Slika devedesetih godina kao atmosferе beznađa i kršenja ljudskih prava u manjoj i u većoj sredini prisutna je i u romanu *Exterritorium*, koji se opet vraća specifičnom, ličnom uglu posmatranja ratnih prilika kroz perspektivu manjiskog pisca, dakle, predstavnika one izbrisane, takoreći nepostojeće grupe koja crpi svoj identitet iz divergentnih, čak, gledano spolja, međusobno isključivih karakteristika: pripadnosti manjinskoj naciji i istovremeno pripadnosti intelektualnoj eliti. Taj usud prati junaka kroz ceo roman, koji, poput *Memoara jednog makroa* no mnogo neposrednije, u formi obraćanja samome sebi, epistole vlastitosti, iskušava granice ljudske trpeljivosti, manipulacije i torture moćnika spram slabijih. Međutim, Gajatri Čakravorti Spivak se s pravom pita ima li iko pravo da govori u ime podređenih, ako se zna da oni nisu

kompaktna zajednica, već skup individua, koje mogu biti određene rodnim, rasnim, nacionalnim, klasnim, starosnim, obrazovnim razlikama, dakle, istupati, s punim pravom, krajne individualno, da bi završila pesimističnim zaključkom da podređeni uopšte ne mogu da govore o sebi (Spivak, 2011, 91–132).² Suzan Stenford Fridman, pak, govori o mnogostrukoj ugnjetavanosti kao spremnosti subjekta da, usled vlastitih slabosti, potvrđenih u više „kategorija”, primi na sebe teret obeležene drugosti (Stenford Fridman, 2005). Manjinsko tako nije niti izbliza jedinstvena kategorija, jer je manjinski intelektualac, za razliku njegovih sunarodnika, žitelja pojedinih vojvođanskih varošica i sela – zanatlija, ratara, vinogradara – neko čiji glas dopire i van granica države.

Junak Blaškovićeve proze je slab subjekat, načet manje tranzisionim promenama (ukoliko se radnja romana događa u vremenu sadašnjem), a više različitim vidovima degradacije građanskih sloboda i humanističkih principa. Od Bogdana Šuputa, koji u romanu *Mrtva priroda sa satom*, strada jer pripada onoj obeleženoj drugosti, preko Danila Kiša, večitog apatrida i žrtve poetičkog jednoumlja njegovih reprezenata, konačno, i do Dimitrija Gavrilovića Gavre, (anti)junaka romana *Turnir grbavaca*, pitanje krivice i pojedinačne odgovornosti biva ozbiljno problematizovano. Jednom rečju, u svetu apsurda nema pošteđenih, krivcima mogu biti proglašeni svi, pa i junaci i junakinje romana *Adamova jabučica i Madonin nakit*, koji se, poput Ladislava Despota, potencijalnog kreatora oblaka (dakle, umetnosti kao vida bega od stvarnosti) sudaraju sa političkom i ideološkom supremacijom, nemoćni i onemogućeni da joj se na adekvatan način suprotstave, ali i sâm narator koji u *Turniru grbavaca* i svoju priovedačku poziciju neprekidno podriva, da bi je u *Posmrtnoj masci* dekomponovao u više samostalnijih jedinica (između ostalog, žanrovska dekompozicija ukazuje na liminalni identitetski položaj), te tako osporio i vlastito pravo na zadatu patrilinearnost.

² S druge strane, sama razlika između manjina i manjinskih naroda utiče na neravноправan položaj. Kako piše Siniša Tatalović, manjine su često „u normalnim uvjetima u povoljnijem položaju od manjinskih naroda jer su obično povezane s jednom stranom državom koja ima interes za njihovu sudbinu, a postojanje matične države omogućava i njihovo formalno postojanje i podršku.” (Tatalović, 1995, 71). U tom kontekstu, položaj Mađara u Vojvodini razlikuje se od položaja Rusina ili Roma, između ostalog i zbog činjenice da susedna Mađarska država brine o interesima svojih sunarodnika, a u novije vreme i građana (koji su uzeli mađarsko državljanstvo, pored srpskog).

Ka identitetu

Upravo takva, duboko pesimistička vizija urušavanja i istovremeno lagano tanca koji je setno prati, u kojem nema više *welt schmertza* od kojeg se pomeraju nebeska tela, ali ima kontinentalne melanolije, jeste ono što Blaškovića svrstava u red srednjoevropskih pisaca. U njoj, pak, ima tanane i prosvećene duševnosti Franca Kafke, uglađenog službenika i žitelja uskih praških ulica; Miloša Crnjanskog, kroz sveopšti respekt za banatsko blato i prašinu, ali i za graničarsko-nestalni otpor istom; Tomasa Bernharda, čija je respiratorna slabost rezultirala rečenicama koje uzimaju daha; V. G. Zebalda, kojeg talozi sećanja prisiljavaju da u područjima kolektivno nesvesnog, a poput *glumaca-amatera* u Propagandlageru u Terezinu, dramatizuje svoj usud, kako bi se setio vlastitog porekla; Elfride Jelinek, koja niže najpoetičnije rečenice onda kada piše o najbrutanijim osećanjima i grubostima; Petera Esterhazija, koji se, poput deteta, igra istorijskim činjenicama ali i vlastitim šokantnim otkrićima; Danila Kiša, koji traga za superiornom formom i biografijom koja u sebe guta i one podatke koji inače za biografiju važne ličnosti nisu relevantni; Dragana Velikića koji, u ritmu kakvog ajzlibana, putuje nepreglednim prostranstvima vlastitosti. Spisak dakako, nije konačan.

Polazeći od definicije „male književnosti“ (Delez – Gatari, 1998, 27–48), tj. one književnosti manjinskog naroda pisane na većinskom jeziku,³ oba autora ispunjavala bi sledeće kriterijume njenih predstavnika: deteritorijalizaciju jezika, uključivanje pojedinca u neposredno-političku sferu (kod Blaškovića više vezano za biografski momenat a manje za prozu, kod Vegela ispoljeno u prozi i biografiji), te insistiranje na zastupanju kolektivnih vrednosti jednog naroda, konfesije ili interesne grupe (u Blaškovićem slučaju najčešće pisaca i umetnika koji brane pravo na autonomiju). Njihova *izglobljenost* (termin S. Žižeka), čitljiva i u delima drugih modernih pisaca – apatrida, beskućnika i – da se poslužim jednim od omiljenih Vegelovih termina – *kentaura* – dobija specifičnu nijansu isključivanja iz poretku (Brajović, 2012, 7). Sa druge strane, ova dva pisca bi mogla reprezentovati vojvođansku prozu jer pored toga što manifestuju specifičnosti Vojvodine, njenu multikonfesionalnu i interkulturnalnu prirodu, u isti mah pišu o njenoj istovremenoj pripadnosti kako Srednjoj Evropi (koja je geografska i

---

3 Delez i Gatari koriste termine „mala književnost“ i „veliki jezik“.

kulturna) tako i Balkanskom poluostrvu, koje naročito dolazi do izražaja u migracionim talasima koji menjaju strukturu stanovništva. U isti mah, dva autora reprezentuju i specifična zasnivanja hibridnog identiteta: Vegel kao tačku gledišta trećeg lica (Petković, 2010, 33–35) onog koje se *ogleda* u većinskom identitetu, nastojeći da na takav način uobliči sliku manjinskog i, u okviru njega, izgradi vlastiti identitet, a Blašković tačku gledišta prvog lica, subjekta koji sliku sveta i prostora u kojem živi stvara nezavisno od zadatog srednjoevropskog, još manje balkanskog obrasca.

Literatura:

- Blašković, Laslo. 2000. *Mrtva priroda sa satom*. Beograd: Stubovi kulture.
- Blašković, Laslo. 2003. *Madonin nakit*. Beograd: Filip Višnjić.
- Blašković, Laslo. 2005. *Adamova jabučica*. Beograd: Stubovi kulture.
- Blašković, Laslo. 2007. *Kraj citata*. Novi Sad: Prometej.
- Blašković, Laslo. 2007. *Turnir grbavaca*. Beograd: Geopoetika.
- Blašković, Laslo. 2012. *Posmrtna maska*. Beograd: Arhipelag.
- Brajović, Tihomor. 2011. *Fikcija i moć – ogledi o subverzivnoj imaginaciji Ive Andrića*. Beograd: Arhipelag.
- Delez, Žil – Gatari, Feliks. 1998. *Kafka*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. Prevela Slavica Miletić.
- Epštejn, Mihail. 1997. *Esej*. Beograd: Narodna knjiga – Alfa. Prevela Radmila Mečanin.
- Hamburger, Kete. 1973. *Logika književnosti*. Beograd: Nolit. Preveo Slobodan Grubačić.
- Ivanić, Dušan. 2013: „Književnost Vojvodine”, u: Ivan Negrišorac (ur.) *Srpska enciklopedija*, II tom (V – Všečka), Novi Sad – Matica srpska: Beograd – SANU, Zavod za udžbenike.
- Kaler, Džonatan. 1991. *Strukturalistička poetika*. Beograd: SKZ. Prevela Milica Mint.
- Tatalović, Staniša. 1995. *Manjinski narodi i manjine u zapadnoj demokraciji*. Zagreb: Prosvjeta.
- Spivak, Gajatri Čakravorti. 2010. „Mogu li podređeni da govore?” *Polja*, 468, str. 91–128. Prevele Nataša Karanfilović i Adrijana Luburić Cvijanović.
- Stenford Fridman, Suzan. 2005. „Preko roda: nova geografija identiteta i budućnost ferminističke kritike”. *Genero, časopis za feminističku teoriju*, 6–7. Prevela Dubravka Đurić.

- Magris, Klaudio. 2007. *Dunav*. Beograd: Otkrovenje. Prevela Gabrijela Petrović.
- Miloš, Česlav. 1982. *Druga Evropa*. Gornji Milanovac: Dečje novine. Preveo Petar Vujičić.
- Petković, Novica. 2010. *Identitet i granica. Hibridnost i jezik, kultura u građanstvo 21. stoljeća*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Vegel, Laslo. 2002. *Exterritorium. Scene s kraja milenijuma*. Beograd: Stubovi kulture. Preveo Arpad Vicko.
- Vegel Laslo. 2002. *Bezdomni eseji*. Beograd: Samizdat B 92. Preveo Arpad Vicko.
- Vegel, Laslo. 2003. *Ispisivanje vremena, u međuvremenu. Dnevničke beleške 2000–2002*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Preveo Arpad Vicko.
- Vegel, Laslo. 2011. *Priče iz donjih predela – berlinski tekstovi*. Beograd: Cenzura. Preveo Arpad Vicko.
- Vučković, Radovan. 2006. *Vojvođanska avantarda*. Zrenjanin: Narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”.

Miroslav Keveždi

O političkoj eshatologiji kulturne raznolikosti

Politička mitologija mnoštva

U svom ogledu o hiperpolitici Peter Sloterdijk nas podseća na kratku priповест iz Knjige Postanja koja se odnosi na vavilonsku katastrofu. Prascena prikazuje gubitak konsenzusa među ljudima i početak loše mnoštvenosti: „I reče Gospod: gle, narod jedan, i jedan jezik u svijeh, i to počeše raditi, i neće im smetati ništa da ne urade to što su naumili. Hajde da siđemo i da im pometemo jezik da ne razumiju jedan drugoga što govore. I tako ih Gospod rasu odande po svoj zemlji, te ne sazidaše Grada. Zato se prozva Vavilon, jer ondje pomete Gospod jezik cijele zemlje, i odande ih rasu Gospod po svoj zemlji” (Post, 11,1-11). Priredivači *Jeruzalemske Biblije* upućuju na jahvističku predaju koja nastalu raznolikost vidi kao kaznu za kolektivni greh, koji je, poput greha praroditelja, greh oholosti. Po Sloterdijku, rasutost i mnoštvenost ljudskog roda javlja se kao rezultat božje intervencije protiv moći ujedinjenog čovečanstva: „kao antimimetička mera, odnosno potez kojim se ukida sličnost, što je isto što i politička kastracija ljudskog roda” (Sloterdijk, 2001:10). Utoliko se, po njemu, istorija neuspele izgradnje kule može čitati kao radikalno antipolitički, odnosno antiimperijalistički mit: on ustanovljuje da se može čitati kao božiji dekret to što ne postoji delo zajedničko svim ljudima. Isto tako, on uviđa da ljudi već odavno sede na logičkoj tempiranoj bombi: na inkluzivnom pojmu ljudskog roda. Pojam čovečanstva skriva paradoks

koji traje i koji se može izraziti na sledeći način: spadamo zajedno sa onima sa kojima ne spadamo zajedno. U tom smislu Sloterdijk upućuje da je istorija političkih ideja zapravo serija pokušaja da se otupi oštrica političkog paradoksa ljudskog roda. Sapričanje zahteva aktivnu uobrazilju – ono je delotvorna fikcija, ideja koja samu sebe obistinjuje.

Politike i simboli koji određuju današnjicu moraju rešavati isti davno zadati paradoks. Ako se prisetimo zgrade Evropskog Parlamenta u Strazburu primećujemo paradoks u njenom arhitektonskom i političkom izrazu: ona je dovršena, ali nije dovršena. Njena plemenita laž je da je dovršena (da se božanstva ne bi uznemirila), a njena stvarnost je da je nedovršena, i da se uvek iznova mora dovršavati. Ona mora imati svoju meru dovršenosti kako bi bila politički kastrirana, ali ona mora imati i svoju nedovršenost kako bi bila politički potentna. Težak je zadatak stavljen pred Evropu: ona ne sme biti ohola kao Vavilon, a mora okupiti u jedno sve narode i njihove jezike, baš kao Novi Jerusalim. U njoj i pred njom, kao što to biva sa svakim novim Vavilonom, živi jedna nada i jedno prokletstvo. Teolozi nam to mogu objasniti samim imenom Vavilona: ono dolazi od korena *bll* što znači „pomutiti, pobrati“, međutim – ime Vavilon, osim što znači „zbrka“, znači i „vrata božja“. Vrata do neba zatvaraju se brkanjem u raznolikosti – prokletstvo. Vrata do neba otvaraju se ujedinjavanjem raznolikog – nada. Evropa, ako želi da uspe, u tom smislu mora biti jedan mehanizam za pretvaranje prokletstva u nadu – loša mnoštvenost mora biti pretvorena u dobru. Zgrada Parlamenta, kao lik tog mehanizma, oličava delotvornu fikciju Evropske unije – jedan u nizu pokušaja da se otupi drevni politički paradoks.

U svom širenju kroz istoriju i prostor, bez pretenzija da se zaustavi, metodičnošću jednog paradoksalno skromnog imperijalizma, Evropa kao da izbegava hibris nekadašnjeg Vavilona. S tim ipak treba biti oprezan: Josip Flavije nas u svojim *Judejskim starinama* obaveštava da se Nimrod, prvi koji se dosetio da gradove ujedini u carstvo, nakonio da Kulu vavilonsku izgradi zato što se bojao da će božanstva na čovečanstvo zbog njegovih greha ponovo poslati potop. Zato je „mnoštvo bilo izuzetno spremno da sledi Nimrođova uputstva, i smatrali su da je potčinjavanje Bogu kukavičluk; i sagradili su kulu, ne štedeći trud, ne pokazavši ni trunku nemara u poslu: i, zbog mnoštva ruku zaposlenih na njoj, narasla je ona vrlo visoka, brže nego što bi bilo ko mogao da očekuje; a osnova njena bila je toliko velika, i bila je tako snažno na-

pravljena, da je njena velika visina izgledala manja nego što je zapravo bila" (Josephus, 1,4:2,3). Motiv brze izgradnje jedne Kule nalazi se u prethodnoj katastrofi. Motiv brze izgradnje evropskog zdanja nikao je i sam na osnovi jedne katastrofe. Ta se katastrofa zvala Drugi svetski rat. Josip Flavije govori o maru kojim je Kula bila građena od cigle, cementirana malterom, zalivena bitumenom „kako ne bi mogla da propušta vodu“. Evropa je sazdana na Zajednici za ugalj i čelik, okviru za dogovore o proizvodnji i distribuciji uglja i čelika nekada međusobno zaraćenih država. Božja odluka da graditelji Kule budu kažnjeni ne ogleda se u katastrofi novog potopa – ona se ogleda u raznolikosti, tada kad je Kula već izgrađena dovoljno visoko da joj novi potop ne bi mogao ništa. Zajednica za ugalj i čelik bila je oročena na 50 godina. Te godine su istekle, katastrofa evropskog rata izgleda nemoguća. Konzensus se naizgled širi, kao da nastupa vreme „dobre mnoštvenosti“?

Razvrstavanje mnoštvenosti

Sloterdijk u vavilonskoj katastrofi vidi početak „loše mnoštvenosti“. Pre nje, Flavije opisuje stanje koje možemo nazvati lošom jedinstvenosti. Nakon Potopa sinovi i unuci pravednog Noah-a bili su jedan rod. Bog im ukazuje da ne bi trebali da stupaju u nesuglasice „već da kultivisu što više zemlje i uživaju u obilju svih plodova; ali u svojem slepilu oni ga ne poslušaše, i za posledicu utonuše u nevolje koje su ih učinile osetljivim na njihove greške“ (Josephus, 1,4:1). U vidu odgovora na uporne božje poruke da stupe u naseljavanje dalekih krajeva, rod Noahov posumnjao je da bog radi protiv njih, jer ako bi se razdvojili, bili bi mnogo otvoreniji za napade. Nimrod ujedinitelj, unuk Hama, sina Noahovog, uspeo je da ubedi rod da ne preda svoje poštovanje bogu, već njemu i „malo po malo pretvorio je stanje stvari u tiraniju, držeći da je jedini put da odvoji čoveka od straha prema Bogu taj da ga čini stalno zavisnim od njegove sopstvene volje“.

Dobra jedinstvenost nalazila bi se u daljini Zlatnog doba biblijskog predanja, tamo daleko na početku, pre nego što je Adam prekršio zapovest da ne proba od plodova stabla spoznaje dobra i zla (Post, 2,15-17). Loša jedinstvenost organizovana je od strane tiranina Nimroda, prvog cara i političkog Adama. Vreme nakon vavilonske zbrke vreme je loše mnoštvenosti, a politički cilj na kraju vremena ili kraju istorije dobra je mnoštvenost. Na ovaj način u politički kod sveta koji u svom temelju ima Knjige (τὰ βιβλία) uveden je arhetip tiranina, su-

kobi unutar mnoštva i, najslabije protumačeno stanje političkog es-hatona – ideal glosolalije, ili takve vrste govora u kojoj se govor drugih razume na svom maternjem jeziku (Dj, 2,1-13). Za hrišćane ovaj ideal je delo Duha Svetog. Sloterdijk će reći da sapričadanje zahteva aktivnu uobrazilju. Jedan od poslednjih izraza aktivne uobrazilje na političkom obzoru označen je pojmom kulturne raznolikosti. Ona je idealizovana mera organizovanja najsavremenijih zapadnih društava. Ona je istovremeno, kako to već biva sa fikcijama – jedna velika tajna koju pokušavamo da odgonetnemo.

Raznolikost na svetskom političkom obzorju

Razumevanje raznolikosti u današnjem svetu zahteva malo podsećanje na jedan važan događaj i tumačenja njegovog značenja. U pitanju je pad Berlinskog zida. Kroz naslućene napukline te „fizičke potdele između Zapadnog Berlina i Istočne Nemačke od 1961. do 1989. godine i simboličke granice između demokratije i komunizma tokom Hladnog rata“ u intelektualnu sferu je, kako je još pre pada Zida pisao Frensis Fukujama, prodrla „poplava tekstova koji obeležavaju kraj Hladnog rata“. Fukujama je bio spreman da ide dalje iznad te poplave, tvrdeći da njegova generacija ne svedoči samo kraj rata ili prestanak jednog posebnog perioda posleratne istorije, već da prisustvuje kraj istorije samom, tj. „krajnjoj tački ideološke evolucije čovečanstva i univerzalizacije zapadne liberalne demokratije kao konačne forme ljudskog vladanja“. Istini za volju, ogradio se tvrdnjom da to ne znači da više neće biti događaja koji bi punili stranice časopisa posvećenih spoljnoj politici, već da se pobeda liberalizma odigrala prvenstveno u carstvu ideja ili svesti i da još nije kompletirana u stvarnom ili materijalnom svetu, ali „postoje snažni razlozi za verovanje da je to ideal koji će upravljati materijalnim svetom *na duge staze*“ (Fukuyama, 1989).

Fukujamin arhitektonsko-vavilonski globalistički ideal relativno je brzo počeo da biva demantovan, što u svesti onih koji su sa istočne strane Zida očekivali da im poteče med i mleko, što od onih na zapadnoj strani koji nisu bili toliko optimistični. Semuel Hantington je već par godina posle Fukujaminog teksta odgovorio svojom pesimističkom verzijom, najavljujući 1993. da „Svetska politika ulazi u novu fazu, a intelektualci ne oklevaju da ponude brojne vizije kakva će ona biti – kraj istorije, povratak tradicionalnim rivalstvima između država-nacija ili smanjivanje značaja nacionalnih država usled

suprotstavljenog uticaja tribalizma i globalizma". Za Hantingtona, fundamentalni izvor sukoba koji su tada bili tek naslućivani (a danas već dosledno razvijeni), nije viđen ni kao prvenstveno ideološki, niti prvenstveno ekonomski: „Velike podele unutar čovečanstva i preovlađujući izvor sukoba biće kulturne prirode. Nacionalne države će ostati najmoćniji akteri svetskih zbivanja, ali će se osnovni sukobi globalne politike odigravati između nacija i grupa različitih civilizacija" (Huntington u: Milinković, 1997:327).

Nakon pada Berlinskog zida otvorio se prostor za stvaranje mnoštvenog, multipolarnog sveta, u kojem se ponovo rešava politički paradoks i definiše odnos sapričanja na nivou nekoliko civilizacija. One se pojavljuju kao predstavnici najviše kulturne grupacije naroda i najširi nivo kulturnog identiteta koji pojedinci imaju pored onog koji ih odvaja od ostalih živih bića. Civilizacije bivaju definisane kako preko objektivnih kulturnih elemenata jezika, istorije, vere, običaja, institucija, tako i pomoću subjektivnog samoodređenja naroda kojem civilizacijskom krugu pripadaju. Huntington je prepoznao postojanje Zapadne, Islamske, Konfučijanske (kineske), Japanske, Hindu, Slovensko-pravoslavne, i moguće Latino-američke i Afričke civilizacije (Huntington, 1996:45). Najznačajniji sukobi zbivaće se, po njegovim rečima, duž kulturnih demarkacionih granica koje dele ove civilizacije jednu od druge. Univerzalizam Zapada, čiji je Fukujama tek jedan od glasnogovornika, „opasan je za svet jer bi mogao dovesti do velikog međucivilizacijskog rata između stožernih država, i opasan je za Zapad jer bi mogao dovesti do poraza Zapada. Sa slomom Sovjetskog Saveza, Zapadnjaci smatraju da je njihova civilizacija dosegla položaj besprimerne prevlasti, dok slabija azijska, muslimanska i druga društva istovremeno počinju da jačaju" (Huntington, 1996:311).

Za Hantingtona je rat na prostoru bivše SFR Jugoslavije tokom 90-ih bio potvrda sukoba na liniji Zapadne (Hrvati), Islamske (Bošnjaci) i Slovensko-pravoslavne (Srbci) civilizacije. Na osnovu ove geopolitičke paradigme moguće je tumačiti i odugovlačenje prijema Turske u Evropsku uniju, jer Turska predstavlja granični slučaj – sekularizovanog predstavnika islamske civilizacije. Isto tako, na osnovu iste paradigme moguće je danas tumačiti i granični slučaj Ukrajine kao države koja pripada civilizacijskom krugu slovensko-pravoslavne civilizacije, a čije stanovništvo u značajnom delu sebe vidi kao deo Zapada. Kultura kao osnov civilizacije biva osnov za civilizacijsku distancu koja stoji između civilizacija i država.

Svaka od civilizacija ima istovremeno pred sobom vavilonsko iskušenje organizovanja mnoštva država u sapričanju. Aktivna uobrazilja odmerava pojmove poput Evropske unije, Evroazije, pa čak u Srbiji i pojmovni relikvijar u vidu Nesvrstanih.

Raznolikost na političkoj pučini Evrope

Ako metaforički krajolik Kule i njenih graditelja prevedemo u metaforički horizont morske pučine onda sa Peterom Sloterdijkom možemo prepoznati tri formacije realnih uobraženja koje obrazuju društva i koje su „veština sapričanja učinile mogućom”. Predstavljene metaforom broda tri formacije bile bi sledeće: „kao simbol prvog perioda nameću se splavovi na kojima male grupe ljudi plutaju kroz ogromna vremenska prostranstva; drugi period bi se predstavio kao doba plovidbe na galijama – državama i vladarskim fregatama kojima su se ljudi otisnuli na rizična daleka odredišta vođeni vizijom velikog, vizijom koja je psihički utisnuta u sveti poredak muškaraca; treći period bi se mogao predstaviti kao era super-putovanja na plovilima kojima se zbog ogromnosti skoro ne može upravljati, putovanja po moru utopljenika, praćenih tragičnim turbulencijama oko ivica broda i teškobnim brodskim konferencijama o veštini mogućeg.” Po Sloterdiju ovi stadijumi odgovaraju pojmovima paleopolitike, klasične politike i hiperpolitike (Sloterdijk, 2001:13-14). Sledeći Sloterdajkove metafore možemo se zapitati gde se danas nalazi raznolikost Evrope, ali isto tako i mnoštvenost političke zajednice Srbije: da li smo na splavu nošenom tragičnim turbulencijama? ili je u pitanju galija – država koja se otiskuje vođena vizijom velikog? da li smo i kako vezani za jedan od najvećih političkih poduhvata na planeti – za Evropsku uniju? ili za Evroaziju? Šta zapravo predstavlja Evropska unija u našoj metafori i njenom sloganu – „United in diversity” – da li je to moto nekog kruzer-a, ili flote? Da li se taj moto odnosi i na nas? Kako?

Kao deo odgovora, pogled u ne tako davnu prošlost mogao bi nam ponovo dati sliku – metaforu plovila. Po njoj, naš politički poduhvat mogao bi se opisati ako ne kao splav a onda svakako kao plovilo za spasavanje, koje je zajedno sa drugim takvim plovilima ostalo na pučini posle katastrofnog brodoloma jedne slavne formacije koja je neko vreme veština sapričanja činila mogućom. Ta nekadašnja formacija zvala se Jugoslavija, a ono u čemu danas pokušavamo da ne potonemo zove se Srbija. Tu je negde i Vojvodina, a metafora ovde

naivno podiže maglu nepoznanice – da li to dva plovila plove vezana zajedno? ili je to ipak jedan brod? Ostavljajući ova pitanja za sad po strani dodajemo da je Srbija pokušala tokom 90' da deluje kao galija – država koja se usudila da se otisne „na rizična deleka odredišta vođena vizijom velikog“ – ta odredišta su bila Karlobag–Ogulin–Karlovac–Virovitica, a vizija velikog bila je vizija Velike Srbije. Ispostavilo se da su snage precenjene, tako da je ujediniteljski pokušaj da 98% svih Srba sapripada u jednoj državi zapravo nesrećni slučaj na političkom obzoru – raspad, pa zatim sudar nekoliko splavora, čamaca za spasavanje koji je u „moru utopljenika“ ostavio hiljade nestalih, nešto više od 100.000 mrtvih, nekoliko desetina puta više istraumatiziranih i milione nacionalno homogenizovanih. Neka od plovila nastala posle jugoslovenskog potopa uspela su koliko-toliko da zaruše rupe koje su pretile da ih potope i da tako postanu brodovi, neki čak i evropski. Srbija je 2006. silom prilika donela svoj Ustav, 2009. godine je aplikovala za članstvo u Evropskoj uniji, a u martu 2012. godine dobila je status kandidata. Ovim je otvoren horizont avanturi jednog ponovnog sapričadanja.

Evropska raznolikost u političkom rukavcu Srbije

Jedan od paradoksa političke avanture koja nam se događa jeste taj da Srbija vodi politiku jednog nepričadanja da bi vodila politiku pričadanja – s časa na čas iz Evropske unije dopru glasovi koji kazuju da pričadanju Evropskoj uniji prethodi nepričadanje Kosova Srbiji. Da ne potone, Vlast vodi politiku balansiranja – popuštanje na kosovskoj strani do sada se pokazalo kao zatezanje na strani Vojvodine: politika razlikovanja Kosova od Srbije ima svoju drugu stranu u dodatnom unificiranju Srbije i Vojvodine. Vidimo da se moto Evrope „Ujedinjeni u raznolikosti“ može čitati na više načina: za neke to znači da raznolike države stupaju u hiperpolitičko ujedinjenje; za druge to znači da unifikovane i nacionalno homogenizovane države stupaju u hiperpolitičku raznolikost.

Evropska unija vidi kulturnu raznolikost kao jednu od svojih osnovnih vrednosti i izražava je kroz svoje dokumente kao što je *Povelja o osnovnim pravima EU*, u čijoj Preambuli se navodi da se unija temelji na nedjeljivim univerzalnim vrednostima ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti i solidarnosti; na principima demokratije i vladavini prava: „Ona stavlja pojedinca u centar svojih aktivnosti ustano-

vljavanjem državljanstva Unije i stvaranjem jednog područja slobode, bezbednosti i pravde. Unija doprinosi očuvanju i razvoju tih zajedničkih vrednosti, poštujući pritom raznolikost kultura i tradicija naroda Evrope kao i nacionalne identitete država članica i organizaciju njihovih javnih vlasti na nacionalnim, regionalnim i lokalnim nivoima; ona podstiče izbalansiran i održiv razvoj i obezbeđuje slobodno kretanje ljudi, dobara, usluga i kapitala i slobodu preduzetništva”.

Povelja u istom pasusu uspostavlja harmonične odnose između pojedinca i naroda, između nacionalnih identiteta i kulturne raznolikosti. Politički paradoks rešava se kao u knjizi proroka Izajie: „Vuk će prebivati s jagnjetom, ris ležati s kozlićem, tele i lavić zajedno će pasti...” (Iz, 11,6). Svakom je dato da pročita u Povelji ono što mu se sviđa. Politici je dato da odnose učini realnim. Pitanje koje se u Srbiji danas nekako prirodno nameće jeste sledeće: može li Nimrod u Nebeški Jerusalim? Rešavanje političkih paradoksa savremene Srbije kao da ukazuje da može. Ili ipak ne može?

Nabrajajući 21 stratešku dilemu savremene kulturne politike Fransoa Mataraso i Šarl Londri ukazuju da se unutar dilema koje se tiču socijalnog razvoja nalazi i dilema političke odluke o afirmisanju kulturne raznolikosti, odnosno monokulture kao njene suprotnosti. Kad govore o kulturnoj raznolikosti, oni prvenstveno misle na etnički različito stanovništvo i upućuju na to da su emigracije posle Drugog svetskog rata dovele do razvoja značajnih manjinskih i kulturnih zajednica u mnogim evropskim gradovima. Oni upućuju na to da su rat, migracija, poljoprivredni i industrijski razvoj, raštrkanost stanovništva i promena granica ostavili kontinent sa bogatim i raznolikim uzorkom stanovništva. Isto tako, „poslednjih godina je takođe došlo do rastućeg priznanja drugih manjina, koje se ne karakterišu etničnošću, tako da specifični glasovi žena, osoba sa invaliditetom, homoseksualaca i drugih grupa sve više dolaze do izražaja”. Otuda njihova preporuka glasi: „prvi cilj nacionalne kulturne politike mora biti promocija vrednosti kulturne raznolikosti, očuvavajući prava i interes manjina bez narušavanja uspostavljenih zajednica interesa” (Matarasso, 1999:35–37).

Za razliku od kulturne raznolikosti koja je u Evropi nastala posle svetskog rata, ratovi na prostoru bivše Jugoslavije učinili su uzorak stanovništva u bivšim jugoslovenskim republikama i pokrajinama manje raznolikim. Tamo gde homogenizacija nije izvedena do kraja mera oštine političkog paradoksa sapričanju očituje se u značajnoj et-

ničkoj distanci. U relativno kratkom posleratnom periodu etnička distanca se smanjila, ukoliko je bila poređena sa rezultatima dobijenim za vreme rata. Međutim, ona se ni izdaleka ne približava rezultatima dobijenim pre rata, koji su tada pokazivali veliki stepen prihvatanja dobrih međuetničkih odnosa na čitavom prostoru Jugoslavije (Kandido-Jakšić, 2008:149). U Srbiji najveća prosečna etnička distanca iskazana je redom prema Albancima, zatim Muslimanima/Bošnjacima, Romima, Hrvatima, Rumunima, Bugarima, Mađarima, Vlasima, Slovacima, Slovincima, Makedoncima, Crnogorcima i konačno Srbima (Миладиновић, 2008:422).¹ Mogli bismo reći da su jezici katastrofalno pomešani i udaljavanje opstaje bez prestanka.

U pravnu sferu države Srbije pojam kulturne raznolikosti uveden je 2009. godine prihvaćanjem Zakona o potvrđivanju Konvencije o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza.² Spomenuta Konvencija (UNESKO, 2005) je prvi međunarodni sporazum sa obavezujućom snagom u oblasti kulture, zaštite i očuvanja kulturnih izraza. Kao taka uvrštena je 18. decembra 2006. u pravne tekovine Evropske unije (*acquis communautaire*) i jedina je koju je Evropska zajednica ratifikovala kao entitet, pored 98 država članica Ujedinjenih nacija.³ U tom smislu Konvencija predstavlja veoma značajan orijentir za kreiranje politika država koje žele da uđu u članstvo EU, a Srbija je jedna od njih.⁴

Priključenje EU uslovjava se kriterijumima iz Kopenhagena. Politički kriterijumi odnose se na stabilne institucije koje garantuju demokratiju, vladavinu zakona, ljudska prava i poštovanje i zaštitu manjina. Ekonomski kriterijumi odnose se na funkcionalnu tržišnu ekonomiju i otvorenu konkurenčiju. Kriterijumi iz Kopenhagena su dopunjeni 1995. godine kriterijumom iz Madrida, koji se odnosi na postojanje odgovarajućih administrativnih kapaciteta. Preuzimanje zajedničkih pravnih tekovina (*acquis communautaire*) predstavlja uslov

---

1 Zanimljivo je da su u nacionalno (na kraju ipak) mešovitim sredinama raznolikiji postali – stereotipi: Bošnjaci su tako iz perspektive ukupne populacije Federacije Bosne i Hercegovine spremni pomoći, marljivi, pošteni i dvolični; Srbi su dvolični, marljivi, pošteni, spremni pomoći, agresivni i ponosni; Hrvati su kulturni, marljivi, dvolični i hladni (Skoko, 2011:44). To što narodi nisu pomešani ne znači da nisu pomešana osećanja.

2 *Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza* (Objavljen u „Sl. glasniku RS“, br. 42 od 2. juna 2009.)

3 <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=31038&language=E&order=alpha> (pristupljeno 11.09.2013.)

4 <http://www.seio.gov.rs/srbija-i-eu/istorijat.115.html> (pristupljeno 11.09.2013.)

za priključenje za koje se pripremaju kandidati iz Srednje i Istočne Evrope, uz podršku Zajednice (Vajdenfeld, 2003:34).⁵

O pravnoj tekovini se ne pregovara, već se pregovara samo o rokovima i uslovima njene primene. Prva faza u pregovorima je tzv. screening – analitički pregled i ocena usklađenosti zakonodavstva države kandidata sa pravnom tekovinama EU. Svrha ove faze je da se utvrde postojeće razlike u svakom pregovaračkom poglavlju između zakonodavstva države kandidata i pravnih tekovina EU (do trenutka stupanja u članstvo, neophodno je dovršiti proces usklađivanja). Na osnovu procene stanja, sačinjava se izveštaj i Komisija usvaja pregovaračku poziciju koja se prosleđuje Savetu na odobrenje. Država-kandidat takođe usvaja svoju poziciju za pregovore. Kako bi se pregovori olakšali, celokupna legislativa EU je podeljena na pregovaračka poglavlja. Ne pregovara se o svim poglavljima istovremeno, već o svakoj oblasti pojedinačno. Kad se postigne dogovor u određenom poglavlju, ono se smatra privremeno zatvorenim. Na kraju pregovaračkog postupka, kada su pregovori u vezi sa svim poglavljima okončani, definitivno se zaključuju sva poglavlja, rezultati pregovora se uključuju u nacrt Ugovora o pristupanju.⁶

Od 35 poglavlja o kojima Srbija pregovara poglavlje 26. odnosi se na obrazovanje i kulturu. Područje obrazovanja, treninga, mladih i kulture su primarno u kompetenciji države članice. Kad je u pitanju kulturna raznolikost, države članice treba da podrže načela postavljena u članu 151 Ugovora o EZ i osiguraju da njihova međunarodna nastojanja omogućavaju očuvanje i promovisanje kulturne raznolikosti.⁷

---

5 *Acquis communautaire* (pravne tekovine EU) su jedan od najznačajnijih pravnih i političkih principa evropskih integracija koji predstavlja skup prava i obaveza koje sve države članice obavezuju i povezuju unutar Evropske unije. Praksa Suda Evropskih zajednica stavila je *acquis* u rang ustavnog principa. Pojam *acquis* odnosi se na ukupna prava, obaveze i predanost Zajednici, koji su kumulirani razvojem integracionog procesa, ili koje je EU ostvarila do danas, tj. dosegla ih u pravnom i političkom smislu. U političkom smislu, ključno je pravilo da su pravna dostignuća Zajednice uslov o kojem se ne može pregovarati. *Acquis*, shvaćen kao ukupno dostignuće Zajednice, svakodnevno se širi, uvećava i reproducuje. Svaka zemљa koja podnosi zahtev za članstvo u Evropskoj uniji mora biti spremna da prihvati *acquis* u potpunosti i, što je jedнако važno, mora biti sposobna da ga sproveđe. Uslovi i način prihvatanja i provođenja *acquis*-a sadržaj su pregovora o članstvu u EU koje država kandidatkinja vodi s državama članicama i u tu svrhu deli se na poglavlja pregovora. Pojam pregovora se odnosi na rokove i uslove za usvajanje i primenu pravne tekovine EU.

6 <http://obuka.seio.gov.rs/mod/resource/view.php?id=37> (pristupljeno 11.09.2013.)

7 <http://ec.europa.eu/enlargement/policy/conditions-membership/chapters-of-the-acquis/> (pristupljeno 11.09.2013.)

Vojvođanska raznolikost u političkom rukavcu Srbije

Shvatanje kulturne raznolikosti koje opisuju Mataraso i Londri nije daleko od onog koje je već dugo uvreženo u Vojvodini, s tim što se mnogo češće u javnom diskursu za opisani fenomen koristi pojam (etničkog) multikulturalizma. Sticajem različitih okolnosti ovo shvatanje kao da zahteva preispitivanje. Savezna kancelarka SR Nemačke, Angela Merkel, na konferenciji mladih članova konzervativne Hrišćansko-demokratske unije 16.10.2010, pomalo je neočekivano izjavila: „multikulturalizam je mrtav“. Nedelju dana pre toga bavarski premijer i šef Hrišćansko-socijalne unije Horst Seehofer u svom integracijskom planu od sedam tačaka izneo je zalaganje za svojevršnu prisilnu integraciju, dok je za one koji se tome protive predviđena kazna (Mesić u: Lošonc, 2012:11–12). Iako je nemački kontekst drastično različit od vojvođanskog, ipak je zbog svoje političke i ekonomiske uspešnosti poželjan i privlačan, pa kod onih koji su navikli da je multikulturalizam u Vojvodini „živ“ ima mesta streljani da će oni koji vode Srbiju ka evropskom putu doći u iskušenje da takođe proglose smrt multikulturalizma (ili još drastičnije – da ga zatuku).

Smrt multikulturalizma može se, u skladu sa razvrstavanjem mnoštvenosti na osnovu vavilonskog političkog mita, čitati na dva načina. Jedan jeste taj da se smrću multikulturalizma uspostavlja loša jedinstvenost – monokulturalizam. Drugo viđenje bi u merama integracije trebalo da prepozna nastojanje ka dobroj mnoštvenosti. Realnost je izgleda negde između: nemački multikulturalizam uglavnom se odnosi na politiku izgrađenu prema mnoštву imigrantskih kultura, ali u Nemačkoj postoje i tradicionalne manjine koje imaju prava poput onih u Vojvodini (Lužički Srbi, Danci, Romi i drugi). Nemačka je, za razliku od Srbije, država sa u procentima srednje visokim brojem imigranata (od 80,2 miliona stanovnika 9,9 miliona – 12,3% su imigranti, a još 7,7% su stanovnici bez državljanstva)⁸, dok je Srbija tradicionalno emigraciona država (Nikitović, 2009:33; Башчаревић, 2011:542). Po rezultatima Popisa stanovništva Srbije iz 2002. godine u Nemačkoj je bilo 102.799 radnika iz Srbije, a po nemačkoj statistici ovaj broj je daleko veći – 591.492 građana Srbije na radu/boravku u Nemačkoj (Penev, 2012:40). Valja istaći i to da pojam imigracije nema isto značenje u Nemačkoj i

---

8 https://www.destatis.de/DE/PresseService/Presse/Pressemitteilungen/2013/05/PD13_188_121.html (posećeno 30.10.2013.)

Srbiji: imigracija u Nemačkoj označava doseljenike koji su na privremenom radu i boravku, a u Srbiji se pod tim pojmom uglavnom misli na ilegalne useljenike i tražioce azila. Ono što je takođe važno napomenuti jeste da „Industrijski proces u velikom razgrađuje prirodne i ljudske ‘rezerve’ više nego što može da ih stvori ili da ih regeneriše” (Sloterdijk, 2001:59). Ovo znači da privrede poput nemačke izražavaju stalnu potrebu za prilivom imigranata jer ne mogu da stvore dovoljan broj kvalifikovanih kadrova kroz svoj obrazovni sistem ili prirodnji priraštaj.

Ukoliko bi se previdele navedene razlike između Srbije i Nemačke, manjine i oni koji su „kulturno različiti” u Srbiji/Vojvodini trebalo bi da se pripreme na mere „integracije”, na sličan načina na koji bi to trebalo da prođu imigrantske grupe u Nemačkoj (međutim, stvarnost u Srbiji ume da bude i gora od zamislivog, tako da je moguće da posle smrti multikulturalizma oni koji se razlikuju nađu na sličan prijem kao i tražioci azila u Bogovađi)⁹. Ukoliko multikulturalizam ipak ne umre onda bi manjinske kulture u Vojvodini trebale da se nadaju da će imati status poput onog koji imaju Lužički Srbi u Nemačkoj.

Sumiranje

Sloterdijk prepoznaće da je odlika Zapadne kulture monoteizam, ali posle kojeg je objavljena smrt Boga. Ta objava podrazumeva uzdrmavanje svih veza i najavu jedne nove forme sveta. Sa „Bogom” je izbrisani i princip sapričanja svih ljudi u jedinstvu jednog roda. No, ipak ovaj rod koji je pretvoren u siroče pokušao je da formuliše jedan drugi princip zajedničke pripadnosti u jednom novovremenom jedinstvenom horizontu – horizontu ljudskih prava. U tom smislu „nešto je mrtvo i samo se može brže ili sporije raspadati, a i život i civilizacija ipak idu napred i penju se do neshvaćenih novina”. Sloterdijk prepoznaće da je značajno novo za sve nas shvatanje prostora, koji nije više svačen kroz obrađeno tlo, već sve više predstavlja sinhroni prostor sveta koji se definiše kroz željezničke stanice, aerodrome i nove tehnologije. Zbog navedenih novina kvazireligiozni identitet nacionalnih država polako se gubi, a „Zakletva mnogih jednoj velikoj formi koja ih drži zajedno postala je krivokletstvo, odnosno, neuspela hipnoza”. Sloterdijk tu pronalazi i ključ za objašnjenje ratova, u kojima možemo

---

⁹ <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/Друштво/1456723/Нова+блокада+пута+због+азиланата.html> (pristupljeno 2.12.2013.).

prepoznati i događanja iz bivše SFRJ: neki tipovi ratova povezani su sa krizama izazvanim time što se forma sveta menja po veličini.¹⁰

Politika koju Sloterdijk još 1993. naslućuje „pojavljuje se kao ekvivalent hroničnom lančanom sudaru koji tek što se nije dogodio u magli na auto-putu“. Ekonomski i politička kriza kroz koju prolazi Evropa kao da je ispunjenje ove Sloterdijkove pesimističke vizije. On ne veruje da će mnoštvo uspeti da stvorи imaginarnе političke proteze koje bi ga održale u sferi hiperpolitičkog sapričanja. Otuda nudi dve paradigme: prva je opisana kroz Danteov spis *De monarchia* u kojem se tvrdi da je carstvo nužna institucija za spas čovečanstva – „da bi zadržalo svoju formu carstvo zahteva pantokratsku sintezu od gore u jednoj jedinoj figuri koju je na tron stavio Bog – u monarhu“. S druge strane Sloterdijk uviđa da, ako se veliki poreci raspadnu, veština sapričanja može početi ponovo da postoji samo iz malih poredaka. Ta paradigma oličena je u Bokačovom *Dekameronu* koji opisuje povlačenje male grupe u nastojanju da se sačuva pred navalom kuge. Drugim rečima – posle gubitka imaginarnih političkih proteza i aktivne uobrazilje društva mogu da se vrate na nivo (neurotičnih) plemena. Plemena i plemenski savezi, odnosno narodi, po Sloterdijku predstavljaju hiperhorde koje se održavaju putem onog što nazivamo kulturom. U tom smislu kultura je veština podizanja superstruktura na savezima splavova-hordi. Ona kod nas nedostaje.

Superstrukture sapričanja opisao je i Hantington prepoznavši ih kao civilizacije. Sloterdijkov doprinos je što je u isto vreme opisivao unutrašnju logiku funkcionalisanja civilizacije kao hiperpolitičke zajednice. Ukoliko udružimo njihova razmišljanja tada možemo reći da jedna civilizacija u krizi može opstati danteovskom sintezom u liku figure monarha, ili može istupiti iz civilizacijskog poretka kroz bokacovsko izdvajanje. Dve paradigme mogu se uslovno prepoznati u liku Angele Merkel, kao „sintetičarke“ Evrope, ili kroz nastojanje Velike Britanije da istupi iz Evropske Unije. Dve paradigme mogu se uslovno prepoznati i u centralističkim, odnosno autonomističkim nastojanjima.

¹⁰ Na osnovu ove ideje ne iznenadjuje što nagli porast desnog nasilja u Hrvatskoj nastaje u trenutku kad bi građani Republike Hrvatske trebali da se naviknu na novi format svojeg političkog prostora, s obzirom na to da je Hrvatska upravo ušla u EU. Ako bi smo izveli zakonitost ona bi glasila: što se više menja forma sveta – to se više podiže nivo agresivnosti. Na sličan način mogao bi se objasniti i talas ekstremne desnice u Srbiji. Po Sloterdijku, politički devijant nastaje zato što ne ume da savlada „grešku u formatu“. U tom ključu moguće je čitati čitave pokrete i stranke na političkoj pozornici.

ma na različitim političkim nivoima, pa tako i na onim koji se odnose na politiku Srbije i Vojvodine. Kao što smo primetili sapričanje pronalazi svoju realnu meru negde između ove dve paradigme. Previše centra je loša jedinstvenost autoritarnog Nimroda. S druge strane, previše raznolikosti je vavilonska zbrka. Božanski je dekret da nimrodovski centralizam ne može uspeti.

Literatura:

1. Bakić, Jovo (2006) „Teorijsko-istraživački pristupi etničkoj vezanosti (Ethnicity), nacionalizmu i naciji”, *Sociologija*, vol. 48, br. 3, str. 231–264.
2. Bašić, Goran [ur.] (2003) *Demokratija i multikulturalnost u Jugoistočnoj Evropi*. Beograd: Centar za istraživanje etniciteta.
3. Benhamou, Françoise; Peltier, Stéphanie (2007) „How should cultural diversity be measured? An application using the French publishing industry”. *Journal of Cultural Economics*, Springer, vol. 31(2), pages 85–107, June.
4. Berger, Peter L; Huntington, Samuel P. (2002) *Many Globalizations : Cultural Diversity in the Contemporary World*. New York: Oxford University press.
5. Dimitrijević, Vojin; Kartag-Odri Agneš; Milinković, Branislav; Serfontein, Jan-Lui; Stojković, Branimir (1999) *Kulturna prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
6. Divjak, Slobodan (2002) *Nacija, kultura i građanstvo*. Beograd: Javno preduzeće službeni list SRJ.
7. Domonji, Pavel [priredio] (2004) *Između načela i prakse – položaj „malih“ i „velikih“ manjina u Srbiji*. Beograd: Helsinski odbor za ljudska prava u Srbiji.
8. Douglas, Woodwell (2007) *Nationalism in international relations*. New York: Palgrave macmillan.
9. Đerić, Aleksandar; Milojević, Milena (2013) *Kulturne industrije i kulturna raznolikost*. Beograd: Academica.
10. Đukić Dojčinović, Vesna (2003) *Tranzicione kulturne politike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
11. Đukić, Vesna (2010) *Država i kultura*. Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju, Fakultet dramskih umetnosti.
12. Đukić, Vesna [priredila] (2011) „Kulturna politika“. *Kultura – časopis za teoriju kulture i kulturnu politiku*, br. 130.
13. Đurđev, S. Branislav i ostali (2006) *Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002. godine* (ur. Goran Panev), Beograd: Republički Zavod za statistiku, Institut društvenih nauka, Društvo demografa Srbije.

14. Fukuyama, Francis (1989) *The end of history*. The National Interest (summer 1989) p. 3-18.
15. Gelner, Ernest (1997) *Nacije i nacionalizam*. Novi Sad: Matica srpska.
16. Huntington, Samuel P. (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster.
17. *Jeruzalemska Biblja* (1994) Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
18. Josephus, Flavius (1967) *Jewish Antiquities, Books I-IV (Loeb Classical Library)* (Vol 4). Harvard University Press.
19. Kandido Jakšić, Maja (2008) „Etnička distanca i stavovi prema mešanim brakovima“. *Psihologija*, vol. 41, br. 2, str. 149-162.
20. Kapotorti, Frančesko (2001) *Prava pripadnika etničkih, verskih i jezičkih manjina*. Beograd: Jugoslovenski komitet pravnika za ljudska prava.
21. Lošonc, Alpar; Prole, Dragan (2012) *Aporije multikulturalizma*. Novi Sad: Meditarran publishing.
22. Mandi, Sajmon (2002) *Kulturna politika – kratak vodič*. Novi Sad: VEGA media.
23. Marinković, Dušan [uredio] (2010) *Kolektivna dinamika etničkih zajednica u Vojvodini*. Novi Sad: Meditarran Publishing – Vojvođanska sociološka asocijacija.
24. Matarasso, Francois; Landry, Charles (2000) *Balancing act: 21 strategic dilemmas in cultural policy*. Cultural Policy Research and Development Unit, Policy Note No.4, Council of Europe Publishing.
25. Matarasso, Francois; Landry, Charles (2003) *Uravnoteženje delovanja: 21 strateška dilema u kulturnoj politici*. Beograd: BalkanKult.
26. Milinković, Branko; Milinković, Sanja (1997) *Nacionalne manjine – u međunarodnom i jugoslovenskom pravnom poretku*. Beograd: Međunarodna politika : Službeni list SRJ.
27. Niec, Halina [ed.] (1998) *Cultural Rights and Wrongs*. UNESCO, Institute of Art and Law.
28. Nikitović, Vladimir (2009) *Srbija kao imigraciona zemlja - očekivana budućnost?* Stanovništvo, vol. 47, br. 2, str. 31-52.
29. Penev, Goran; Predojević Despić, Jelena (2012) *Prostorni aspekti emigracije iz Srbije - tri „vruće“ emigracione zone*. Stanovništvo, vol. 50, br. 2, str. 35-64.
30. Pentassuglia, Gaetano (2002) *Minorities in International Law: An Introductory Study*. Council of Europe Publishing.
31. Prnjat, Branko (2006) *Uvod u kulturnu politiku*. Novi Sad: Stylos.
32. Puhalo, Srđan (2003) „Etnička distanca građana Republike Srpske i Federacije BiH prema narodima bivše SFRJ“. *Psihologija*, Vol. 36 (2), str. 141-156.
33. Ranaivoson, Heritiana (2007) *Measuring cultural diversity: a review of existing definitions*. <http://www.uis.unesco.org/culture/Documents/Ranaivoson.pdf>

34. Rich, Roland (1993) „Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and the Soviet Union”. *European Journal of International Law*, Vol. 4 No. 1. p. 36–66.
35. Samardžić, Miroslav (1999) *Položaj manjina u Vojvodini*. Beograd: Centar za antiratnu akciju.
36. Scruton, Roger (2007) *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought Third Edition*. New York: Palgrave Macmillan.
37. Sitarski, Milan; Vujačić, Marko; Bartulović Karastojković, Ivana. [priredili] (2010) *Iščekujući Evropsku Uniju – stabilizacija međuetničkih i međureligijskih odnosa na zapadnom Balkanu I tom*. Beograd: Beogradska otvorena škola.
38. Skoko, Božo (2011) *Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle jedni o drugima, a što o Bosni i Hercegovini?* Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.
39. Sloterdijk, Peter (2001) *U istom čamcu*. Beograd: Časopis Beogradski krug.
40. Smit, Antoni D. (1998) *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
41. Stanovičić, Vojislav (2008) *Pojam nacionalne manjine i tretiranje individualnih i kolektivnih prava*. Fakultet političkih nauka, Godišnjak 2008. str. 479–503.
42. Stanovičić, Vojislav [uredio] (2007) *Položaj nacionalnih manjina u Srbiji*. Beograd: SANU.
43. Vajdenfeld, Verner; Vesels, Wolfgang (2003) *Evropa od A do Š – priručnik za evropsku integraciju*. Beograd: Fondacija Konrad Adenauer.
44. Varady, Tibor. (1997) *Minorities, Majorities, Law, and Ethnicity: Reflections of the Yugoslav Case*. Human Rights Quarterly, Volume 19, Number 1, February. p. 9–54.
45. Vraneš, Zorana (2011) „Strateška dilema kulturnih politika - direktna kontrola ili odvajanje od političkog procesa”. *Kultura*, br. 130, str. 128–142.
46. Башчаревић, Иван (2011) „Један прилог проучавању миграција”. *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини XLI*, стр. 537–551.
47. Ђукић Дојчиновић, Весна. „Транзиционе конфузије и дилеме - седам година касније”. *Нова српска љолијачка мисао*, Београд, посебно издање (1/2008), стр. 57–67.
48. Миладиновић, Слободан (2008) „Етничка и социјална дистанца пре-ма Ромима”. *Социолошки преглед*, vol. XLII, 3, стр. 417–437.
49. Станковић, Владимира; Лађевић, Петар. [припремили] (2004) *Етнички мозаик Србије током Југославије 2002*. Београд: Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе.
50. Статистички јединијак Републике Србије (2012) Београд: Републички Завод за статистику.

O AUTORIMA

Laslo VEGEL (Végel László), prozni i dramski pisac, esejista, kritičar, rođen je u Srbobranu 1941. godine. Studirao je mađarski jezik i književnost na Novosadskom, i filozofiju na Beogradskom univerzitetu. Bio je novinar, član redakcije novosadskih časopisa *Új Symposium i Polja*, zagrebačkog *Prologa*; glavni urednik novosadske *Tribine mladih*; urednik subotnjeg kulturnog dodatka lista *Magyar Szó*; dramaturg Televizije Novi Sad; stalni pozorišni kritičar lista *Politika*; koordinator novosadske kancelarije Fonda za otvoreno društvo. Od 2002. živi od književnog rada.

Dela na srpskom jeziku: *Memoari jednog makroa* (roman, prev. Aleksandar Tišma, 1969); *Dupla ekspozicija* (roman, prev. Radoslav Miroslavljev, 1983); *Ekhartov prsten* (roman, prev. Radoslav Miroslavljev, 1990); *Odricanje i opstajanje* (esej, prev. Arpad Vicko, 1986, 1987); *Abrahamov nož* (pozorišni esej, studije, prev. Arpad Vicko, 1987); *Život na rubu* (esej, prev. Arpad Vicko, 1992); *Vitgenštajnov razboj* (dnevnički esej, prev. Arpad Vicko, 1994); *Velika srednjo-istočno-evropska gozba stupa u pikarski roman* (roman, prev. Arpad Vicko, 1996); *Bezdomni esej* (sabrani esej, prev. Arpad Vicko, 2002); *Eksteritorium* (roman, prev. Arpad Vicko, 2002); *Ispisivanje vremena, u međuvremenu* (dnevničke beleške 2000–2002, 2003); *Judita* (drame, 2006), *Priče iz donjih predela* (esejistička proza, prev. Arpad Vicko, 2011).

Dušan MARINKOVIĆ je profesor sociologije na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta (Univerzitet u Novom Sadu). Bavi se klasičnim sociološkim teorijama, sociologijom znanja i sociologijom ideologije i moći. Autor je monografije *Konstrukcija društvene realnosti u sociologiji* i niza hrestomatskih zbornika koji su posvećeni klasičnim sociološkim autorima i temama: *Emil Dirkem 1858–2008; Georg Zimel 1858–2008; Čikaška škola sociologije 1920–1940; Rana američka sociologija 1892–1914 i Karl Manhajm 1893–1947*. U novijim naučnim radovima bavio se problemima izrastanja ideološkog diskursa u Evropi; heterotopijama, granicama i moći, kao i pitanjima regionalnih identiteta. Glavni i odgovorni urednik je izdavačke kuće Mediterran Publishing iz Novog Sada u kojoj je uredio preko osamdeset naslova iz oblasti sociologije, humanistike i socijalne filozofije, što je na 58. međunarodnom sajmu knjiga u Beogradu (2013.) nagrađeno specijalnim priznanjem za razvoj kritičke kulture, teorije i umetnosti u Srbiji.

Teofil PANČIĆ je rođen u Skoplju 1965. Kolumnista i književni kritičar beogradskog magazina Vreme. Objavljivao tekstove različitih žanrova u nizu publikacija širom bivše Jugoslavije, i drugde, među ostalima u *Našoj Borbi*, RFE, *Dnevniku* (Novi Sad), *Feral tribune*, *Jutarnjem listu*, *Globusu*, *Trećem programu Hrvatskog radija*, BH *Danima*, *Monitoru*, *Pobjedi*, *Dnevniku* (Ljubljana), *Helsinškoj povelji*, *Republici*, *Trećem programu Radio Beograda*, na sajtovima *pescanik.net*, *autograf.hr* i drugima.

Bio je član raznih književnih žirija, među ostalima žirija NIN-ove nagrade za roman godine. Član je žirija *Jutarnjeg lista* za prozu. Čln Srpskog PEN centra i Nezavisnog udruženja novinara Srbije. Dobio nagrade „Jug Grizelj”, „Dušan Bogavac” i „Vitez poziva”. Živi u Zemunu i Novom Sadu.

Objavio osamnaest knjiga:

- Urbani Bušmani* (Biblioteka XX vek 2001.)
Čuvari bengalske vatre (Biblioteka XX vek 2004.)
Osobeni znaci (Beopolis 2006.)
Na hartijskom zadatku (Dnevnik 2006.)
Famoznih 400 kilometara (VBZ 2007.)
Karma koma (Biblioteka XX vek 2007.)
Kroz klisurine (Biblioteka XX vek 2007.)
Peščani sprud (Peščanik 2008.)
Pepeo bez bašte (Dnevnik 2008.)
Kamen traži prozor (Rende 2009.)
Vremeplov na remontu (Biblioteka XX vek 2010.)
Blesava pevačica (Dnevnik 2010.)
Plavušina dilema (Cenzura 2011.)
Stanica fantomskih vozova (KCNS 2011.)
Privodenje Bube Erdeljan (Čarobna knjiga 2013.)
Aleja Viktora Bubnja (Naklada Ljevak i SNV 2013.)
Kritika vatrene moći (Biblioteka XX vek, 2013.)
Nosorozi sa šeširima (Karpox 2013.)

Dinko GRUHONJIĆ je rođen 1970. u Banjaluci, Bosna i Hercegovina. Fakultet završio u Novom Sadu, gde je i magistrirao. Sprema doktorat iz oblasti novinarstva na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Stalno zaposlen kao viši predavač na Odseku za medijske studije Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Šef dopisništva Novinske agencije Beta za Vojvodinu, za koju radi od 1997. godine. Saradnik Radija Deutsche Welle. Urednik informativnog portala Autonomija (www.autonomija.info). Predsednik Nezavisnog društva novinara Vojvodine. Dobitnik više priznanja za novinarsku hrabrost i etiku. Dobitnik priznanja za toleranciju i za borbu protiv diskriminacije. Aktivista nevladinog sektora i javni zagovarač koalicije za formiranje Regionalne komisije za žrtve ratova na prostoru bivše Jugoslavije. Urednik i moderator desetina i desetina tribina, okruglih stolova i javnih rasprava. Predavač na velikom broju seminara iz oblasti novinarstva i ljudskih prava.

Živi i radi u Novom Sadu. Oženjen Aleksandrom Đurđev-Gruhonjić, s kojom ima sina Davida (14) i kćerku Dunju (7).

Nedim SEJDINOVIĆ je rođen u Tuzli, BiH, 1972. godine. Od 1992. godine živi u Novom Sadu. Prethodno je objavljivao pesme i priče u književnim časopisima koje je izgubio. Novinarstvom se bavi od 1992. sticajem (ne)srećnih okolnosti. Bio urednik novosadskih nedeljnika *Nezavisni* i *Bulevar*, sarađivao sa velikim brojem listova u zemlji i regionu.

Od 2004. do 2012. generalni sekretar, potom, do danas, predsednik Izvršnog odbora Nezavisnog društva novinara Vojvodine. Osnivač i urednik izdavačke kuće *Cenzura*. Urednik internet portala „Autonomija“. Autor knjiga *Hodočašće viška* (priče, 1998), *Zatvorski sindrom* (novinski eseji, 2012) i *San svakog upaljača* (priče, 2012).

Jovan KOMŠIĆ je rođen 1952. godine u Laćarku, opština Sremska Mitrovica, AP Vojvodina, Republika Srbija. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao na Fakultetu političkih nauka u Beogradu.

Živi u Novom Sadu i radi kao redovni profesor Sociologije na Ekonomskom fakultetu u Subotici, Departman za evropsku ekonomiju i biznis u Novom Sadu, Univerzitet u Novom Sadu. Na interdisciplinarnom, master kursu Evropske studije Univerziteta u Novom Sadu (CAESAR), predaje Politički sistem Evropske unije i Evropske regionalne politike.

Objavio je sedam monografija iz sfere sociooloških i političkih nauka. Autor je više od 80 rada u stručnim časopisima i zbornicima. Oblasti istraživanja su: Politički sistemi; Interakcije političko-institucionalne strukture i kulture; Postkomunistička tranzicija; Nacija, demokratija, multikulturalnost i interkulturalnost; Civilno društvo; Politički sistem Srbije; Političke partije; Decentralizacija i autonomije; Regionalizacija u Evropi; Iskustva i problemi vojvođanske autonomije.

Od jula 2010. godine je dopisni član Vojvođanske akademije nauka i umetnosti (VANU).

Član je Udruženja politikologa Srbije; Srpskog udruženja za ustavno pravo.

Osnivač je nekoliko NVO iz Vojvodine i Srbije (Nezavisno udruženje novinara Vojvodine, Novi Sad; Vojvođanski klub, Novi Sad; Društvo za saradnju među narodima bivše Jugoslavije, Beograd; Centar za regionalizam, Novi Sad; V 21, Novi Sad; Asocijacija multietničkih gradova Jugoistočne Evrope – Filija, Novi Sad).

Mikloš BIRO rođen je 1946. godine u Kikindi. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao (1982) na Beogradskom univerzitetu. Postdoktorske studije iz Kognitivne psihoterapije pohađao je na University of Oxford, UK, 1986.

Profesor je Kliničke psihologije na Univerzitetu u Novom Sadu. Bio je prorektor Univerziteta u Novom Sadu u periodu od 2004–2006. Boravio je kao gostujući profesor na University of Arkansas, Department of Psychology, 1990. Držao je predavanja po pozivu na University of California at Berkeley (2001), University of Pennsylvania (2003), University of Vadodara, India (2005) i University of Puna, India (2005),

Ima objavljene 4 monografije, 7 udžbenika i 185 naučnih radova. Višestruko je citiran: u SSCI – 192 puta, na Google Scholar – 422 puta.

Dobitnik je nagrade „Dr Borislav Stevanović“ za naučni doprinos psihologiji 1992. godine, nagrade Sekretarijata za nauku APV za najcitatnijeg naučnika u oblasti društvenih i humanističkih nauka 2006. godine, te nagrade „Dr Ljuba Stojić“ za doprinos razvoju psihologije 2010. godine.

.

Milorad ĐURIĆ je rođen 1960. godine u Izbištu (Vršac).

Diplomirao sociologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu,
magistrirao na Fakultetu političkih nauka, u Beogradu.

Od 1993. do 2001. godine bio je glavni i odgovorni urednik
magazina *Košava*. Od 1994. do 1997. član Izvršnog veća SO Vršac
zadužen za kulturu i obrazovanje; od 1997. do 2001. predsednik UO
Urbane radionice i rukovodilac Otvorenog kluba „Vršac”, projekta
realizovanog pod pokroviteljstvom Fonda za otvoreno društvo.

Od 2000. do 2004. bio je predsednik Skupštine opštine Vršac i
poslanik u Veću građana Savezne republike Jugoslavije; od 2004.
do 2008. sekretar za informacije APV; od 2008. do 2012. godine
sekretar za kulturu i javno informisanje APV. Trenutno obavlja
funkciju zamenika sekretara za kulturu i javno informisanje u Vladi
AP Vojvodine.

Branislava KOSTIĆ je rođena oktobra 1956. godine u državi koja se tada zvala Federativna Narodna Republika Jugoslavija.

Osnovnu školu završila u sremskom selu Čalmi, koje i danas smatra centrom svemira. Gimnaziju završila u Sremskoj Mitrovici. Diplomirala na Fakultetu političkih nauka 1978. godine, magistrirala generalni menadžment na ECPD (European Center for Peace and Development) 2005. godine, doktorirala 2012. godine na Fakultetu bezbednosti, u Beogradu (tema: *Održivi menadžment medija u društvenim konfliktima i krizama*).

Sertifikovani je pregovarač u kriznim situacijama. Govori francuski i ruski jezik (drugi maternji), služi se engleskim.

U stalnom radnom odnosu od 1978. godine (*Karlovačka gimnazija, Centar za istraživanje programa i auditorijuma RTS, JKP Novosadska toplana*). Od 2006. godine zaposlena na *Fakultetu tehničkih nauka* u Novom Sadu, na Katedri za Proizvodne sisteme, organizaciju i menadžment, studijski modul – Inženjerstvo i menadžment medija i Upravljanje rizicima. Paralelno sa tim, trenutno je profesionalno angažovana (period 2012–2015) kao konsulant-ekspert u međunarodnom projektu *District Heating Rehabilitation Programme at Republic of Serbia* (KfW4 Phase IV), kao rukovodilac potprojekta *Communication adapted to the billing model*.

Od 1996. godine vlasnica je i istraživač Agencije za istraživanje i razvoj „Seldon&Kostić“.

Devedesetih godina se bavila novinarstvom (urednik *Istraživanja* u časopisu za komunikaciju kultura na teritoriji ex Yu *Horizonti*; novinar saradnik u listu *Nezavisni*), humanitarnim radom (*Ekumenska humanitarna služba, HD Panonija*), antiratnim, antinacionalističkim i antirežimskim protestima, zbog čega je više puta hapšena. Članica Otpora.

Predsednica je Vojvođanskog kluba, članica Nezavisnog društva novinara Vojvodine, Vojvođanske konvencije, Društva Srbije za odnose sa javnošću (DSOJ) i Regionalnog instituta za mir u Sremskim Karlovcima.

Autorka je 11 tekstova na engleskom jeziku (međunarodni časopisi, zbornici i monografije), autorka ili koautorka 12 monografija na srpskom jeziku i više desetina tekstova u domaćim naučnim i stručnim časopisima i zbornicima; koautorka je dva dokumentarna filma.

Planira da se nakon 60. godine okane nauke i pređe na pisanje beletristike, kao manje stresno, a više unosno.

Dragana BELESLIJIN je rođena 1975. godine u Novom Sadu.

Diplomirala je na Grupi za srpsku književnost i jezik Filozofskog fakulteta u Novom Sadu 1999. godine. Poslediplomske studije upisala je 2000. godine. Bila je stipendista Fonda za pomoć mladim talentima Nacionalne službe za zapošljavanje i Sekretarijata za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova AP Vojvodine školske 2004/2005. godine. Magistrirala je 2008. godine temom „Parodija i parodijski postupci Jovana Sterije Popovića“. Disertaciju „Modeli stvarnog u kontekstu autoreferencijalnosti poezije i proze Judite Šalgo“ odbranila je 2013.

Objavila je knjige: *Sterijine parodije – iskušenja (post)modernog čitanja* (Službeni glasnik, 2009), *Telo pesme* (Agora, Zrenjanin, 2013), *Dan, kontekst, brzina vatra* (Mali Nemo, Pančevo 2010), *Pisati dalje – izabrane kritike* (Dnevnik – novine i časopisi, Novi Sad, 2012). Priredila je knjigu izabranih pesama tanje Kragujević Ruža, *odista* (Zavod za kulturu Vojvodine, 2010) i sabrane pesme Nenada Mitrova (*Oda silnome ništa*, Službeni glasnik, Beograd, 2013).

Autorka je stotinak tekstova – književnoistorijskih studija o srpskoj književnosti XVIII., XIX. i XX. veka, te kritičkih prikaza u periodici: *Letopis Matice srpske*, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, *Polja*, *Kvartal*, *Književni magazin*, *Koraci*, *Povelja*, *Interkulturnost*, *Sveske*, *Dometi*, *Luča*, *Stanje stvari*, *Nova misao*, *Priča*, *Novine Beogradskog čitališta*, *Balkanski književni glasnik*, *Trag*, *Život* (Sarajevo), *Sveske Matice srpske* itd., kao i u zbornicima XVIII. stoljeće i *Račanski zbornik*. Članica je Uređivačkog odbora (ujedno i žirija) Književnog festivala „Milici u pohode“, članica žirija za dodelu nagrade „Lenkin prsten“. U sastavu je žirija za dodelu nagrade „Meša Selimović“. Članica je Uređivačkog odbora *Letopisa Matice srpske* i časopisa *Interkulturnost*. Zaposlena je kao viši stručni saradnik u Matici srpskoj na Projektu *Srpska enciklopedija*. Živi u Novom Sadu, udata je i majka dve čerke.

Miroslav KEVEŽDI je rođen 1976. u Novom Sadu. Srednju stručnu školu završio je u Vrbasu. Studirao je na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu gde je 2001. diplomirao filozofiju i religijsku kulturu. Master studije menadžmenta u kulturi i medijima završio je 2012. na Interdisciplinarnim studijama Univerziteta umetnosti u Beogradu.

Na naučnim je doktorskim studijama menadžmenta u kulturi i medijima na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu. Radio kao profesor filozofije u gimnaziji „Petro Kuzmjak“ u Ruskom Krsturu. Prvi direktor Zavoda za kulturu vojvođanskih Rusina.

Dugogodišnji član Centra za razvoj civilnog društva iz Zrenjanina.

Zaposlen u Zavodu za kulturu Vojvodine na mestu stručnog saradnika za koordinaciju nevladinih organizacija.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

316.7(497.113)"2000/2013"(082)

ZATVORENO-otvoreno: društveni i kulturni kontekst u Vojvodini 2000-2013 : zbornik tekstova / uredila Aleksandra Đurić Bosnić. - Petrovaradin : Centar za interkulturnu komunikaciju, 2014 (Vršac : Tuli). - 181 str. ; 23 cm

Tiraž 300. - Str. 3-5: Predgovor / Aleksandra Đurić Bosnić.
- Bibliografija.

ISBN 978-86-89835-00-7

1. Ђурић-Боснић, Александра
a) Социологија културе - Војводина - 2000-2013 - Зборници
COBISS.SR-ID 282942215

Zahvaljujemo Fondaciji Hemofarm na podršci.